

BERNEKER ERICH

TOLSZTOJ ÉLETE

FORDITOTTA:

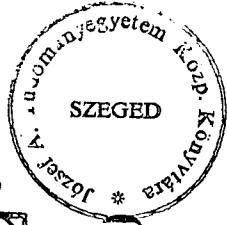
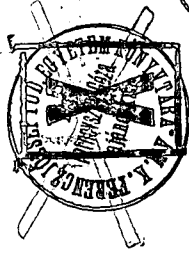
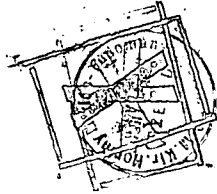
BENEDEK MARCZELL

550-57

BUDAPEST

LAMPEL R. Kk. (WODIANER F. ÉS FIAI) R-T.
KÖNYVKIADÓVÁLLALATA. (1909)

40870

13059—1909. Wodianer F. és Fiai könyvnyomdája, Budapest.

Bevezetés.

A ki valaha Moszkvából az orosz birodalom déli részeibe, Kijev tájékára utazott, bizonyára észrevette, hogy a mint Tulát, a vén kormányzósági székvárost kevéssel elhagyta a vonat, különös mozgolódás támadt az utasok között. »Vajjon ott van-e most?« »Merre is van az a hely?« — ezek a kérdések szállonganak, s bizonyára fölemelkedik egy tájékozott úr és megmutatja a kezével, merre van Jasznaja-Polyána. Mert mindenki tudja, név említése nélkül is, hogy a kire ezek a kérdések vonatkoznak, nem más, mint Tolsztoj Leó.

Csakhamar mindnyájan róla beszélnek. Mindenki ismeri, mindenki olvasott tőle valamit, mindenki tud egy s más újat róla, az egyik volt is nála, a másik szeretné látni. Egyre élénkebb lesz a társalgás, itéletek hallatszanak, egyik mellette, másik ellene. De minden arczról le lehet olvasni a büszkeség kifejezését: ő a mienk!

Orosz író soha nem aratott olyan sikert, mint Tolsztoj; tíz kiadást értek a művei, mikor Turgenyev sem vitte háromnál, Puskin egynél többre. Sohasem volt orosz író olyan híres a külföldön, soha egy sem szerzett olyan mesébe illő népszerűséget.

Nem egyedül a művei tették ezt: személye is

mindig páratlanul vonzotta kortársait. Kezdetől fogva csábító valami volt belemélyedni az ő tartalomban, változatosságban és ellentétekben is olyan gazdag életébe, a mely hosszú vándorút alatt az ifjú arisztokratát egyszerű, parasztruhás munkássá, a művészt erkölcsprédikátorrá, a tűzértisztet, a szebasztopoli harczost a béke apostolává tette.

Ennek a vándorútnak csak főállomásait ismerjük. Tolsztoj fukarkodik az életére vonatkozó adatokkal : sok fontos anyag, napló, levél rejtőzik egyelőre gondos őrizet alatt a moszkvai Rumjancev-múzeumban. De szívből kívánhatjuk, hogy nagyon messze legyen még az az idő, mikor az életrajzírónak szabad lesz értékesíteni ezeket a kincseket:

Igy hát meg kell elégednünk azzal, hogy mostani aránylag csekély tudásunk alapján adjunk képet az életéről. Azért ez a kép még sem lesz nagyon halvány, mert Tolsztojra talán még jobban illik, a mit a másik nagy orosz író, Turgenyev írt magáról : »egész életrajzom a műveimben van«.

I. Tolsztoj ifjusága.

A Tolsztojak nemesi családfája a legnagyobb Oroszországban. Egy a XIV. században bevándorolt német nemestől származtatják magukat: a grófi címet 1724-ben adta Nagy Péter az ő-hú-párt-hívének és segítőtársának, Tolsztoj Andrejevics Pjotrnak, a konstantinápolyi követnek és későbbi kereskedelmi miniszternek. De a hatalmas állam-
térri II. Péter trónraléptekor megbukott, méltóságaitól megfosztották és száműzöttként fejezte be életét a Szolovki kolostorban. Csak Erzsébet királynő kegye adta vissza a grófi címet utódainak.

Dédunokája, Andrejevics Ilya gróf, Kazán kormányzója volt: ennek fia, Ilyics Nikoláj, a mi költőnk atyja. A honvédő háború évében lépett a mindössze tizenöt éves Tolsztoj Nikoláj zászlótartóként egy huszárezredbe. Résztvett az 1813. és 1814. évi hadjáratokban és több ütközetben kitüntette magát; 1819-ben, mint alezredes ment nyugatlomba.

1821-ben vette nőül Volkonszkája Nikolajevna Marja hercegnőt, s e házasság útján segített zilált anyagi viszonyain, mert feleségével 1500 jobbágy-

telkes birtokot kapott hozományul. Három évig felügyelődött még a moszkvai katonai árva-házban; 1824-ben végleg otthagyta az állami szolgálatot és visszavonult felesége birtokaira.

† Itt, Jasznaja-Polyánán, a tulai kormányzóság Krapivka kerületében született 1828. augusztus 28-án (a mi naptárunk szerint szept. 9-én) Tolsztoj Leó, mint szüleinek negyedik gyermeke. Az anya már két év múlva meghalt, miután Marja leányának életet adott; és így a költő, a ki *Gyermekkor* című elbeszélésében olyan megragadó színeket talált az anyai szeretet ábrázolására, alig ismerte az anyját. Ilyics Nikoláj csak hét évvel élte túl a feleségét: 1837-ben hirtelen meghalt és öt gyermeke árván maradt. Egy távoli rokonuk, Jorgalszkája Alexandrovna Tatjana, vállalta magára nevelésüket: a gyámság egy atyai nagynénére, Osten-Sacken grófnőre esett. Mikor négy év múlva ez is meghalt, egy másik nagynéne, Ilyinisa Pelageja, ki egy Juskov nevű kazáni földbirtokos felesége volt, gondjaiba vette fivére gyermekeit és Kazánba hívta magához. 1841-ben odaköltöztek a Tolsztoj-testvérek. Az új lakóhely két előnnyel is kecsegtetett; egy akkoriban nagy hírű egyetem adhatott magasabb képzést az ifjú grófoknak és nagynénjük házában, a ki, mint Kazán egykori kormányzójának leánya, nagy szerepet játszott az ottani arisztokrata körökben, el-sajátíthatták a társadalmi formákat, a mint azokat az akkori »comme il faut élet« (Tolsztoj kifejezése szerint) ifjú arisztokratáktól megkövetelte.

És így Tolsztoj, mint tizenhárom éves fiú, elhagyta a csendes falusi birtokot, a hol csaknem megszakítás nélkül élte le gyermekkorát. Gyermek-cveiből csak kevés-vonást ismerünk. Nagynénje

elbeszélte, hogy vidám és féktelen fiú volt, serdültebb korában gyakran lepte meg az embert különös és váratlan cselekedeteivel, s mindig éles eszével és jó szívével. Gyermekkorának sok emléke szolgál kétségtelenül első munkájának alapjául; Nikolenyka belső életét híven a magáé után rajzolta. Élesen megfigyelő gyerek ez a Nikolenyka, a ki fölött egyetlen fontos élmény sem suhan át a nélkül, hogy lelkében mély nyomokat ne hagyna, tépelődő gondolatokat ne keltene benne. Tolsztoj egyik legrégebb emléke arra vonatkozik, hogy az emeletet, a hol kis nővérével, Masával és a dajkával lakott, el kell hagynia és a földszintre költöztetik, három bátyja és a nevelő mellé. A kis feketehajú, mindig gyöngéd és résztvevő Tatjana néni feladja rá az első nagyfiús ruhát és megcsókolja, mikor ráhajol, hogy az övét összeszorítsa. »Láttam, hogy ugyanazt érezte, a mit én, hogy sajnál, nagyon sajnál engem, de mindennek így kell lenni. És most éreztem először, hogy az élet nem játék, hanem nagyon nehéz dolog.«

A faluból városra való költözésnek nagy hatást kellett tennie az érzékeny fiúra. Búcsút kellett venni a természet olén folytatott boldog élettől a falusi oromektől. Ezek után a városi élet visszatásztó volt rá nézve, s talán már ebből a korai időből származik a Tolsztojt jellemző, sokszor nyilvánított ellenszenv a városi élet és a városok ellen. Ezek mindig olyan helyek maradtak a szemében, a hol — mint a *Feltámadásban* mondja, — az emberek ezerszámra gyűlnek össze egy kis ponton, s azon fáradoznak, hogy a földet, melyen tolonganak, eléktelenítsék. »Kikövezik, hogy valami ki ne találjon nőni belőle; minden fűszálat, a mi mégis

kimerészkedik, kiirtanak: kőszénél és naftával füstölnek, megnyesik a fákat és elüldöznek minden állatot és madarat.»

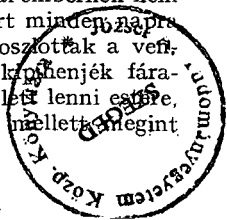
Kazánba költözött át a legidősebb testvér, Nikoláj is, s a matematikai fakultáson folytatta tanulmányait; az ifjabb fivéreket buzgón készítettek elő az egyetemre. A város legjobb tanítói oktatták őket: házitanítónak és felügyelőnek a francia Saint-Thomast szerződtették hozzájuk, a kit Tolsztoj *Serdülőkora*-ban Saint-Jérôme név alatt nagyon visszataszítónak rajzol, míg korábbi német házi-tanítóját, Rosset, az Ivanovics Károly megható és rokonszenves alakjában örökíti meg. Tolsztoj Szergej és Dimitrij ugyanazt a szakot választották, mint legidősebb fivérük, és 1843-ban iratkoztak be az egyetemre. Leő a maga útján járt és a keleti nyelvek fakultását választotta. 1842-től 44-ig szorgalmasan készült a felvételi vizsgára, a hol az arab és török-tatár nyelvekben való járatosságot követték. Hogy mért szemelte ki Tolsztoj éppen ezt a távoleső studiumot, nehéz megmondani. Mindenesetre számításba kell venni, hogy ez időben az orientalista fakultás Kazánban messze fölötte állt a többinek, sőt európai híre is volt. Castrén, a híres tudós, ki is fejezte azt a reményét, hogy éppen itt, Kazánban található megoldásra a keletet illető legfontosabb kérdések.

1844 májusában Tolsztoj felvételi vizsgát tett, de eredmény nélkül. Jól megállta helyét az oroszban, az újabb nyelvekben, a vallásban, de teljesen gyöngye volt a történelemben, földrajzban és latinban. Kieszközölték neki azt a kedvezményt, hogy öszszel megismételhesse a vizsgát. Ezúttal sikerült és büszkén vehette fel a diákok jelvényeit: a

kék gallért, a kardot és a háromszögletes kalapot. De tanulmányai semmi eredményt nem értek el: a félévi vizsgálatot 1845 januárjában oly rosszul állotta meg, hogy a második évfolyam hallgatására jogosító vizsgára májusban nem is bocsátották. Rövidesen elhatározta, hogy abbahagyja az orientális tanulmányokat és ősszel átlépett a jogra.

Ennek a sikertelenségnek az okát igazán nem szabad a képességek és tehetség hiányában keresnünk. Elképzelhetetlen ez olyan embernél, a ki később átható értelemmel mélyedt el a legkülönbözőbb tudományok problémáiba, s még előrehaladt korban is játszva tanult meg görögül és héberül. Sokkal inkább volt hibás benne a társadalmi élet ezer állandó szórakozása, melyek a Juskova néni házában dívtek és az ifjút megakadályozták a komoly munkában.

Kazánnak a negyvenes években egészen más jelentősége volt, mint manapság. Akkor még a vasutak nem közvetítették a vidéknek a két orosz fővárossal való forgalmát. És így Kazán, egy negyvenezer lakosú város, természetes központja volt egész nagy területnek a Volga és a Káma partján. Télen ide özönlöttek e vidék nemes földbirtokosai, hogy bevásároljanak, élvezzék a város örömeit, fiaikat bevezessék az előkelő világ savoir vivre-jébe és talán eladó leányaiknak is jó partiet keressenek a rengeteg bálon. Szágoszkin mulattató képet rajzol az akkori kazáni társaséletről: Fiatall embernek nem kellett ebédjéről gondoskodnia, mert minden napra meghívták valahova. Ebéd után elosztották a vendégek, hogy egy órai alvás alatt kipihenjék fáradalmaikat; mert hiszen frissnek kellett lenni este, amikor teánál, bálon vagy kártya mellett megint

találkoztak, hogy reggelig együtt maradjanak. A Juskova néni háza pedig egyike volt a legtekintélyesebb és vendégszeretőbb házaknak; az ifjú Tolsztoj akarva, nem akarva, belesodródott a mulatságok örvényébe, s a török meg arab nyelvtanokat belepte a por.

A milyen fényes volt az orientálista fakultás, olyan szomorú állapotban volt a jogi. A tanárok legnagyobb része német volt, a kik nevetséges orosz nyelven tartották előadásait. Annyira ment a dolog, hogy más szakok hallgatói bejártak a jogra — mulatni.

Igy hát Tolsztoj élénk ellenszenvet érzett a jogtudomány iránt. Később az életbe is magával vitte diákévei mélységes ellenszenvét az egyetemek és egyetemi tanulmányok iránt, ami egyik pedagógiai művében is éles szavakkal, leplezetlenül nyilvánított. Talán nem a legutolsó sorban származik ebből a kazáni időből a »hivatalos« tudománynak az az általában való lekicsinylése, a mit Tolsztoj olyan gyakran fejezett ki; és nem menthető-e ez olyan szomorú példákkal szemben, a minőket ő éppen ifjúkorában, a legnagyobb lelki befogadóképesség idején látott?

Mindamellett 1846 májusában letette a második évfolyam hallgatására jogosító vizsgát és a harmadik fokozatot szerezte meg. De ez is lett utolsó sikere a kazáni egyetemen. A következő évben nagyon szomorú volt az előzetes vizsgálat eredménye: rossz osztályzatok és ilyenfajta megjegyzések: »nem járt előadásra«, sőt ez is: »lusta«. És így Tolsztoj lemondott arról a reményről, hogy a harmadik évfolyamra jogosító vizsgát letehesse

és megérlelődött benne az egyetemen végleges elhagyásának terve. Annál is inkább, mert testvérei is, tanulmányaikat szerencsésen bevégezve, hátat fordítottak Kazánnak és ő egyedül érezhette magát.

Egyáltalán nem volt boldog ez a kazáni diákélet. Tolsztoj egyedül volt, nem talált veleérző lelket, a ki előtt a magáét egészen feltárhassa és a kinek azt a sokféle gondolatot, mely már is annyira tépelődő fiatal fejében keresztül-kasul cikázott, elmondhassa. Egyedül, megértetlenül ment keresztül a világon ifjúsága idejében, a mikor minden szív annyira szomjazik barátságra és közlékenységre. A diákokhoz nem vonzódott. A kazáni diákság két élesen elkülönített táborra oszlott: arisztokratákra és nem-arisztokratákra. Ezek durva modorokkal, dözsöléseikkel, verekedő, botránycsináló kedvükkel riasztották el; amiazok, a kikhez születése és társadalmi köre révén tartozott, nyakig voltak a társas mulatságokban, bálokban, színelőadásokban, szerelmi viszonyokban. Ezért távol maradt mindkettőjüktől és így jutott gőgös, elbizakodott ember hírébe. »Mormogó medvének« csufolták, de »különcznek« meg »filozofusnak« is, ha előhozakodott a hétköznapiól már akkor eltérő eszméivel.

Éppen olyan kevésbé érezte jól magát a nagy-nénje házában, mint a társai között. Ilyinina Pelageja nagyvilági hölgy volt, büszke a nemességére, de jólelkű és meglehetősen korlátolt. Semmi érzéke nem volt unokaöccse lelki izgalmai és szívbeli szükségletei iránt. Azt hitte, megteszi a kötelességet, ha lehetővé teszi neki, hogy házában társadalmilag művelje magát, s gondoskodik arról, hogy bevezesse a város legelőkelőbb köreibe. De éppen

ott nem tudta az ifjú Tolsztoj otthon érezni magát. Nem volt olyan sima nagyvilági ember, ügyes tánczos, mint Szergej bátyja. Tudta, hogy külseje nem nagyon vonzó: szélesvállú, esetlen volt, szögletes mozdulatokkal; széles orra volt, kis, szűrő, szürke szemei és sörtés haja. Így írja le Irtenyev Nikolájt, így írják le őt magát ezidőbeli szemtanúk. Éppen csúnyaságának érzése tette félénkké, elfogódottá. »Természettől félénk voltam, de csúnyaságom tudata még növelte a félénkségemet. Meg vagyok győződve, hogy semminek nincs olyan döntő hatása egy ember irányára, mint a külseje, azaz nem is annyira a külseje, mint az a tudat, hogy vonzó-e vagy nem az«, — mondja képmása a *Serdülőkor*-ban. Az esetlen, szögletes, nem éppen vonzó és ezért elfogódott embernek ugyanilyen képe két nagy regénynek hőse is: Pierre és Lyovin.

A gyermek így mindjőbban vissza kezdett húzódni az emberektől és mint Irtenyev Nikoláj, a »büszke magány«-ban érezni vigasztalást és örömet. Erről a magányos megfigyelő-állomásról mély pillantást vetett a nagy világ embereinek lelki ürességébe, hazug voltába és romlottságába; már itt megtalálta azokat a rikító színeket, amikkel későbbi regényeiben és elbeszéléseiben a legmagasabb társadalmi körök hiú, kicsinyes életmódját festette. Itt tárult föl előtte legelőször az ellentét a között, a mi igazán jó és nemes, s a mit a nagy világ tart annak. Fiatal lelke tele volt szenvedélyes vágygyal, hogy erkölcsileg tökéletesítse magát, jó és erényes legyen. De ha egyszer arra ragadtatta magát, hogy kimondja ezeket a gondolatokat, csak gúnyolódást aratott környezeténél. »De ha ocsmány szenvedélyeknek adtam át magamat, dicsértek és bátorí-

tottak. Dicsvágy, uralkodási hajlam, önzés, gőg, harag, bosszúvágy — mindezt nagyra tartották. Ha ezeknek a szenvedélyeknek hódoltam, jobban hasonlítottam felnőtt emberhez, s éreztem, hogy meg vannak velem elégedve.« Nem egyszer biztosította a nagynénje, hogy semmit sem óhajt annyira a számára, mint egy férjes asszonynyal folytatott viszonyt. »Rien ne forme un homme comme une liaison avec une femme comme il faut.« »És még egy más szerencsét is kívánt számomra« — beszéli Tolsztoj a *Gyónás*-ban, — »hogy adjutáns legyek, legszivesebben a csár mellett, — s a legnagyobb boldogságot: vegyek el egy nagyon gazdag leányt és ezzel a házassággal lehetőleg sok jobbágyhoz jussak.«

Még harmincz évvel később is azt mondja Tolsztoj, hogy erre az időre nem tud rémület, undor és szívfájdalom nélkül visszagondolni. Mint valami elnyomott fájdalomkiáltás hangzik a *Gyónás*-ból: »Lelkem minden gyökérszálával jó akartam lenni. De ifjú voltam, szenvedélyeim voltak, s egyedül voltam, egyes-egyedül, ha a jót kerestem.«

Erős vágy vonzotta a szenvedések és csalódások helyéről arra a vidékre, a hol boldog gyermekkorát töltötte. Itt csak önmagának és hajlamainak akart élni, távol minden társadalmi kényszertől és a gyűlölt nagyvilágtól. 1847 április 12-én folyamodott az egyetem rektorához, hogy törölje a hallgatók sorából, mert »egészségi okokból és családi körülmények miatt« nincs többé abban a helyzetben, hogy tanulmányait folytathassa. Már 14-én megkapta bizonyítványát. Néhány nap múlva elhagyta Kazánt és a tavasz zöldjében pompázó vidéken, Moszkván keresztül Jasznaja-Polyánába utazott.

Ez a birtok jutott neki az örökség felosztásakor. Uj élet kezdődött most számára. »Minél sötétebb volt a legutóbb elmúlt idők emlékeinek köre, annál tisztábban és fényesebben emelkedett ki belőle a jelennek tiszta és fényes pontja, annál jobban ragyogtak a jövő barátságos színei.«

II. Falun.

A földesur reggele című, 1852-ben megjelent elbeszélésében rajzolja Tolsztoj akkori érzéseit és élményeit, mikor falujába visszatért. Az elbeszélés hőse, Nechlyudov herczeg, 19 éves és harmadik egyetemi évében van, mikor apai birtokát viszontlátja, — éppen, mint ő. Egy nagynénjéhez intézett levélben kimagyarázza, hogy miért hagyta abba az egyetemi tanulmányokat és miért akarja életét egészen a gazdaságnak szentelni, a mire hite szerint született. Elmondja, hogy a birtokot a legzüllöttebb állapotban találta; a főbaj a jobbágyok szánsalomra méltó helyzete. »Hát nem szent, elvitázhatatlan kötelességem, hogy gondoskodom ennek a hétszáz embernek a boldogságáról, akikért Isten színe előtt felelős vagyok? Nem véték goromba sztaroszták és intézők kényére hagyni őket, hogy mi a gyönyör és dicsőség terveit hajszoljuk? Minek keresek én más körben alkalmat arra, hogy hasznos legyek és jót cselekedjem, ha itt ilyen nemes, fényes és közeli feladat kínálkozik? Érzem, hogy jó gazda lesz belőlem, s ehhez nem kell egyetemi diploma, se magas rang, a mit ön annyira kíván számomra.«

Különös terv: a negyvenes évek egy nemes ifja a parasztjai boldogságáért akar élni! Ötven

éves lettem» — válaszolja a nagynénje, és kétség-telenül a Juskova néni nézeteit fejezi ki, — »sok tiszteletreméltó embert ismertem, de soha sem hallottam, hogy egy jó családból való, tehetséges fiatal ember eltemette volna magát a falujában, azzal az ürügygyel, hogy jót cselekszik.«

Tolsztojnak ez az elhatározása tényleg sok embert lephetett meg. Ebben az időben a jobbágyság még legridegebb alakjában állott fenn. A parasztok sorsa nem volt éppen mindenütt olyan kimondhatatlanul szomorú, mint a hogy Turgenyev a Punin és Baburin-ban, s főképen a Mumu-ban nagyon is híven festette, tulajdon édesanyjának, a kemény Petrovna Barbarának vonásait használva fel. De az urak többsége kétségkívül nem igen nézte más szemmel kétlábú igavonóit, mint a négylábúakat. »Nincs azoknak olyan finom érzésük, mint nekünk« — mondja Jakov gazdatiszt a parasztokról.

De Tolsztoj-Nechlyudov számára az ő jobbágysai »egyszerű, érző szívű, romlatlan néposztály«. A népnek ilyen felfogásában azonnal megérezzük Rousseau szellemének nyomát. És valóban, az ifju Tolsztoj már tizenöt éves korában minden lehető filozófiai munkát elolvasott, de semmi nem tett rá akkora hatást, mint Rousseau művei. Még későbbi korában is azt mondja egyszer: »Annyira istenítettem Rousseaut, hogy képét egy ideig medaillonban akartam hordani a mellemen, a szentkép mellett.«

Ő is teleszította magát a »kultura« ellen való gyűlölettel, már a milyennek ő látta azt a kazáni társaséletben. És így a hamisítatlan, tiszta természethez való visszatérés tanítása hatalmas visszhangot keltett a fiatal lélekben, s az energikus Tolsztoj sietett Rousseautól nyert meggyőződéseit

jasznaja-polyánai falusi életében a valóságban érvényesíteni.

Először is emberhez méltó életet akart teremteni parasztjai számára. De ezen az úton is csalódások fogadták, a mint a *Földesúr reggelé*-ben őszintén elmondja.

Nechlyudov bejárja a falut, hogy saját szemével győződjék meg parasztjai örömről, bajáról. Egy Csurisz nevű parasztnak fejére akar szakadni a kunyhója; új, szép kőházat ajánl fel neki — hiába. Kegyeképen kéri Csurisz, hogy a régiben maradjon: »Itt halt meg az apám, a nagyapám, itt akarom én is bevégezni az életemet; semmi egyebet nem akarok. Halálig imádkozni fogunk érted, csak ne kergess el a régi fészünkéből!» Így hát Nechlyudov nem tehet egyebet, mint hogy pénzt ajándékozzon Csurisznak egy tehénre; az nem enged magán segíteni. A földesúr tovább megy Juchvanka-Mudrjonyhoz. Ez a naplopó, a ki a kemenczepadkán heverész, pálinkát iszik és pipázik, el akar adni egy lovat, s Nechlyudov meg akar győződni róla, vajjon nélkülözheti-e munka közben. A paraszt arcátlanul hazudik neki és csak jámborul mosolyog, mikor a könnyekig felindult földesúr a lelkére beszél és igazságra inti. Nechlyudov ismét nem tehet egyebet, csak pénzt ad a paraszt öreg anyjának. Így folyik tovább a szomorú vándorút, míg a gazdag paraszthoz, Dutloyhoz nem ér. Rá szeretné bírni, hogy béreljen tőle egy darab földet és vásároljon vele együtt egy erdőt. De az agyafurt Dutlov nem meri urának megvallani a gazdagságát. »Azt rossz emberek mondták rólam. Ugorjon ki mind a két szemem és itt sülyedjek el, ha több van tizenöt rubelemnél!»

Búsan látja Nechlyudov-Tolsztoj minden ter-

vét füstbemenni : »Istenem ! Így hát boldogság volt minden álmom az életem céljáról és kötelességeiről?« A nagynéninek igaza lesz : könnyebb kinek-kinek a maga szerencsáját megalapítani, mint a másokét.

De mi az oka ennek a balsikernek? Nechlyudov belátja : a jobbágyság az a szakadék, a mi urat és szolgát örökre elválaszt. A paraszt természetes ellenségét látja a földesúrbán, a kivel szemben óvatosnak kell lenni, a kit lelkipurdalás nélkül meg szabad lopni, csalni. A jobbágyság szétrombol minden bizalmat ; úr és nép két különböző világ.

De már most a nép világához vonzza Tolsztoj-Nechlyudovot valami meghatározhatatlan rousseau-i vágyakozás. Álmaiban Ilyuskára gondol, a gazdag Dutlov fiára, a ki mint fuvaros járja a nagyvilágot. Nehéz napi munkája után kifogja a lovait, s a kocsiban, illatos szénán az egészséges ember egészséges, gondtalan álmát alussza. Városról-városra járva áthalad a szent Oroszországon... és neki eszébe jut : »miért nem lehetek én Ilyuska !«

 Négy évet töltött Tolsztoj a birtokán, csekély megszakításokkal. 1848-ban a pétervári egyetem jogi fakultásán szigorlatot tett. Ehhez semmi esetre sem kellett sok idő neki. »Betűszerint semmit sem tudtam, — írja ő maga, — és csak egy héttel a vizsga előtt kezdtem készülni. Éjjel nem aludtam s megkaptam a kandidatusságot a polgári és büntető jogban, bár csak egy hétig készültem.«

1857-ben az a szerencsétlenség érte, hogy nagyon sokat vesztett játékon. Hogy igen tekintélyes adósságát megfizesse, össze kellett húzódnia. Minthogy legidősebb fivére, Nikoláj, a Kaukázusban állomásozott mint katonatiszt, elhatározta, hogy odamegy.

Szavát adta önmagának, hogy »az átkozott kártyához nem nyúl többet«, s a Kaukázusban példásan takarékos életével ismét kipótolja, a mit elveszített. Hajón utazott a Volgán lefelé Kazántól Asztrachánig ; onnan kocsin haladt az ismeretlen tartomány felé, a hol számára ismét új életnek kellett kezdődnie.

III. A Kaukázusban.

»Ősz Kaukázus, köszöntlek tégedet !
Ne nézz, mint idegen vendégedet :
Hiszen már ifjuságom idején
Hegyeid magányát megszoktam én .
S azóta gyakran szállnak álmain
Végig Kelet napfényes halmain .
Szabad hegyek ! Mily szépek, bár vadak !
Merész ormok oltárnak látszanak ,
Ha este távol felhők szállnak rájuk ,
S majd kék füst módján gomolyog párájuk ,
Majd ringatóznak, tollként imbolyogva ,
Majd elsuhanak, halvány árnyék-módra ,
Majd szellemekként szállnak rémitőn
(Mint hogyha álom volna éj-időn) —
S a hold ragyog csak a kék égbe' fönn.«

Igy énekelte meg, lelkesedve, Lermontov, 1832-ben a Kaukázust; a korán elhunyt költő *Korunk hőse* című regényében lángoló színekkel festette a vad, hegyes vidék szépségét és nagyszerű voltát; Puskin is itt nyert ihletet sok felséges költemény írására. Ez a költészettől körülöngött csodás vidék, örökös hó fődte hegyóriásaival, tátongó szakadékaival és száguldó folyóival, a hegyek lábánál elterülő végtelen platánerdőkkel, a mirtus, babér

és akácz-berkekkel, a hol ezer meg ezer csalogány énekelt — már régen célja volt a síkságon lakó oroszok vágyakozásának. Különösen vonzotta az ott állomásozó csapatoknál való szolgálat a katonáskodó ifjuságot. Itt bátran szemébe nézhetett az ember az ellenségnek, itt könnyű volt a Györgyrend lovagkeresztjét kiérdemelni. Állandó volt a harc az abrékekkel.

»Vad szakadékok közt vad törzsek élnek,
Harczban, harczért nő ifjaik csapatja,
Igy kezdi apraja, így végzi nagyja.
E szó: orosz a harcznak jelszava...«

Erre a csodás vidékre került hát Tolsztoj, s érzékeny kedélyét minden oldalról új hatások ostromolták. Eleinte egyáltalán nem szándékozott szolgálni a Kaukázusban. Letelepedett egy kozák-faluban, Sztarogladov-Staniczán. Mindössze öt rubel havi bért fizetett lakásért; ilyen takarékos élet mellett hamar kifizethette kártyaadósságait. A Kozákok-ban bájos képeket tár elénk akkori életéből. Egy vén kozák, Jepiska (az elbeszélésben Jeroskának nevezi) különösen megszerette őt. Elvezette az őserdőbe és megtanította fáczánra és szarvasra vadászni; esténként balalajka-kisérettel népdalokat énekelt neki. Egyszer, mikor Tolsztoj Jepiskával egy ilyen vadászkirándulásról tért vissza, találkozott dédnagybátyjával, Andrejevics Ilyával, a ki magasrangú katona volt. Ez szívére kötötte, hogy lépjen be a hadseregbe, s Tolsztoj engedett a rábeszélésnek. Tifliszben letette a szükséges vizsgálatot és mint »nemes úrfi« (ez volt a nemes altisztek czíme) belépett a 20. tüzérezrednek a Terek mellett álló-

másozó 44. ütegébe. A Terek tulsó partján cserkeszek laktak, megbízhatatlan törzsek, a kiket sokszor kellett megbüntetni: így a fiatal tűzér hamar megkapta a tűzkeresztséget.

A szolgálat semmiesetre sem volt túlságosan megerőltető. E fajta portyázások után megint hosszú teletlenség napjai következtek. Tolsztoj úgy érezte, hogy szellemének nincs elég foglalkozása; a tisztársaival való érintkezés kevéssé érdekelte; ehhez járult még a honvágy az ő kedves Jasznaja-Polyánája után. Leike odaszállt a távolból is, bensőséges gyermekkori emlékek ébredtek benne s akaratlanul is tollat ragadott, hogy megtarthassa őket. Így keletkezett 1852-ben a *Gyermekkor* című elbeszélés; a fiatal katonából író lett. Írói hírről természetesen nem álmodott még; félősen küldte el kéziratát Nekraszov költőnek, ki 1847 óta a *Kortárs* című folyóiratot adta ki Pétervárott. Sikere volt; Nekraszov örömmel fogadta el a munkát, melyben éles tekintete fölismerte egy sokatígéző tehetség első próbálkozását.

Az 1852. év jelentős az orosz irodalom történetében. Februárban halt meg Gogoly, a *Holt lelkek* halhatatlan szerzője, akire az akkori ifjú írói nemzedék lelkes tisztelettel tekintett föl. Turgenyev műve, *Egy vadász iratai*, könyvalakban jelent meg és megalapította írója hírnevét, a ki annyi ember szeretettel emelt szót az elnyomott jobbágyság érdekében. Ez az év hozta meg Tolsztoj első művét, és ez olyan csillag feljöttét jelentette, mely elsőrangúvá lett az orosz irodalom egén.

* A *Gyermekkor*-ban Irtenyev Nikoláj beszéli el ifjúsága első éveinek történetét. Mint már fentebb említettük, Tolsztoj sokat szőtt e történetbe saját

életéből, persze inkább belső, mint külső élményeket. Nikolenyka mint serdülő nő veszíti el anyját, Tolsztoj alig ismerte a magáét; az elbeszélésben szereplő apa nem a Tolsztoj apjának, hanem egyik nagybátyjának képmása, is más ilyen különbségek is vannak. Nikolenyka beszél a vonzó falusi életről, Ivanovics Károlyról, a német házitánítóról, a »maman« gyöngéd alakjáról. Résztveszünk gyermeki örömeiben és bánataiban, hallunk a serdülő nő első gyöngéd szerelmes érzéseiről. Követjük, mikor a városba költözik, nagyanyja házához, a hol új hatások várják, új embereket, játszótársakat ismer meg. Egy gyászos esettel végződik a történet: az anyja egyedül és elhagyatva hal meg a falusi birtokon, míg az apa a városban élvezi az életet.

A Gyermekkor jó fogadtatásra talált, s meg is érdemelte a sikert. Mesterien rajzolja a gyermek lelki életét; első pillanatra meghódít bennünket az a föltétlen őszinteség, mely a fiatal szív rossz hajlamain sem siklik keresztül. Az egészen gyöngéd lehelletként vonul végig a »boldog, visszahozhatatlan gyermekkor« után érzett vágy s ez belopódzik az olvasó szívébe is.

Már ez az első munka is sok olyan vonást mutat, a mi jellemző a későbbi Tolsztoj ábrázolási módjára; sok csirája van benne később jobban kialakuló eszméinek. Jellemző az elbeszélés rendkívül egyszerű fölépítése, bonyodalmak, az érdeklődés fokozása nélkül; jellemző, milyen kedvvel bonczolgatja Nikolenyka belső életét. Például mikor a gyászistentisztelet alatt anyja koporsója mellett áll: »egész idő alatt sírtam, a mint illik; keresztet vetettem és földreborultam, de nem imádkoztam szívből és meglehetősen hidegvérű voltam. Kellemet-

lenni találtam, hogy az új félfrakk, a mit rám adtak, nagyon szorította a vállamat; arra gondoltam, hogy valahogy be ne porozzam a nadrágomat térdeplés közben, s lopva megfigyeltem az összes jelenlevőket.«

De mindenek előtt már itt kiviláglik Tolsztoj szeretete a nép iránt, melyet éles ellentétbe állít az előkelő világgal. Az apa, Kornakova hercegnő, az öreg Ivanovics Iván herceg, mind nem állják meg az összehasonlítást az öreg, félművelt házi-tanítóval, az egyszerű Grisa zarándokkal és a vén »Nyanyával«, Szavisna Nataljával.

Ez elbeszélés kedvező fogadtatása kedvet és bátorságot adott Tolsztojnak újabb irodalmi kísérletekre. Ugyanebben az évben írta a Földesur reggélét, a melyről szövegtünk már. Tulajdonképen az volt a terve, hogy *Az orosz földesur* címmel egész regényt ír, de nem készült el több ennél a töredéknél.

A támadás. — egy önkéntes elbeszélése a harmadik gyümölcse az első alkotó évnek. Az anyag közvetlenül a költőnek a kaukázusi csapatok közt folytatott életéből van véve. Ebben az elbeszélésben először rajzolja Tolsztoj a háború borzalmait, melyek akkor már nagy súlylyal nehezettek a lelkére és örökös mély nyomokat hagytak benne. »De minek mondjam el ennek a borzasztó színjátéknak a részleteit, mikor sokért nem adnám, ha magam el tudnám felejteni!« — így kiált fel az elbeszélő. Már halljuk a béke hangjait: »hát igazán szűk a hely az embereknek ezen a szép földön, a mérhetetlen csillagos ég alatt? Hát a varázslatosan szép természet közepette is megragadhat az emberi

szívben a rossznak, a bosszúnak érzése, s az a vágy, hogy a maga fajtáját kiirtsa?« Alkalmazkodjatok a természethez — erre int a költő. »Azt hiszem, az emberi szívből minden rossz eltűnnék a természettel, minden szépnek és jónak közvetlen kifejezésével való érintkezésben!«

IV. Háboruban.

A kaukázusi kis harcok bizonyos mértékben előjátéku~~l~~ szolgáltak csupán. Még volt írva, hogy Tolsztojn~~nak~~ végig kell élnie egy igazi háború véres drámáját. 1853-ban kiütött a török háború, a meny~~nyiben~~ egy 40.000 főnyi orosz sereg Gorcsakov tábornok vezetése alatt júliusban átlépte a Pruthot és bevonult Törökországba. Október 4-én hadat üzent a porta, s nem sokkal ezután következett a nyugati hatalmak hadüzenete: megkezdődött a krími háború.

Tolsztojt a Gorcsakov tábornokához rendelték, és miután rövid szabadságidejét otthon eltöltötte, decemberben Bukaresten keresztül a dunai hadsereghez tartott. Itt része volt az oroszokra nem nagy dicsőséget hozó hadjáratban és Szilisztria eredménytelen megszállásában, míg 1854 novemberében Szebasztopolba nem ment, a hol a szerencsétlen háború utolsó felvonása játszódott le. Itt maradt egészen addig, míg az orosz csapatok ki nem vonultak a hőiesen védett erősségből.

De még a háború viharos idejében sem pihent a tolla. 1854-ben megjelent a Serdülőkor című nagy elbeszélés, a Gyermekkor folytatása. Irtenyev Nikoláj anyja halála után a városba tér vissza. Serdülő kora nem olyan boldog, mint gyermekévei. Fel-

ébrednek az ifjú lélek szenvedélyei, mint a gyűlölet kinzója, St.-Jéromé ellen, a ki a jó Ivanovics Károly helyébe jött; szerelmi érzései nem olyan tiszták már, mint gyermekkorában; hazudni kezd. A koránérett fiú egyedül érzi magát környezetében; nincs senkije, a ki megértse (akárcsak Tolsztojnak a nagynénje házában); filozófiai művek olvasása szkepticizmust kelt föl benne, mely az örületig gyötri. Végre azonban a bátyjának egy barátja, Nechlyudov Dmitrij iránt érzett gyöngéd és nemes barátsága fényes sugárként ragyogja be ezt a sötét életet és tvezeti az új bájos és költői ifjúkorba. Nechlyudov megérti ezt a különös fiatal gyermeket, a kit mindig hajt valami, hogy kimondja azt, a mit a többiek szegyenlenének. Czél ad a benne élő homályos vágyodásnak: az ember rendeltetése állandó törekvés a belső tökéletességre. Ezzel Irtenyev belép az ifjúkorba, melyről Tolsztojnak egy későbbi elbeszélése szól.

De térjünk vissza Szebasztopolba. Tolsztoj tanuja volt, hogy' állott ellen ez a hősieen védelmezett parti erősség 349 napig a hatalmak egyesült csapatainak. 1855. májusában a hegyi üteg parancsnokának nevezték ki és résztvett a Csornája mellett vívott szerencsétlen ütközetben, aug. 16-án. Nazarjev közli egy öreg katonatiszt elbeszélését, melyben képet ad nekünk egykori tisztársáról, Tolsztojról. Az öreg boldog mosolylyal gondol vissza ezekre a napokra és így beszél: »Tolsztoj az ő elbeszéléseivel és rögtönzött verseivel mindnyájunkat felvidített a háborús élet nehéz pillanataiban. A szó szoros értelmében lelke volt ő az ütegnek. A míg mellettünk van, észre se vesszük, milyen gyorsan múlik az idő, s vége-hőssza nincs az általános vidámság-

nak. De ha a gróf nincs, ha esetleg Szimferopolba ment, mind lógatják az orrukat. Elmarad egy napig, kettőig, háromig... Végre itt van megint! Akárcsak a tékozló fiú: komoran, lefogyva, elégedetlenül önmagával. Félrehúz engem és most megkezdődik a bűnbánat. Meggyón mindent, hogy milyen vígan élt, hogy játszott, hol töltött éjet és napot. És, higyjék el, eközben úgy kinozza, gyötri magát a lelkiismeretfurdalással, mintha igazi bűnös volna. Szánni tudja az ember, úgy kétségbe van esve... Egyszóval, érdekes ember volt; őszintén bevallva, nem is értettem mindig. De másrészt ritka jó bajtárs, becsületes, hűséges lélek. Lehetetlen őt valaha is elfelejteni.»

Az itt említett versrögtönzések közül egy fennmaradt. Egy kevéssel a Csornája mellett vívott ütközet után Gorcsakovra és a többi orosz parancsnokokra írott gúnydal, mely olyan népszerű lett, hogy az egész sereg énekelte. De rossz hatást is keltett a följebbvalók körében és megsemmisítette Tolsztojnak azt a reményét, hogy Nikolajevics Mihály nagyherczeg szárnysegéde legyen. Egyébiránt ez — egy Fethez írott tréfás költemény mellett — az egyedüli vers, a mit költőnk valaha írt.

Bámulatos, hogy Tolsztoj a háborús esztendőben szolgálata mellett művészi tevékenységre is tudott időt szakítani, 1854-ben írta meg a *Favágás* című elbeszélést s az első szebasztopoli harci képet. A három harci kép a legjelentékenyebb munka volt, a mi Tolsztojnak eddig sikerült. Három momentumot ragad ki az ostromlott város létéből; megmutatja 1854 decemberében, 1855 májusában és decemberében.

Decemberben még változatlanul folyik a min-

dennapi élet Szebasztopolban ; semmit sem veszünk még észre a védelmezők hősiességéből, a miről annyi elbeszélés kering. Hogy ezt a hősiességet igazán megismerhesse az ember, a nemesi gyűlések termébe kell menni, mely kórháznak van berendezve, a hol a vértanúk vonaglanak kínjukban. A kórháztól a negyedik bástya felé tartunk, ott meglátjuk a vár védőit véres munkájuk közben. Megvigasztalva és fölemelkedve hagyja ott a szemlélő a harcsteret, abban a tudatban, hogy lehetetlen megtörni az orosz nép erejét. Nem bástyákban, aknákban, ágyúkban van ez az erő, hanem a védők lelkében, a kiket nem érdemrendek és címek, nem jutalmak vagy fenyegetések sarkalnak, hanem a kik nehéz kötelességüket csak egy indító okból : hazaszeretetből teljesítik. »Hosszú ideig nagy nyomai fognak maradni a szebasztopoli hőskölteménynek, melynek hőse az orosz nép volt«, — így végzi Tolsztoj elbeszélését.

Szavai lelkes visszhangot keltettek Oroszországban. A czárné állítólag könnyekben tört ki olvasásuk közben, s I. Miklós czár parancsot adott, hogy az ifjú költőre vigyázzanak és a negyedik bástyáról kevésbé veszélyes pontra helyezék át.

1855 májusában ismét Szebasztopolba vezet bennünket Tolsztoj. Az ostrom nagy pusztításokat végzett. De még katonazene szól a boulevardokon, s a virágzó akáczfák alatt cifrán öltözött asszonyok és katonatisztek sétálgatnak. Az előkelő világ urai a régiek maradnak a minden órán fenyegető halállal szemben is. Arisztokrata vagy nem-arisztokrata — fontos kérdés marad számukra ; Michailov városkapitány nem mer csatlakozni az arisztokratákhoz,

mert esetleg nem viszonznák a köszönését. »Hiúság, hiúság mindenütt, hiúság még a sír szélén is, olyan emberek között, a kik készek meghalni egy magas-tos meggyőződésért«. — Este döntő roham van. Michailov, a kit már egész nap rossz rejtelmek gyötörtek, megsebesül, a földön mellette guggoló barátja meghal. Fegyverszünetet kötnek. Ekkor kiderül, hogy az egyes emberek semmi ellenséges érzéssel nincsenek egymás iránt. Oroszok és francziák közelednek egymáshoz ; békés beszélgetés fejlődik ki köztük. A tisztek közös ismerősökről beszélgetnek, kölcsönösen dicsérik egymás bátorságát »N'est-ce pas terrible, la triste besogne que nous faisons?« kérdezi egyik. A közkatonák is törik egymás nyelvét, nevetnek, tréfálnak...

És Tolsztoj ismét elmondja vádjait a háború ellen ; mintha a 90-es évek öregedő Tolsztoját halalná az ember, mikor felkiált : »Ezek az emberek keresztyének, akik a szeretetnek és önfeláldozásnak ugyanazt a törvényét vallják és nem esnek térdre annak láttán, a mit tettek, az előtt, a ki ezt az életet adta nekik és mindnyájuk lelkébe a halálfélelemmel együtt a szép és jó szeretetét is beleoltotta — és nem ölelik át egymást testvérek módjára, az öröm és boldogság könnyei közt?«

De a küzdelem tovább folyik ; közeledik Szebasztopol utolsó órája. Deczemberben vissz Tolsztoj utoljára a városba. Két fivér találkozik ott ; az egyik félig gyermek még, fiatalos tettvágy ragadja oda, kitüntetésekről, dicsőségről álmodik ; a másik tapasztalt katonatiszt, a ki sebéből gyógyulva épen visszatérőben van ütegéhez. Az ifjú bátran küzdi le félelmét, valahányszor a szívébe akar lopózni, a sohasem látott rémségekkel szemben, a míg az álta-

lános lelkesedés magával nem ragadja. Az utolsó harcokban mind a két fivér elesik. Az ifjabbikat, Vologyát, roham közben találja egy ellenséges golyó; az idősebb súlyos sebet kap és boldogan hal meg a pap kegyes csalása miatt, a ki elhitei vele, hogy az oroszok győztek. Nem látja már, hogy a Malachov-bátyját elfoglalták, hogy az orosz csapatokkal kell vonulni arról a helyről, melyet oly soká védelmeztek. Tompa, mardosó érzéssel vonulnak el, melyben önvád, szégyen, keserűség keveredik össze. »Majd minden katona, a ki északról visszanezett az elhagyott Szebasztopolra, sóhajtozott, kimondhatatlan keserűséggel a szívében, s fenyegette az ellenséget.«

Tolsztoj is otthagyta a harcz színterét. Rögtön Szebasztopol átadása után futárként küldötték Pétervárra; kévéssel utóbb kilépett a katonai szolgálatból, melynek három esztendőt szentelt. Életének jelentős korszaka volt a katonáskodás ideje. Nem csak harczy, de irodalmi babérokat is hozott neki. Megismerte a táborig és háborús életet és gyűjtötte azokat a benyomásokat, melyek főművében, a *Háboru és béke*-ben képezzék a csapatok, ütközetek mesterei leírására. A szebasztopoli elbeszélések mintegy vázlatok ehhez a munkához. És Tolsztoj a háborúnak önálló filozófiáját alkotta meg magában. De azt az érzést is magával vitte: »szörnyen dühöngő rém a háború«, — olyan érzés ez, mely későbbi életében, a vallásos befolyásoktól folyton erősítve, az örök béke lánglelkű apostolává tette őt.

V. Pétervárott.

Mikor Tolsztoj az északi fővárosba költözött, mindenütt fényes fogadtatásra talált. Kettős hírnév ragyogta be, mint szebasztopoli hőst és mint ünnepeft író. Minden ajtó nyitva volt előtte, de főképen a pétervári írók köre fogadta örömmel. »Összejöttem az írókkal. Ugy fogadtak, mint maguk közül valót és hízelegtek nekem«, — beszéli a *Gyónás*-ban. Turgenyevnél szállott meg, aki már ekkor egyike volt a legkedveltebb és olvasottabb íróknak. Itt látta őt először Fet-Sensin, a »tisztá művészet« lyrai költője, a kivél Tolsztojt 1858-tól 1892-ig, Fet halála évéig, mind bensőbbé való barátság kötötte össze. Fet elmondja *Emlékezéseiben*, hogy egy látogatása alkalmával Turgenyev lakásán megpillantott egy falon függő kardot az Anna-rend szalagjával. A szolgától megtudta, hogy ez Tolsztoj grófé, a ki még a szalonban alszik. »Ez így folyik nap-nap után«, — mondta Turgenyev mosolyogva; »visszajött Szebasztopolból, az ütegetől, megszállott nálam, s azóta folyton tart a dinom-dánom. Ivás, cigány, kártya járja egész éjjel; a helyett aztán délután két óráig úgy alszik, mint a marmota. Eleinte megpróbáltam visszatartani, de aztán lemondtam róla.« Amint látjuk, Tolsztoj legalább a gyakorlatban kibékült némileg a nagy világ életével. A Fettel való

ismeretség kezdete kurta és formális volt, de Tolsztoj már akkor rendkívüli ember hatását tette rá. »Első pillanattól kezdve észrevettem, hogy önkénytelenül is ellenszegül minden hétköznapi értékeknek.«

Az az írói kör, melyben Tolsztoj forgott, az akkori orosz irodalom minden csillagát magában foglalta. Két kép maradt fenn, melyek Tolsztojt velük együtt ábrázolják. Ezeken, még egyenruhában, Turgenyev, a drámaíró Osztrovszki, Nekraszov, Goncsarov, a híres »Oblomov« későbbi szerzője és masok társaságában van. És van egy torzkép is, mely a nagyok körében figurázza ki — ez is annak a jele, mennyire ismeretes lehetett a nagy közönség előtt.

Turgenyev birtoka szomszédos volt Tolsztojéval és már régebben meghívta egyszer Spaszkojéba, hogy megismerkedjék vele. »Mint valami öreg dajka« figyelt minden lépést, a mit a nála tíz évvel fiatalabb költő előre tett, s őszintén el volt ragadtatva a műveitől. A földesur reggele rendkívül tetszett neki; a Serdülőkör alkalmából pedig jóslatszerűen írja 1854-ben: »Ha Isten hosszú életet ad Tolsztojnak, akkor erősen hiszem, hogy mindnyájunkat bámulatba ejt még.« Ugyanilyen örömmel üdvözölte a szebasztopoli elbeszéléseket. És még sem keletkezhetett soha igazi baráti viszony a két nagy orosz költő között. Tulságosan ellentétes természetűek voltak. A mellett Turgenyev fiatalabb éveiben állítólag nagyon hajlott a hatásvadászatra és frázisokra; ezek olyan tulajdonságok voltak, a miket épen Tolsztoj nem bocsáthatott meg. Állandó volt köztük a súrlódás, összeütközés; a legkisebb ok is elég volt rá.

Pétervárott Tolsztoj ott tartózkodása idején rendkívül élénk irodalmi élet pezsgett. A szabadtőczár lépett a trónra ; hajnali szellő fujdogált. Reformok ideje állt a küszöbön, sok eleddig rejtett kívánság merészkedett elő. Természetesen az írók voltak az új eszmék leghivatottabb képviselői. Ezért aztán rendkívüli érdeklődés kísérte őket, s ők maguk is mélyen át voltak hatva magasztos hivatásuk tudatától. Ebből a felfogásból Tolsztoj is magáévá tett valamit, a mint ezt a *Gyónás*-ban szokott nyíltságával elmondja. »Ezeknek az embereknek, íróársaimnak, az volt az életfelfogása, hogy az élet állandó fejlődésben van, s hogy e fejlődésben a legnagyobb részünk nekünk, a gondolat embereinek van, s a gondolat emberei közül legnagyobb hatásunk megint csak nekünk művészeknek és költőknek van. A mi hivatásunk az, hogy tanítsuk az embereket.« Azután ennek az időnek lázas irodalmi tevékenységét rajzolja. »Akkor mindnyájan meg voltunk győződve arról, hogy beszélnünk, beszélnünk, írunk, nyomtatnunk kell, a milyen gyorsan és a milyen sokat csak lehet, s hogy mindez szükséges az emberiség javára. Munkások ezrei dolgoztak éjjel-nappal erejük fogytaig, szedték és nyomták a szavak millióit, s a posta széthordta egész Oroszországban.«

Az ő termése is rendkívül bő volt ebben az esztendőben. 1856-ban keletkezett az *Ifjúkor* (1855-ben kezdte, 57-ben végezte be), aztán a *Markó feljegyzései*, a *Két huszár*, a *Találkozás egy moszkvai ismerőssel*, végül a *Hóvihar*.

★ Az *Ifjúkor* ott kezdődik, a hol a *Serdülőkor* abban maradt. A Nechlyudovval, a »csudálatos Mityával« való barátság, ahhoz az új életfelfogáshoz juttatta Irtenyev Nikolájt, hogy az ember rendel-

tetése az erkölcsi tökéletesedés felé való törekvés. Azonban a nagyvilág érezteti rossz-hatását az ifjúval. Leteszi az egyetemre vezető vizsgát és »nagy ember« lesz: pezsgőzik bátyja kollegáival, csetepatékat kezd, nagyzol, dicsekszik. Hiúságból nyírja a szemöldökét, hogy sűrűbben nőjön, s egyszersmind állandóan igyekszik, hogy eredetinek lássák. Az embereket két osztályba sorozza: comme il faut és comme il ne faut pas. »Egy híres író, egy tudóst, az emberiség egy jóltevőjét sem becsültem volna, ha nem comme il faut ember. Egy comme il faut ember hasonlíthatatlanul fölötte állt volna. Igy kerül Irtenyev az egyetemre. Résztvesz az előkelő ifjak dorbézolásain, de közös vizsgára készülésközben megismeri a szegény, alacsony származású diákok munkás, a tudománynak szentelt életét is. Híven esték után néha elfogja az a gondolat, hogy talán van valami hiba az életfelfogásában. Jön az első vizsga és ő megbukik. Ezzel megtört a hiúsága. Magába száll, könnyezve veszi elő az ifjúsága elején megkezdett »Vezérlő szabályok« füzetét; bünbánat, új igyekvés tölti be: nem akar rosszat tenni többé. Az »új ifjúság szerencsésebbik felére«, a mit a szerző el akar még beszélni, nyújt reményt az *Ifjúkor* vége. Sajnos, ezt az ígérte nem váltotta be Tolsztoj. Nechlyudovról a második elbeszélésben, a *Markór feljegyzései*-ben hallunk. Egyszerű, megfáradó szavakban mondja el a markór, hogy esik áldozatul az ifjú Nechlyudov a kártya ördögének, klubbeli társai csábítása miatt. A »nagyvilág« áldozataként bukik el.

A többi elbeszélés közt legjelentékenyebb az utolsó, a *Hóvihar*. Ez munka közben ismerteti meg velünk az orosz népet. Az utazó elbeszélőt, a kit a

doni kozákok földjén hóvihár lep meg, derék postakocsisok mentik ki minden veszélyből és viszik biztos állomásra. Mindezt tisztán kötelességérzetből teszik, mintha magától értetődnék, kevés szóval. Nagyszerű és hangulatos a végtelen hóivatagra leszálló rémes téli éjszaka leírása; mesteri módon rajzolja a szerző, hogy vonulnak el az utas szeme előtt a gyors utazás közben, félálomban, zavaros, gyorsan illanó álmok, amik hirtelen megszakadnak a fölébredéskor.)

Az 1856-ban írott öt elbeszélés növelte és megerősítette Tolsztoj hírét. »Ha ez az ifjú bor kiforrija magát, Istenek számára való ital lesz« — írta Turgenyev. Ez év deczemberében Párisból Tolsztojnak magának azt írta: »Ha nem téved le az útvjáról (és azt hiszem, nincs ok rá, hogy ezt fontegyük) — messzire fog haladni.«

Bizonyára nem sejtette még akkor, hogy Tolsztoj huszonöt évvel később valóban letéved — legalább Turgenyev és sok más tisztelőjének véleménye szerint — arról az útról, mely olyan világosan, kétségtelenül rajzolódott ki előtte. ...

VI. A házasságig tartó évek.

1856 nyarát birtokán töltötte Tolsztoj a telet Moszkvában, ahol testvérei, Nikoláj bátyja és Marja nővére laktak. Különösen meleg volt Nikolájjal való viszonya. Jelentékeny ember volt, a ki mindenkit elvarázsolt egyszerü, jóindulatú modorával, ritka életbölcse ségével, a mi baráti körben a Firdüszi melléknevet szerezte meg neki. Nagyon igénytelen volt, mindig a képzelhető legegyszerűbb lakásban lakott a város végén, s utolsó fillérét is megosztotta a szükségét szenvedővel. »Minden ismerőse szerette, sőt istenítette» — beszéli Fet. León bensőséges szeretettel csüggött, bár nem engedte el, hogy néha-néha ne gúnyolódjék azon az előkelő módon, a mit öcscse ez időtájt magára öltött. De a testvérek kellemes együttlétét nemsokára megszakította Tolsztoj egy külföldi utazása. 1857 januárjában Németországon keresztül Párisba utazott, a hol Turgenyévvvel és Nekraszovval kellemes napokat töltött. Itálián és Svajczon keresztül nyáron tért vissza Oroszországba. Egy luzerni élmény adott neki tárgyat Luzern című elbeszéléséhez, melyet ismét kedvencének, Nechlyudovnak ad szájába. Egy szegény tiroli énekes dalol gitárkiséréttel a luzerni Schweizer Hof szálló előtt, a hol csak a legesleggazdagabb emberek szállanak meg. Sok czífraruhás hölgy és úr hallgatja, de háromszor is

hiába könyörög alamizsnáért. Még ki is nevetik és megszegyenülten oszon el onnañ. Csak Nechlyudov könyörül meg rajta. »Tény ez, nem az emberi tettek története, de a haladás és civilizáció története számára.« Ilyesmi egy német, franczia vagy olasz faluban sem történhetnék meg ; hogy lehetséges itt, a hol mint utazók, a legcivilizáltabb országok civilizált lakói találkoznak? Felelet: a civilizáció megsemmisíti az embernek az ember iránt való egyszerű, természetes, őseredeti érzését. Megint mintha Rousseau szólna hozzánk Tolsztoj szájával. Már itt megtaláljuk nála a civilizációról, kulturáról való lemondás eszméjét ; a *Mit tegyünk tehát?* csak rövid lépés a *Luzern*-től, pedig teljes huszonöt év van közöttük.

1857 telén ismét Moszkvában volt Tolsztoj és mint írják róla, a civilizációval szemben érzett ellenszenvé nem gátolta abban, hogy nagy kortyokban ürítse ki a fővárosi élet gyönyöreinek poharát. Fet megházasodott és Moszkvában élt ; gyakran voltak nála zenés esti összejövetelek, melyeken Tolsztoják is szívesen jelentek meg. Legtöbbször persze Marja és Nikoláj egyedül jöttek ; Leóról ilyenkor azt mondták : »Lyovocska felvette a frakkját és bálba ment«. Nappal, mint Fet elbeszéli, szeretett kicsipve sétálgatni a városban ; új, szürke prémgalléros bekecs és új, fényes, ferdén föltett kalap volt rajta, mely alól kigöndörödtek a hosszú szőke fürtök ; kezében divatos sétatálcza. Különös kedvvel vett részt azokban a torna-gyakorlatokban, melyek az akkori előkelő ifjúság között divatba jöttek. Aki bizonyos akart lenni affelől, hogy megtalálja őt, annak 1 és 2 óra között a nagy Dmitrovka-utcában levő tornaterembe kellett mennie : ott láthatta

az ember a mi költönket, rózsaszínű trikóban, a mint bizonyos lelkesedéssel ugrált a falovon.

Az év vége felé Tolsztoj ismét Párisba utazott; karácsonykor újra otthon volt. Visszajövet Dijonban írta *Albert* című elbeszélését, melynek alapja szintén személyes élmény. Egy utolsó rangú örömtányan zullott, izsakos műzsikust talál a látogató. A tehetsége olyan erős, hogy hegedűjátéka meg ezen a szomorú helyen is magával ragadja a jelenlevőket. A látogató mélyeséges részvétellel elhatározta, hogy megmenti a szerencsétlent és új életet ébreszt benne. Magához veszi — de a mentő-kéz későn érkezik. Albert nagyon is mélyen merült a bűnbe. Az éj sötétjében megszökik és félórul ten ter vissza oda, a honnan Delesszoy megmentette.

Az 1858. évet birtokán töltötte Tolsztoj, a nélkül, hogy írt volna valamit. Ez év elején egy vadász-kaland szinte életébe került. Egy ismerősük medve-vadászatra hívta Fetet és a Tolsztoj-fivéereket. Fet szemléletes elbeszélése szerint Tolsztoj szinte övig állt a magas hóban, mikor hirtelen egy hatalmas anyamedve tartott egyenesen feléje. Cézelt és lött, de nem talált; a füstfelhőben fekete, rárohanó tömeget látott maga előtt. Ujra lött; a golyó szájába ment az állatnak, de a fogairól lepattant. A magas hó miatt nem ugorhatott félre; hogy Fet puskáját megragadja, nem volt már idő. Heves lökést érzett és hanyatt tántorodott a földre. A medve rohantában átugrott rajta. Elveszettnek hitte magát. Már látott is valami sötétet a feje fölött; a medve volt, mely abban a pillanatban megfordult és ketté akarta harapni a szerencsétlen vadász koponyáját. Az egyedüli, a mit tehetett, az volt, hogy fejét mélyen a vállai közé húzta és így prémsipkáját

tolta a szörnyeteg szájába. Így a harapás szerencsésen célzott tévesztett, de azért a medve felső fogai-
val feltépte a Tolsztoj arcát a balszeme alatt, az
alsókkal pedig a koponya balfeléről húzta le a bőrt.
Ekkor jött végre a segítség Osztaskov vadász szemé-
lyében, a ki elűzte a rémítő állatot. Tolsztojt
vérbe fagyva kötözték be. »Mit szól majd Fet!« —
ez volt az első szava.

Általában ez év óta Fettel benső barátság
kötötte össze. Márcziusban meglátogatta Jaszna-
Polyánán és élvezte azt a csöndes, harmónikus
életet, a mit költőnk nevelőanyjával, a jó Alexan-
drovna Tatjánával folytatott.

Ez időtől kezdve Tolsztoj különös buzgalom-
mal szentelte magát a gazdálkodásnak. Gyönyörű-
séget érzett, ha a parasztokkal megoszthatta mun-
kájokat. Bátyja leírja, hogyan ment az eke után
s hogy feszítette a könyökét, épen mint kedves
parasztja, Jufán. Teljes szívéből élvezi a falusi
életet és a természetet. De a testgyakorlásról sem
mondott le, a mi néha kitűnő jelenetekre adott
alkalmat. »Lyovocska«, — beszéli Nikoláj bátyja —
»mindent egyszerre akar tenni, semmiről sem mond
le, még a tornázásról sem. Dolgozószobája ablaká-
nál nyújtó van felállítva. Természetesen igaza van,
ha felszabadítja magát az előítéletek alól, melyek
ellen folyton harczol. De a falu birája mégis más-
képen fogja fel a dolgot. Ez azt mondja: az ember
eljön a földesúrhoz, hogy meghallgassa a paran-
csait. Az úr azonban a térdét a rúd köré fonta, vörös
ujjasban függ fejjel lefelé és lóbálja magát. A haja
lelóg és lobog szanaszéjjel, az arcza majd kicsattan
a fejébeszállt vértől: hát a parancsra hallgasson
az ember vagy ő rá báméskodják?«

Az 1859. évet is, rövid megszakításokkal, birtokán töltötte Tolsztoj; ez évben írta a *Családi boldogságot* és a *Három halált*.

A *Családi boldogság* kétségkívül legszebb alkotásai közé tartozik. A tizenhétéves Masa, mint apátlan anyátlan árva a gyászévet nevelőnőjével és kis nővérével egyedül tölti falun. Beleszeret gyámjába, egy Michajlovics Szergej nevű szomszéd birtokosba, a ki tizenkilencz évvel idősebb nála, az első férfi, a ki szeme elé kerül. Nagyon bájosan rajzolja a szerző a szerelem ébredését mindkettejük lelkében. A férfi soká habozik, hozzákötheti-e ennek a fiatal, tapasztalatlan teremtésnek az életét a magáéhoz. De a szerelem győz minden fontolgatáson; egybekelnek és boldog, napsugaras életet élnek birtokukon. Szergej tetőpontján van a boldogságnak. Mintegy a költő vallomásának tűnik fel, mikor így beszéltek: »Csöndes, magányos élet a falu zárkozottságában, — az a lehetőség, hogy jót tehesünk az emberekkel, a kikkel olyan könnyű jót tenni, mert nincsenek hozzászokva, — meg a munka, olyan, a mit hasznosnak gondol az ember! És aztán az üdülés, a természet, könyvek, zene s egy közelálló ember iránt érzett szeretet: ez az én boldogságom, nagyobbról nem is álmodom.« De a fiatal asszony nem tudja magát sokáig boldognak érezni falun: élet, mozgalmasság után vágyódik, hiszen nem élte még világát, mint a férje. Beköltöznek hát a fővárosba. Vesztükre, mert a nagyvilági élet, a mely ezuttal is romboló hatásának látszik, magával ragadja őket. Az asszonyt mámorossá teszik a szórákosok, félni kezd a falusi élettől. Így aztán idegenség lopózik a házastársak közé, viszonyuk egyre hűvösebb lesz, noha két gyermekük születik.

Az asszony nem tud a zajos étellel szakítani. Csak mikor egy német fürdőhelyen valami olasz marchese szemtelen ajánlattal közeledik hozzá, akkor ébred öntudatra. Férjéhez rohan és kéri, hogy menjenek ismét falura. De abból mintha kiveszett volna a bizalom: »Tudom, hogy úgysem bírod ki ott.« Am a falusi élet csöndjében mégis egymásra találnak ismét a házastársak és új, egészen másként alkotott boldogságot élveznek a gyermekeik iránt érzett szeretetben. Így lehetne legrövidebben összefoglalni a bájos novella tanulságát írója szavaival: »a szenvedély eltűnik, a szeretetnek meg kell maradni.«

A Három halál című elbeszélésben, mint Tolsztojnál igen gyakran, ismét az előkelők és a nép emberei vannak szembeállítva. Milyen kínosan hal meg a gazdag, előkelő hölgy, a ki élvezhette az életet, hogy kapaszkodik minden idegszálával ehhez az élethez, hogy reménykedik az utolsó kenet után is egy sarlatán csodás szereiben! És mindez annak ellenére, hogy hozzátartozói gondosan titkolják előtte a halál közeledését. Bezzeg az öreg paraszt, akinek az egész élete fáradtság, munka volt és régen terhére van már — békésen, halálfélelem nélkül hal meg, ámbar a környezete nyíltan beszél előtte a haláláról: a fiatal legény még a csizmáit is elkéri, hiszen ő úgy sem használja többet. Az öreg nyugodtan odaadja és csak azt követeli, hogy a legény hálából követ vagy keresztet állítson a sírja fölé. Csöndesen, észrevétlenül hal meg éjszaka, majdnem olyan nyugodtan és öntudatlanul, mint az az erdei fa, melyet a legény egy harmatos reggelen levág, hogy keresztet csináljon belőle: minél közelebb van az ember a természethez, annál

könnyebben hajtja végre »az élet legnagyobb tette»
— a halált.

Komoly téma, amit Tolsztoj választott. Talán sejtette, hogy nemsokára kedveseinél kopogtat a halál?... 1860 tavaszán mutatkoztak Tolsztoj Nikolájon a tudóvész első jelei. Májusban elhatározta, hogy Marja nővérével és Szergej öccsével külföldre utazik gyógykezeltetni magát. Az orvosok Södent ajánlották, s ők annál szívesebben választották ezt a fürdőhelyet, mert Turgenyev is ott időzött. Juniusban elutaztak. Most Tolsztoj Leó is egyedül kezdte érezni magát birtokán; ehhez járult a testvéreért való gyöttrő aggodalom... Péterváron keresztül gőzhajón Stettinbe utazott, ahol július ötödikén szállt partra. Ha már külföldön volt, elhatározta, hogy tanulmányozni is fog mindent, ami ott érdekli őt. Különösen a népiskola feküdt a szíven, amelyet birtokán be akart rendezni. Egy hetet töltött Berlinben, járt az egyetemre; Löwenfeld adatai szerint, látogatta a kézműves-egyesület gyűléseit és megnézte a »Moabit«
czellabörtönt. Lipszében egy napig maradt és iskolákat nézett meg, Drezdában fölkereste Auerbach Bertholdot, akinek műveit lelkesedéssel olvasta s a kinek *Falusi történetei* rokon hurokat érintettek meg a lelkében. Pár hetet Kissingenben kúrán töltött; aug. 26-án Sodenben találkozott testvéreivel. Nikoláj állapota reménytelen volt. Délen kellett töltenie a telet; Tolsztoj elkísérte a Nizza mellett levő Hyéresbe. Nikoláj szept. 20-án meghalt a karjaiban. Tolsztoj csaknem összeroskadt a fájdalom súlya alatt; tompa kétségbeesés szól Fethez okt. 17-én írt leveléből, mely rendkívül jellemző Tolsztojra és életfelfogására. Ezeket írja

benne: »Semmi sem tett rám ekkora hatást az életben. Igaza volt Nikolájnak: nincs semmi rosszabb a halálnál. És ha jól meggondolja az ember, hogy mégis mindennek ez a vége, akkor nincs is semmi rosszabb, mint az élet. Miért kell fáradni, gondokat viselni, ha mindabból, ami Tolsztoj Nikoláj volt, ránézve semmi sem marad meg?... Mire való minden, ha a halál kínja már holnap megkezdődhetik, a hazugság, az önámítás minden utálatosságával, s számodra a semmivel, a nullával végződik! Igazán mulatságos! Légy hasznos, erényes, boldog, amíg élsz', mondják egymásnak az emberek, — nos, a boldogságnak és erénynek alapja az igazság. Az igazság azonban, melyet harminczkét esztendőm alatt megtaláltam, az, hogy helyzetünk rettenetes. Hát vegyétek az életet úgy, a mint van, magatok hoztátok ilyen helyzetbe magatokat!

— Nos, én úgy veszem az életet, a mint van. Mihelyt az ember eljut fejlődésének legmagasabb fokára, világosan látja, hogy minden ostobaság, csalódás, s hogy az igazság, a mit ő mégis csak mindenekfölött szeret, rémületes. De természetesen, a míg az ember kívánja, hogy megismerje és kimondja az igazságot, addig fárad is rajta, hogy megismerje és kimondja. Ez az egyetlen, a mi az erkölcs világából megmaradt számomra; magasabbra nem juthatok. De ezt az egyet is meg fogom tenni, csak-hogy nem a ti művészetetek formájában. A művészet hazugság és én nem tudom többé szeretni a szép hazugságot... A telet itt fogom tölteni, mert itt vagyok és végtére egészen mindegy, hol van az ember.«

Ebből a megrázó levélből világosan kicsendülnek azok a hangok, melyeket Tolsztoj később a *Gyónás*-

ban üt meg. — Egy ideig még valóban Hyères-ben maradt. Aztán megemberelte magát és elhagyta ezt a helyet. Rövid genfi tartózkodás után átutazta egész Itáliát. Aztán Marseille-en át, ahol különös alapos-sággal vizsgálta meg a nép- és munkás-iskolákat, Párisba ment. Ellátogatott Londonba és Brüsszelbe is; Németországban Weimar, Gotha és Eisenach voltak az állomásai, a hol különösen a kiseddévők foglalkoztatták.

1861 áprilisében ismét otthon volt. Érvényesí-
teni akarta külföldön szerzett pedagógiai tapasztala-
tait, talán azért is, hogy szórakoztató és élénkítő
foglalkozást találjon. Már májusban kért nyújtott
be a hatóságnál, hogy engedjék meg neki Jasznaja-
Polyánán egy népiskola alapítását.

Még egy szomorú élményt hozott számára ez az esztendő: a Turgenyevvel való teljes szakítást. Tolsztoj és Turgenyev közös barátjuk, Fet birtokán, Sztepanovkán találkoztak. Turgenyev törvénytelen leányának neveléséről beszélt. Angol nevelőnőt fogadott hozzá, a ki különösen azon igyekezett, hogy a jótékonyásra való hajlamot fejlessze a gyermekben. »Most« — beszélte Turgenyev« — »azt követeli, hogy a lányom a szegények viseltes ruháit a kezébe vegye, kijavítsa és úgy adja nekik vissza.« »S ezt ön helyesnek találja?« — kérdezte Tolsztoj. »Természetesen; ez érintkezésbe hozza a jóltevőt az igazi nyomorral.« »És én azt tartom,« — felelte Tolsztoj — »hogy egy czifra ruhás lányka, a ki piszkos és rosszagú rongyokat vesz az ölébe, csak színpadi jelenetet játszik.« »Nem tűröm, hogy így beszéljen!« — tört ki Turgenyev. »Mért ne mondanám ki, a mit gondolok?« — felelt Tolsztoj. Turgenyev dühre gerjedt és élesen válaszolt. A két

egykori barát azonnal otthagya Fet birtokát ; kihívásra is került a dolog, de szerencsére nem lett belőle párbaj. A szakítás azonban megvolt és meg is maradt. Csak tizenhét év múlva békült ki a két nagy költő.

Ebből az esetből is kitűnik, hogy nem volt üres szó, amikor azt írta Tolsztoj: »megismerni és kimondani az igazságot.« Ehhez az elvéhez mindig hű maradt. Ezuttal az igazság Turgenyevvel való barátságába került, mely éppen ekkor kezdett örvendetesen kifejlődni.

De lássuk Tolsztoj irodalmi tevékenységét az utolsó két év alatt. 1860-ban írta *Polikuskát*, 1861-ben a *Kozákokat*, egy kaukázusi történetet 1852-ből, mely 1863-ban jelent meg.

A *Polikuska* című művészi tökéletességű elbeszélésben azt bizonyítja Tolsztoj, hogy a népből származó legalacsonyabb rendű embernek is van becsületérzése, éppen mint a gazdagoknak. A részeges, tolvajtermészetű Polikuskával egyszer kísérletet akar tenni az úrnője és pénzt bíz reá. Büszkévé teszi a bizalom, ellentáll a kísértésnek, de elveszti a pénzt. A gyanú elől a halálba menekül és ártatlansága későn derül ki.

Az elbeszélés nagy hatást keltett, de Tolsztoj, szokása szerint szkeptikusan ítélte meg. Azt írja róla: »csevegés az első jöttment témáról, olyan embertől, a ki tud bánni a tollal. A *Kozákokat* bezzeg a szívem vérével írtam, ha rosszul is.«

A *Kozákokon* valóban megérzik az írónak mély-séges érdeklődése tárgya iránt. Kétségtelenül sok önvallomás van benne. Utoljára vezet bennünket Tolsztoj a Kaukázus szép világába és a sok kisebb vázlat után nagyszerű, színekben gazdag képet ad.

Olenin, a *Kozákok* hőse, a nagyvilági élet rokkantjai közé tartozik. Megunta a társaságot, gazdálkodást, állami szolgálatot; adósságok is nyomják. Szeretne szakítani ezzel az élettel és ujat kezdeni a Kaukázusban: mint a hogy oda húzódott az ifjú Tolsztoj is 1852-ben. Egy téli éjszakán búcsút vesz klubbeli barátaitól. Legénye, Vanyusa jelenti, hogy a kocsi előállott. »Ránézett Vanyusára. Nyaka köré kötött kendőjéből, nemezcizmáiból, álmos képéből mintha egy új élet hangja szólt volna hozzá. Hivogatólag: fáradságból, nekülözésekből, munkából álló élet hangja.« Ebben az életben, gondolja Olenin a hosszú úton, épen mint Irtenyev Nikoláj, nem lesz többé hiba és bűnbánat, csak boldogság. Valóságos gyűlölet fogja el régi társaságával szemben.

Lassankint feltárul a hegyek nagyszerű világa Olenin előtt, útjának céljához ér. Mint nemes úrfi lép be a hadseregbe és egy kozák faluban vesz lakást Vaszilyevics Ilyánál, a kozák zászlótartónál, kinek házanépe derék feleségéből, Ulitkából és szép leányából, Marjankából áll. A kozákok szabad nép, régi szektáriusok utódai, a kik egykor üldözések miatt menekültek a Tereken túlra. Itt nincs az úr és szolga viszonya Olenin és ő közöttük, mint Nechlyudov és parasztjai között. Olenin közeledik ehhez a néphez; barátságot köt az öreg kozákkal, Jeroskával és az ifjú, bátor Lukáskával. Jeroska elvezeti az őserdőbe, szarvas- és fáczánvadászatra, s ennek az egyszerű embernek a beszéde új, nem is sejtett életigazságokat tár fel előtte. Az öreg nem hiszi, a mit a pópák, kádik és mollah-k mondanak. »Minden hazugság... Meghalsz, fű nő a sírodon — ez az egész.« Ezek a szavak mély hatást tesznek Oleninre. Másnap elmegy arra a helyre az erdőben, a hol Jeroskával

vadászott, s átengedi magát gondolatainak. »És megértette, hogy ő éppenséggel nem orosz nemes, a moszkvai társaság tagja, barátja és rokona ez és ez uraknak, — hanem éppen olyan szúnyog, fáczán vagy szarvas, mint amilyenek itt körülötte élnek. Éppen úgy, mint ők, mint az öreg Jeroska, úgy élek én is, úgy fogok meghalni. És igaza van neki; »csak fű nő a síromon.« De ha ez így van, kérdezi tovább, érdemes-e hát élni? Lelki szemei elé tárul egész korábbi hívságos élete, mikor olyan nagyigényű és önző volt. És az eredmény még sem volt más, mint szégyen és bánat. Ekkor hirtelen világosság támad a lelkében: »A szerencse abban rejlik, hogy másokért él az ember... A gazdagságra, hírnévre, kényelemre való törekvés olyan viszonyok közé visz, hogy ezt a szükségletünket nem elégíthetjük ki... Csak a szeretet és önfeláldozás, ezek olyan vágyak, amiket mindig kielégíthet az ember, mindenféle külső körülmények között.«

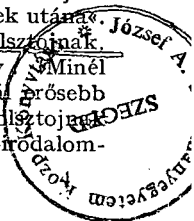
Az a vágy, hogy másokért éljen és jót tegyen, annyira áthatja, mire az erdőből kijön, hogy Lukáskának, legnagyobb csodálkozására, azonnal egy lovat ajándékoz. Mindjobban ragaszkodik a kozákokhoz és mind csábítóbb fényben tűnik fel előtte a nép élete. »Ezek az emberek úgy élnek, mint maga a természet. Meghalnak, születnek, párosodnak, ismét születnek; veszekszenek, esznek, isznak, örülnek és ismét meghalnak. Nem ismernek más életföltételt, mint azokat a megváltozhatatlanokat, amiknek a természet a napot, a növényt, az állatot, a fát aláveti. Nem ismernek más törvényt.« És így önmagával összehasonlítva jónak, erősnek, szabadnak tűnnek fel előtte. Arról álmodozik, hogy beáll a kozákok közé, kozákleányt vesz el és itt végzi

be az életét. De nem teszi meg. Visszatartja ettől újonnan felfedezett boldogság-receptje: az önfeláldozás. Azt hiszi, mégis csak magasabb törvény uralkodik fölötte, alapjában véve mégis csak magasabban áll, mint a nép. Büszke és hiú erre: »egyre örült a jótettnek, amit Lukáskával elkövetett.«

Az álmodozó és különcz ember nem is tud kellő viszonyba jutni a néppel. Olenin rejtély előttük, míg a vidám, ifjú Beleczkij herceget, a ki csupa élet, együtt iszik velük, diadalaival dicsekszik, őszintén megszeretik.

Végre kiderül, milyen gyöngé és hamis az Olenin új életelve, éppen mikor a próbát kellene megállnia. Olenin beleszeret Marjankába. Ez már Lukáskának adta a szívét. El van már felejtve az önfeláldozás törvénye! Egy mulatságon Olenin szerelmi vallomást tesz a lánynak, aki tréfálva hallgat rá, hogy Lukáskát féltékenynyé tegye. Másnap Lukáska nehéz sebben esik el az abrekek ellen vívott harczban. Olenin csak magára gondol és új remény támad benne. Közeledik Marjankához, de annak szemei gyűlölettől villognak. »Eredj, utálatos ember!« — ezt kiáltja neki megvetéssel és haraggal. Olenin kétségbeesve hagyja ott egykori paradicsomát és visszatér a világba, melyet valaha olyan elégedetlenül hagyott el; anélkül, hogy most új életet remélne. »Olenin visszanezett: az öreg Jeroska láthatólag a maguk dolgáról beszélt Marjankával; sem az öreg, sem a leány nem néztek utána.«

A Kozákok legértettebb műve Tolsztojnak. regényei előtt. 1874-ben írja Turgenyev: »Minél többször olvasom ezt az elbeszélést, annál erősebb az a meggyőződés, hogy nemcsak Tolsztojnak a legjobb műve, de az egész orosz elbeszélő-irodalom-

nak. Ennek megfelelőleg a *Kozákok* hatása általános és rendkívül nagy is volt.

De Tolsztoj nem tudott örülni ennek a sikernek. Komor, kétségbeesett hangulat uralkodott rajta. Nem tudta elűzni azokat a gondolatokat, melyeket szeretett bátyjának halála keltett benne: »Mire való ez az egész élet?« Ez a kérdés mindig megújult benne, noha Tolsztoj ez időtájt rendkívül el volt foglalva. Elvállalta a »mirovoj poszrednik« (békeközvetítő) hivatalát, ami abban állt, hogy el kellett simítani a földesurak és parasztok között a jobbagység megszűnése után (1861. febr. 19) a föld felosztásakor támadt egyenetlenségeket. Aztán szorgalmasan foglalkozott a gazdaságával és az iskoláival is; 1862. óta egy pedagógiai folyóiratot adott ki, *Jasznaja Polyána* címmel, s emellett művészi tevékenységet is fejtett ki. De nem tudott megnyugvást találni. »Ezt a sokféle tevékenységet annyira megutáltam, hogy abbahagytam mindent és kimentem a pusztába, a baskirok közé, szabad levegőt szívni, kumiszt*) inni és egészen állati életet élni«, — mondja a *Gyónásban*.

Megerősödve, magához térve jött vissza Tolsztoj a pusztából, életkedve újra fellobogott. Rájött, hogy komor hangulatát, nyughatatlanságát részben magányos élete is okozza, s komolyan kezdett arra gondolni, hogy élettársat keressen. Már régebben írta Fetnek: »az aggregény-élet, vagyis az asszony hiánya gyötör — s még hozzá az a gondolat, hogy most már késő lesz.«

Késő lett csakugyan, mert Tolsztoj 34 éves volt akkor. De a boldogságtól még nem késett el.

* Erjesztett kanczatejből készült itai.

VII. Házasság és családi élet.

»Ez időtáiban«, — írja Fet, — »Tolsztoj Leó újra felbukkant nálunk és az őt jellemző lelkességgel kezdett beszélni a Behrs doktor családjával való érintkezéséről. Behrs kedvelt német orvos volt Moszkvában, szeretetreméltó, tapintatos, öreg úr. Protestáns volt; felesége orosz és görög-katholikus, gyermekei szintén. Tolsztoj kora ifjúsága óta ismerte a családot, de csak most kezdett gyakrabban járni hozzájuk. Barátai bizonyára sejtették, hogy a tiszteletreméltó házaspár három leánya közül vonzza őt valamelyik, de az még titok volt előttök, hogy melyik ez a mágnes. 1862 nyarán Behrs doktorné leányaival apjához utazott falura; odautaztában néhány napra betért látogatóba Jasznaja-Polyánán barátnőjéhez, Marja grófnőhöz. Csak pár napot töltött még Behrsné az apja birtokán, mikor Tolsztoj lóháton utánuk jött. Itt Iviziben kérte meg a második leány, a tizennyolcz éves Andrejevna Zsófia kezét. Es pedig éppen úgy történt a leánykerés, a hogy Lyovin kérte Kitty kezét, a Karenina Annában. Tolsztoj ugyanis a szeretett lányhoz intézett kérdés kezdőbetűit krétával írta a kártyaasztalra, mely mellett együtt ültek, s ugyanígy kapta meg a boldogító igent is. Az eljegyzés eleinte titokban maradt, míg Tolsztoj Moszkvába utazott, hogy az

apától kérje meg Szónyát. Behrs doktor eleinte nem akarta ifjabbik leányát az idősebb előtt férjhez adni és elutasította a kérőt. Csak amikor Tolsztoj kétségbeesett levelet írt és öngyilkossággal fenyegetődött, ha Szónya nem lesz az övé, akkor lágyult meg Behrs és adta beleegyezését. 1862 szept. 23-án megvolt az esküvő; az ifjú pár Jasznaja-Polyánára vonult. »Fetecském, öregescském és egyszerűen legkedvesebb barátom, Afanaszjevics Afanaszjij! Két hete vagyok házas és boldog és új, egészen új ember!« — írta Tolsztoj okt. 9-én barátjának. Boldogságának tetőpontján állott. A bájos, dús gesztenyebarna hajú, szép kékszemű asszony meglepő gyorsasággal élte bele magát a férjét érdeklő dolgokba és buzgón résztvett ügyeiben, gondolataiban és gondjaiban. Egészen bosszúsan írja Tolsztoj Fetnek 1863 májusában: »a feleségem éppenséggel nem játszik babákkal. Ugyan ne bosszantson ilyesmivel! Komoly segítőtársam mindenben, pedig áldott állapotban van.« Andrejevna Zsófia kezelte a könyveket és a pénztárt. Tolsztoj ez időben, mint Fetnek írja, fontos felfedezést tett: gazdatisztek, felügyelők, falubírái csak akadályok a gazdaságban. Elcsapta őket, mindent maga végzett a feleségével és »fűlig volt« a gazdaságban. Mint valami diadalkiáltás hallatszik a leveleiből: »Szónya velem van! Vannak méheim, juhaim, új gyümölcsöskertjeim és szeszfőzőm. És minden türethően megy... Olyan világban élek, mely annyira távol van irodalomtól és kritikától, hogy az első érzésem olyanfajta levél érkezésekor, mint az öné, — a csodálkozás. Ki írta a *Kozákokat*, ki írta *Polikusát*?«

1863 június 28-án született a házaspár első fia; huszonhét év alatt tizenhárom gyermekkel ajándé-

kozta meg férjét Andrejevna Zsófia: kilencz-él
ma is.

Természetes, hogy Tolsztoj házassága első évében csaknem teljesen pihentette tollát. 1863-ban csak egy elbeszélést írt: *A Posztómérő* — egy *lő-története* címmel, mely hosszabb ideig kiadatlanul maradt. Egy lő hasznos életét állítja szembe nagyvilági gazdájának haszontalan, fölösleges voltával. Ez volt utolsó elbeszélése a nagy regények előtt. Most jutott munkaképességének tetőpontjára: 1864-től 69-ig írta a *Háboru és békét*, 1873-tól 76-ig, *Karenina Annát*. Emellett az 1862-től 77-ig tartó boldog időt gazdasági munkák, s a népiskolában és saját gyermekei nevelése közben kifejtett pedagógiai működés töltötték be.

Tolsztoj levelei Fethez, a kit magával szellemben és érzésben rokonnak tartott, betekintést engednek akkori életébe. Télen, különösen tél végén, van írói munkaképességének legjobb ideje. Nyáron egészen elfoglalja a gazdaság. Ilyenkor teljes erejéből élvez a természetet, mely minden nyáron új szépségben nyilatkozik meg előtte. Látogatásokban sincs hiány nyáron; tele van a ház »mint egy csésze«, az orosz mondás szerint; úgy hogy a házigazda csak egy sar. kba menekülhet, hogy barátjának írjon. Pédig a ház anélkül is eléggé tele van ahhoz, hogy a munkában meggátolja; különösen, ha mindenki egyszerre betegszik meg. »Azt írja nekem: egyedül van, egyedül! Én olvasom és arra gondolok: boldog ember, egyedül van! Bezzeg nekem van egy feleségem, három gyermekem, — egy karonülő — két öreg nagynéném, egy dajkám és két szobalányom. És mind valahány beteg: Láz, forróság, gyöngeség; fejfájás; köhögés!« De azért minden vendéget szíve-

sen látnak; örül, ha eljön ~~Sztrachov~~, a kivel kifilozofálhatja magát, vagy Fet, a ki annyira életkítő hatással van rá. »Egyedül nem tudok én írni. Én vagyok a szóda, ön a borkősav. Ha önnel érintkezem, forrni kezdek.« Azt is lelkiismeretesen megírja Tolsztoj a barátjának, hogy áll a dolog az alkotással. Elég gyakran panaszkodik: »számomra most halott idő jár: nem írok, nem gondolkozom és kellemesen ostobának érzem magamat.« De jönnek aztán vigasztalóbb hírek is. »Ars longa, vita brevis, erre gondolok mindennap«, vagy »írok és meg vagyok elégedve azzal, a mit írok«. Aztán megmeglátogatja a hűséges Fet, Tolsztoj felolvassa neki, a mit legutóbb írt, s Fet nem tudja eleget nézni közvetlen teremtőereje periódusában, mikor minden benyomás, érzés elfogadására kész, mint egy nagy, finom üvegharang, mely a legenyhébb érintésre is szárnyaló, csengő hangot ad.

Tolsztoj továbbá mindig ír Fetnek az őt éppen foglalkoztató olvasmányokról. Ez időben Goethe, Shakespeare, Molière, Puskin, Gogoly műveivel foglalkozik. A legnagyobb hatással azonban Schopenhauer volt rá: »Tudja, mi volt nekem ez a nyár?« — írja 1869 augusztusában. — »Szünetlen gyönyörködés Schopenhauerben és egész sora olyan szellemi élvezeteknek, a milyeneket még sohasem éltem át. Meghozattam minden művét, olvastam és olvasom (Kantot is olvastam). Bizonyos, hogy soha diák a tanulóéveiben annyit nem tanul, annyi újra nem bukkan, mint én ezen a nyáron. Nem tudom, nem változik-e meg valaha ez a véleményem, de most meg vagyok győződve, hogy Schopenhauer a leggeniálisabb ember a földön . . . Egész világ egy hihetetlenül világos és szép tükörképben . . . Ha őt olva-

som, érthetetlen előttem, hogy lehetett a neve ismeretlen számomra. Erre csak egy a magyarázat, az, amit ő maga annyit ismétel, hogy a hülyéken kívül alig van ember a világon.»

De már a következő évben újabb, nem kevésbé szenvedélyesen folytatott studiumnak ad helyet a Schopenhauer-féle filozófia: Tolsztoj görögül tanult. A tanulás azonban annyira megviselte, hogy 1871 nyarán aggasztóan beteg lett. Barátai már attól az alattomos betegségtől féltették, mely bátyját elragadta. De a Szamara kormányzóságban folytatott kumisz-kúra ismét erőhöz juttatta. »Szkythaországban« Herodotos volt az olvasmánya; a hely annyira tetszett neki, hogy birtokot is akart ott vásárolni. Ezt a tervét 1873-ban hajtotta végre és ezután gyakrabban utazott oda, azt a gyógyító italt inni, mely mindig éltetően és ifjítólag hatott rá.

1873 november 18-án Tolsztojnak nehéz sorscsapásról kellett barátját értesítenie: »Gyász van nálunk. Petya, a legkisebb fiam, torokgyíkot kapott és két nap alatt meghalt. Ez az első haláleset a családukban és a feleségemre súlyos csapás. Vigaszt csak abban lehet találni, hogy ha már valakinek közülünk meg kellett halni, ez a halál volt a legkönnyebb — mindnyájunk számára ez. De a szív és különösen az anyaszív, ez a csodálatos és legfenségesebb megnyilatkozása az istenségnek e földön, nem mérlegel így és a feleségem mélységesen gyászol.« Egy év múlva ismét ellátogatott hozzájuk a halál. »Tegnapelőtt temettük el Alexandrovna Tatjana nénit. Lassan, fokról-fokra múlt el közülünk; hozzászoktam ahhoz a gondolathoz; hogy elveszítjük, s a halála mégis, mint minden

közelálló és drága emberünké, egészen új, a maga nemében egyedüli és váratlanul lesújtó esemény.« Így hát elköltözött a Tolsztoj ifjúkori gondviselője ; s még ugyanabban az évben elragadta a halál a szülőktől legutóbb született, tíz hónapos fiukat is.

A meghalt gyermek okozta gyászt csak az élőkön érzett öröm enyhíthette. Tolsztoj és gyermekei között mindig a képzelhető legbensőbb viszony volt. A gyermekek oktatását a matematikában és a most elsajátított görög nyelvben, legszebb és legörömelebb végzett foglalkozásának mondja ; nem szeretett még egy napra sem elszakadni gyermekeitől. Sógora, Behrs sok érdekes apróságot mond el arról, hogyan nevelték a Tolsztoj-gyerekeket. A legnagyobb önállóságot engedték nekik, s minthogy Tolsztoznak ebben a tekintetben az angol nevelés tetszett, gyermekeit harmadik évüktől a kilencededikig rendszeren angol nevelőnőkre bízta. Másrészt fontosnak találta, hogy a gyermekeket fölvilágosítsa a természettől és a felnőttektől való függésükről, nem azért, hogy féltősekké tegye őket, de hogy megtanítsa a világban való igazi helyzetükre. Alárendeltjeiknek sohasem volt szabad parancsolniok, hanem minden kívánságukhoz oda kellett tenni a »kérem« szót ; így tettek példaadás kedvéért a szülők is. A szülők minden eszközzel fejleszteni akarták gyermekeikben az igazság szeretetét. Minden hazugságot büntettek. De a büntetés ritkán volt bezárás, verés vagy más efféle ; hanem ha a gyermekek valami rosszat tettek, a szülők szigorúak és komolyak voltak velük szemben. A bűnbánat első jelénél megszűnt a büntetés. Sohase kérték bocsánatot, nem tétettek ígéretet, hogy ez vagy az nem fog többet megtörténni. A szeretetteljes

bánásmód nyíltságot és bizalmat keltett a gyermekekben szülőik iránt. A gyermekek mindig ott lehettek a nagyok körében, mert ezek mindig gondosan ügyeltek, hogy semmi rosszat ne lássanak tőlük, vagy ne halljanak olyasmit, ami a gyermeki kedélyre háros hatással lehetne. Így aztán állandóan bizonyos feszesség uralkodott a házban, s Tolsztoj a Behrs elbeszélése szerint szokta is mondani, mikor az óra nyolczat ütött és a gyermekek lefeküdtek: »No, most szabadabban lélegzünk«.

A gyermekek megjutalmazták a szülők gondját azzal a mélységes szeretettel, amivel apjukon és anyjukon csüggték. Apjukkal, mint Behrs beszéli, hosszú sétákat tettek. A fiúk legnagyobb gyönyörűsége az volt, ha vele hajtóvadászatra lovagolhattak, tornázhattak, ugrálhattak vagy más testgyakorlatot folytathattak, ami őt olyan sokra tartott. Télen jégpályát csináltak együtt és szenvedélyesen korcsolyáztak.

»Nehéz egészen tökéletesen megrajzolni azt a vidám és vonzó hangulatot, mely Jasznaja-Polyánán az 1862-től 78-ig tartó évek alatt uralkodott«, — így foglalja össze Behrs ez időből való emlékeit. »Ennek az életnek a lelke mindig Nikolajevics Leó volt. Gyermekeknevelésről, elvont kérdésekről, külső eseményekről folyó beszélgetésben mindig az ő ítélete volt a legérdekesebb. Krokettjáték vagy séta közben mindenkit fölélénkített humorával és a dolog iránt mutatott odaadásával. Nem volt olyan egyszerű gondolat, olyan közönséges csemény, ami Tolsztoj különös érdekességet ne tudott volna adni és melyért környezetét lelkesíteni ne tudta volna.«

VIII. Tolsztoj pedagógiai tevékenysége és iratai.

»Mikor külföldről visszatértem, falun telepedtem le és foglalkozni kezdtem a paraszt-iskolával. Ez a foglalkozás különösképen szívemen feküdt» — írja Tolsztoj a *Gyónásban*. Ez 1859-telén volt. Második külföldi utján főcélja volt, hogy a német, francia és angol népiskolákat megtekintse. 1861 őszén gazdag tapasztalatokkal megrakodva, újra megkezdte a tanítást három iskolában. Segítségül egy fiatal német tanítót hozott magával; ennek vezetése alatt több diák tanított még. Tolsztoj olyan buzgalommal fogott most a népiskolai oktatás kiépítéséhez, mint mindenhez, amit egyszer jónak és hasznosnak ismert el. A kerületben tizenkét iskolát állított az idők folyamán; a főiskola azonban az övé maradt, Jasznaja-Polyánán. A tanítás természetesen ingyenes volt és a falusi viszonyokhoz alkalmazkodva csak télen folyt, mert nyáron a szülők a mezei munkáknál maguk mellé vették a gyerekeket segítségül. Tolsztoj maga tanította az orosz nyelvet, éneket, rajzot és a bibliai történeteket.

Hogy szélesebb körökben is keltsen érdeklődést a népiskola iránt, s hogy teóriáit és a pedagógia terén szerzett gyakorlati tapasztalatait a nyilvánosság előtt ismeretessé tegye, megalapította *Jasznaja-Polyána* című pedagógiai folyóiratát, melynek első füzeté 1864 januárjában jelent meg. Mottója ez a

Tolsztojra annyira jellemző gondolat volt: »Azt hiszed, hogy tolsz, pedig téged tolnak.«

Az első, bevezető értekezés címe: »A nép műveléséről.« Tolsztoj itt azt a kérdést veti fel, hogyan lehet, hogy a nép, melynek kétségtelenül nagy szüksége van a műveltségre, mégis annyira elégedetlen a kormány és a társadalom által nyújtott műveltséggel, hogy kényszerítő rendszabályokkal kell azt ráerőszakolni. A nép tehát bizonyára érzi, hogy ez a műveltség nem az igazi. Az iskola nem azt tanítja, amire szükség van. Nyugaton az iskolák hosszú múltra tekintenek vissza és így fennállásukat a történelmivé lett dolgok igazságával védelmezik. De Oroszországban éppen most kezdenek iskolákat alapítani. Itt, ha felismerik az iskolák mai formájának ki nem elegendő voltát, nem kell rabszolgailag utánózni a régi mintát, hanem becsületesen beismerni: még nem tudjuk, mire lesz szüksége a jövő nemzedéknek, de tanulmányozni fogjuk. »A műveltség terjesztésének egyedüli módszere a kísérlet, egyedüli alaptöltetele a szabadság«: ez Tolsztoj egész pedagógiai tevékenységének vezérlő gondolata. Vagy ahogy alapelveket más helyen formulázta: »A népiskola feleljen meg a népszükségleteinek. Hogy mik ezek a szükségletek, azt csak a tanulmányozásuk és szabad kísérletezés mutathatja meg.«

Egy másik értekezésben: »Az olvasás tanításának módszeréről.« Tolsztoj a nyugati tanítási módszereknek az orosz népiskolára sietős és kritikátlan módon való alkalmazása ellen beszél. Nem kell módszer: egyénenként másképp kell kezelni a gyermekeket.

Igen nagy feltűnést keltett a harmadik értekezés, melyben Tolsztoj a megszokottól eltérő

úton jár : a Nevelés és művelés. E két fogalom között véleménye szerint nagy különbség van : a nevelés kényszer alkalmazásával való művelés, a művelés példig szabad. A nevelés elvű emelt törekvés az erkölcsi zsarnokságra ; törekvése egyik embernek, hogy a másikat magához hasonlóvá tegye. A nevelésre senkinek sincs joga. A nevelés, mint jelenség, a családban, vallásban, államban és társadalomban találja eredetét. Érthető, hogy a szülők gyermekeiket olyan emberekké akarják nevelni, mint ők maguk ; az is, hogy saját vallásukban akarják neveltetni őket ; az államnak a legkülönbözőbb célokra kellenek az emberek és erre neveltetni őket. A társadalom nevelő törekvéseinek azonban nincs más alapjuk, mint az emberi ész gögje, s így nevelése a legártalmasabb gyümölcsöket hozza — a milyenek az egyetemek és az egyetemi oktatás. Tolsztoj szenvedélyesen kikel az orosz egyetemek ellen, a miben persze saját kazáni rossz tapasztalataitól vezeteti magát. Arra az eredményre jut, hogy egyáltalán nincs szükség egyetemekre. Mert azok nem felelnek meg a nép szükségleteinek, nem képeznek olyan embereket, akikre az emberiségnek volna szüksége, hanem olyanokat, a kik a romlott társadalomnak kellenek. Ne álljanak elő a nyugattal, folytatja Tolsztoj, a hol ezek az intézetek mégis olyan nagy jelentőségre tettek szert ; mert a mi a nyugatra illik, nem alkalmazható a keletre. A keleti és nyugati világ ilyen szembeállítására szoros érintkezésbe hozza Tolsztojt a szlavofilek nézeteivel. — Az értekezése negatív részét követi a pozitív. Semmi kényszer, tehát semmi nevelés ! — ez a Tolsztoj követelése. Mindenki tanítható szabadon, a mihez ért és tanulhassa, a mire szüksége van. »A mit nem használsz,

az súlyos teher.« Hogy mi a szükséges, azt tapasztalatból kell megtudni. Ne dolgozzanak ki nagy, tudományos tanterveket : minden tudomány, a mit szabadon tanulnak és tanítanak, harmónikusan fog minden ember tudásának egészébe beilleszkedni. Az iskola ne akarjon hát nevelni, legyen sokkal több annál : sokoldalú és sokféle hatása egyik embernek a másikra azzal a szándékkal, hogy tudást adjon neki, a nélkül, hogy olyas valaminek elfogadására kényszerítené, a mit nem akar. Ez persze nem lesz paddal, katedrával, táblával, krétával fölszerelt iskola, hanem valahogy szabad előadásokból, múzeumok, színházak látogatásából, szórakozásból álló — föltétlenül helyenkint különböző, a mindenkori szükségletekhez alkalmazott programmal. Természetesen Tolsztoj jól tudta, hogy ezzel csak a távol jövő számára rajzol eszményképet. Értekezését ezzel a gúnyos megnyugtatóssal fejezi be : »Ne féljete! A ti iskoláitok még évszázadokon keresztül fenn fognak állni annak a betegnek a logikája szerint, a ki azt mondta : az orvosságot megvettem, most már ki is kell innom.«

A pedagógia szakemberei persze nem soká maradtak adósak a válaszszal a nevelés ellen intézett támadásra. Különösen beható volt Markovnak, a tulai gimnázium felügyelőjének, egyik legjelentékenyebb orosz pedagógusnak kritikája. Erre válaszolt Tolsztoj A művelődés haladása és meghatározása című értekezésében, mely a legradikálisabb volt a *Jasznaja-Polyánában* megjelentek között. Markov ellenvetései körülbelül így foglalhatók össze a legrövidebben : az ifjú nemzedéknek a régi által való nevelésén, felfogások és meggyőződések közlésén, a mikben az ifjú nemzedék alapot

kap a továbbépítésre — ezen épül az emberi nem haladása. E felfogás ellen Tolsztoj azzal a meglepő vallomással száll síkra, hogy ő nem hisz ebben a haladásban, mint ezt már a *Luzernben* is jelezte. A keleti népek mozdulatlansága is mutatja, hogy a haladás nem általános törvénye az emberiségnek. A haladás vagy más szóval a tökéletesedés törvénye bele van ugyan írva az egyes ember lelkébe, de a történelemre csak tévesen viszik át. Az emberiség élete nagyon bonyolult : az egyik oldalon való haladást a másikon való hátralépéssel kell megfizetni. A haladásban, orosz földön is, első sorban csak a (Buckle kifejezése szerint) munkátlan osztályok hisznek, t. i. a »társaság« : nemesek, hivatalnokok, művelt kereskedők. A munkás-osztályok, vagyis a nép nagy tömege, kilencztizede az összes népességnek, nem hisz a haladásban, a mely ránézve nem jelent boldogságot. A haladás gyümölcsei nincsenek, hasznára a népnek : a parasztnak nincs szüksége telegráfra, vasútra, a mik csak a város csábításait hurczolják a vidékre, erdőket pusztítanak, munkaerőtől fosztanak meg és hozzájárulnak a takarmány drágulásához. A parasztnak nincs szüksége a könyvnyomtatásra : a nép nagy ismerője, Dal, megfigyelté, hogy az olvasni tudás csak rontja a népet ! A népnek pedig inkább kell hinni, mint a társaságnak, mert először is ez képviseli a túlnyomó többséget, s másodsor a nép megélhet a társaság nélkül, de amaz nem ő nélküle. Tolsztoj ismét energikusan visszautasítja a nyugat példáját, a mit ellene szögezhetnének. Először bizonyítsák be neki, hogy Oroszország jóléte is a civilizáció haladásától függ. De ha az ember — így végzi — nem hisz a haladásban, akkor azt sem szabad helyesnek mondani, hogy

egyik nemzedék beleártsa magát az utánakövetkezőnek a nevelésébe. És így Markov ellenvetései daczára is egész merevségében fenntartja meghatározását: »a művelődés olyan emberi tevékenység, melynek alapja a tudás egyenlőségére való vágyódás és a művelődés haladásának megmásíthatatlan törvénye«, — s ez az utóbbi annak hangsúlyozására van benne a meghatározásban, hogy a tudás egyenlőségét a magasabb, nem az alacsonyabb fokon kell elérni.

Ez értekezésben megtaláljuk már a magvát azoknak az eszméknek, a melyeket Tolsztoj húsz évvel később Mit tegyünk tehát? című iratában ad elő.

A polemikus értekezések mellett két cikkben számolt be a folyóirat Tolsztoj gyakorlati pedagógiai ténykedéséről: A jasznaia-polyánai iskola november és december havában. Ezekből képet kapunk arról, milyen a valóságban a Tolsztoj elvei alapján vezetett iskola. És ez a kép nagyon bájos. A gyermekek örömmel, félelem nélkül jönnek az iskolába, mert nem kell semmit magukkal vinniök, sem a kezükben, sem a fejükben, — csak saját magukat, fogékony természetüket és azt a meggyőződést, hogy ma éppen olyan vígan lesznek majd az iskolában, mint tegnap. Senkit sem kényszerítenek, hogy azt tanulja, a mit nem akar; büntetés nincs, a társai ítélete elég büntetés a rossz tanulónak. Nagy szeretettel és teljes bizalommal csüggenek a gyermekek tanítójukon. Szívesen mennek vele kézenfogva esténként a hóborította erdőn keresztül a falujuk felé; a bizalmas »te, Nikolajevics Leó« megszólítással fordulnak hozzá és tartózkodás nélkül megnyitják előtte gyermeki szívöket. Nem tud betelni

az ember a gyermekéletből vett megfigyelések olvasásával, melyeket Tolsztoj ezeken a lapokon halmozott össze.

A falusi gyermekekkel való bizalmas érintkezésből származott egy másik szép értekezés: *Ma tanítsuk-e írni a parasztygyerekeket vagy ők minket?* Tolsztoj elmondja, hogyan biztat két tizenegyéves fiút, hogy orosz közmondások nyomán történeteket írjanak, s hogy csinálják meg mind a ketten sokkal jobban, költőibben és igazabban, mint ő maga, úgy hogy szégyenkeznie kell saját munkája miatt. Hogy lehet ez? Így felel Tolsztoj: »Egy egészséges gyermekben, a mint a világra jött, tökéletesen megvan a jó, szép és igaz harmóniája, a mit mi lelkünkben követelünk. Közel áll még a lélektelen lényekhez, a növényhez, az állatokhoz, — a természethez, mely számunkra mindig a jót, igazat, szépet jelenti, a mit keresünk és kívánunk.« Idézi Rousseau nagy szavait, a melyek »mint a köszikla, örökké megfognak állani« : az ember tökéletesen jön a világra. Az újszülött ember Tolsztoj szerint mintaképe a jó, igaz, szép harmóniájának: de minden előre tett lépés, minden elmúlt óra azzal fenyeget, hogy lerombolja ezt a harmóniát. Legyetek hasonlók a kisdédékhez! Az ideál nem előttünk, hanem mögöttünk van! A nevelés nem javít, hanem ront. »Mihelyt teljes szabadságot adtam a gyermeknek és nem tanítottam tovább, olyan költői művet írt, a minek nincs párja az irodalomban.«

Hosszú éveken át szentelte magát Tolsztoj a pedagógiai tevékenységnek és ezzel sok üdvöset cselekedett. Elméletének ellenfelei is elismerték, hogy az iskolája a gyakorlatban mintaszerű volt. Számos elbeszélést is írt a gyermekeknek ide-

gen mintára és saját élményeiből is. Igazi gyöngyszemek is vannak köztük, mint például medvevadászatának elbeszélése, aztán a Kaukázusi fogoly, Isten látja az igazat, ha nem mutatja is mindjárt stb. Még 1872-ben írta híressé vált Aszbrukáját (Abécé) és, mint Fetnek írja, egész lelkét beletette. Az *Asz-buka* máig több mint húsz kiadást ért.

Tolsztoj pedagógiai elméletein könnyű a Rousseau erős hatását fölismerni. Elsősorban a kultúra és természet ellentétbe állításán és utóbbinak a lelkes tiszteletén : innen származik az a tanítás, hogy a társadalomnak nincs joga a maga nevelését rákényszeríteni a népre, innen származik a természettől eltávolító civilizáció és haladás merev elutasítása. Másodszor osztozik Tolsztoj Rousseau-nak a gyermekek iránt érzett szeretetében és a gyermek nagyratartásában. Ezért tanítja ő is, hogy a gyermek egyéniségét figyelembe kell venni, szabad fejlődést engedni tökéletes természetének és nem szabad előre megállapított szándékkal módosítani rajta. »Laissez faire en tout la Nature« — ez az ő vezérlő elve is.

Paradoxoknak látszottak és látszanak még ma is Tolsztoj pedagógiai elvei. Dehát vajjon nagyot téved-e az ő nagy mintaképe, Rousseau, mikor így szól: »Inkább paradoxont, mint előítéletet!« Tolsztoj tanításai a vélemények felidézett tusájával az orosz népiskolai oktatás terén nagy buzdító, haladásra ébresztő, gondolattisztító hatást tettek; ez olyan érdeme, a mit senki sem rabolhat el tőle.

IX. A nagy regények : Háboru és béke ; Karenina Anna.

A hatvanas évek kezdetén az a terv érelődött meg Tolsztojban, hogy elbeszélést írjon az I. Miklós trónfoglalásakor, 1825-ben támadt deczemberi fölkelésről. Szorgalmas tanulmányokat végzett ehhez : számos dekabristát személyesen ismert és értékesítette emlékeiket : néhány fejezetet már papírra is vetett. De az őt jellemző alaposág odáig vitte, hogy előtanulmányait a deczemberi fölkelést megelőző korszakra is kiterjesztette és csakhamar ez foglalta le egész művészi érdeklődését. Az oroszok Napoleon ellen vívott harczi és főképen az 1812. évi honvédő háború méltó fargynak látszottak elbeszélése számára. A mellett ebben sok mindenféle családi tradicziót is értékesíthetett. Apja résztvett ezekben a háborúkban ; ő szolgált Rosztov Nikoláj mintájául. Anyai nagyapjáról, Volkonszkij herczegről, kinek külsejéből Tolsztoj állítólag feltűnően sokat örökölt, s a ki Katalin czárnő idejében nagyhatalmú ember volt, maradtak fenn emlékek, melyeket ő az öreg Bolkonszkij jellemzésére használt fel. Apai nagyapja, Tolsztoj Ilya gróf, Kazán kormányzója és vidám, jólelkű, pazarló világfi, Rosztov Ilya gróf modellje lett ; Bolkonszkája Marja her-

czegnő nemcsak nevét, de anygali lényét is Tolsztoj korán elhunyt anyjától nyerte. Igy jutott Tolsztoj a Dekabristák-tól a Háboru és béké-hez. Ismét neki-feküdt e korszak tanulmányozásának. »Szomorú vagyok és semmit sem írok«, — írja 1864-ben Fet-nek, — »de mégis kínok között dolgozom. Nem képzelem, milyen nehezek az előmunkálatok, a mély szántás azon a földön, melybe vetni vágyom valamit. Meggondolni és újra meg újra átgondolni, mi történhetik előkészületben levő és hozzá nagyon terjedelmes művem összes leendő hőseivel: milliónyi kapcsolatot találni ki, hogy aztán ennek egymilliomodrészét válaszsza ki az ember, — ez retten-tően nehéz.« De ezek az előmunkálatok, melyek-ből látjuk, milyen rendkívüli gonddal készül Tolsztoj egy művének vázolata, szerencsésen be-végződtek. Már 1865 januárjában jelenthette Fet-nek a *Háboru és béke* első részének megjelenését. Érezte, hogy valami nagy dologba fogott, mert ő maga mondja ebben a levelében: »Mindent, a mi eddig kikerült a kezem alól, csak tollpróbának tekintek.« 1865-ben jelent meg az első kötet, 1869-ben a hatodik és utolsó. Összegyűjtött művei kiadásában a mű négy vastag kötet és egy epilógus, és nem kevesebb mint kétezer oldalra terjed.

A költő három, a XIX. század elején élő, egymástól nagyon eltérő jellegű orosz nemes-familiának, a Rosztov, Bolkonszkij és Kuragin-családnak, melyek egymással a legkülönbözőbb viszonyokba keverednek, — ezeknek történetét mondja el nekünk, béke és háború idején. —

Az öreg Rosztov Ilya gróf jólelkű, kissé kor-látolt úr. Senki sem ért jobban nála a klubbeli ünnepek rendezéséhez, már csak azért sem,

ami...

mert finom ínyme van és sokat ad ételre-italra. Sem ideje, sem kedve, hogy birtokaival törődjék, míg végre teljes anyagi romlásba nem jut. Emellett a leggyöngédebb férj és apa a világon, és feleségével, a beteges, gyöngé idegzetű grófnéval a lehető legboldogabb házasságban él. Ennek a párnak a gyermekei a hideg, szívtelen Vera, Nikoláj, Natasa és a kis Petya. Nikoláj a háború kitörésekor otthagyja az egyetemet és belép a pavlográdi huszárezredbe. Testtel-lélekkel katona; az ezrednél inkább otthon érzi magát, mint a nagyvilágban; a szárnysegédi működést lakásjolgálatnak tartja. Natasa a regény elején még gyermek, a ki babákkal játszik: vadsága miatt *kozáknak* hívják s *szótalnál*, vendégek előtt megkérdi anyjától, hogy milyen tészta lesz. Szemünk előtt serdül hajadonná, a ki még a nagyvilágban is megőrzi tisztaságának és gyermeki lelkének egész varázsát.

A Kuraginok egészen más fából faragott emberek, mint Rösztovék. Az öreg Vaszilij, herceg hideg, számító stréber, a kinek egyetlen kívánsága, hogy a világban való állása emelkedjék és vagyona gyarapodjék. Gyermekei a csodaszép Helén és két fiú, Anatol és Hippolyt. Helénből hiányzik minden erkölcsi szilárdság: megcsalja a férjét, ahányszor csak alkalma van rá. »C'est un superbe animal«, mondja róla találóan Napoleon Erfurtban. Van valami állati a Kuragin-fivérekben is, a félbolond Hippolytban és Anatolban, a ki csak a kicsapongásoknak él és az életet az élvezetek szakadatlan sorának tartja, melyeket »valaki köteles neki megszereznie«.

A Kuraginék körébe sodródik szerencsétlenségére a fiatal *Bezuchoj Pierre*, a ki az egész

regény hősenek tekinthetünk. Pierre törvénytelen fia a mérhetetlen vagyonú Bezuchoj Kirill grófnak, Katalin egykori kegyenczenek, a ki a *Háboru és béke*-ben csak halálos ágyán jelenik meg. Pierre kövér, esetlen, rövidlátó, nagyon jólelkű és nagyon szórakozott. A nagyvilágban való külső fellépése is mutatja már, hogy nem való oda. Még kevésbé a belseje. Mindig ki akarja mondani, a mit gondol s ezzel sokszor kétségbeejti Scherer Annát, a sima udvari dámát, az estélyén. Nem tudja tettetni magát. Pierre a Kuragin-cselvetésai ellenére is törvényes örököse lesz apjának, vagyis millióknak és egy 40.000 jobbágyos földbirtoknak ura. Mintegy megrészegülve attól a sok benyomástól, mely e szerencse után megrohanja, engedi, hogy Kuragin magával vonszolja mindenüvé, s az nemcsak apróddá és a diplomáciai testület tagjává teszi, de, félig Pierre akarata ellenére, szép leányát, Helént is hozzáadja.

Míg a Rosztovok és Kuroginok élete a fővárosban játszódik le, az öreg Bolkonszkij herceg a világtól elhúzódva él Liszija Gori nevű birtokán, Szmolenszk mellett, Marja leányával és annak a társalkodónőjével, a francia Mlle Bouriennel. Típusa a Katalin idejéből való orosz nemes embernek. Général en chef volt valaha és valami királyi van benne; a társaságban *porosz király* volt a mellékneve és királyi a gögje is. Pál czár trónralépésekor birtokára száműzték, s ott is marad, noha a száműzetést régen visszavonták már. Ha valakinek szüksége van rá, csak tegyen meg 150 mértföldet Moszkvától idáig: neki nincs szüksége senkire. És igaza lesz; szükség van rá, s a legnagyobb méltóságok viselői is fölkeresik

magányában. Kemény és rendkívül nagy igényű a környezetével szemben s az reszket is tőle: de másokban is, a kiken nincs hatalma, önkéntelen félelmet és tiszteletet ébreszt. Szereti Marja leányát, de szeretete gúny és hidegség álarcza alá rejtőzik és így valami kínzó vonás kerül bele. Marja csúnya leány, de a szépség egy vonása jelenik meg az arczán, ha nagy, ragyogó kék szemét fölveti. Kevés földi van ezen az angyalhoz hasonló alakon. Lényének veleje: megbocsátó szeretet mindazok iránt, a kik megbántották. Mint valami ördögi kísértést utasítja el magától azt a gondolatot, hogy az apja talán igazságtalan hozzá és méltatlanul bánik vele — s a szentképhez menekül a kísértés elől.

Leányánál is jobban szereti az öreg herczeg ~~Andrej~~ Andrej mat. Andrej szakasztott mása az apjának, a mi a gögöt illeti. Amellett a becsvágy valóságos szenvedélyként tölti be a lelkét. Természetesen nem az érdemkeresztek, rang vagy zsíros állások után áhítózó kicsinyes becsvágy. Tért keres a bel-sejét marczangoló tettvágnak: tenni akar és hírnevet szerezni ezzel. Az 1806-os háborúban reméli, hogy megtalálja a maga Toulonját, mint egykor Napoleon. Utálja a pétervári társaságot kicsinyes érdekeivel. Feleségével, a »kis herczegnővel« sem él boldogan, mert az nem érti meg és túlságosan elmerül a sivár társas életben, melynek ő fölötté érzi magát. Mielőtt harczba vonul, az öreg herczeg oltalmába ajánlja nejét, a ki anyának érzi magát. Aztán az osztrák harczterre megy, mint Kutuzov hadsegéde. Az austerlitz csata előtt való este megvallja magának: »Mit tegyek, Istenem — én csak a hírnevet imádom«. Apát, nővért, felesé-

get, mindent odaadna a hírnév, a diadal egy pillanatáért. A gyilkos csatában Andrej nehéz sebet kap. Lerogy és megpillantja maga fölött a fényes kék eget, melyen fehér felhők vonulnak át, és csodálatosan megváltozott hangulat fogja el. »Milyen nyugodtan, csöndesen, ünnepélyesen úsznak át ezek a felhők a végtelen égen... Hogy lehet az, hogy én eddig nem láttam ezt a magas eget? Milyen boldog vagyok, hogy most megláttam. Igen, minden hiúság, minden csalódás ezen a végtelenségen kívül. Nincs semmi más rajta kívül...« Este felé a csatateret bejáró Napoleon fölébe hajol. De Andrej csak a kék eget látja és a siető felhőket. Milyen semmiségnek, milyen kicsinynek tünik fel most előtte Napoleon, egykori bálványa, — ahhoz képest, a mi most lelkében végbemegy, az éghez képest, melyre szemeit függeszti! Mikor bekötözik és visszaadják neki azt a szentképet, a mit hívó nővére hadbavonulásakor nyakába akasztott, ekkor gondolja először: »Milyen jó volna tudni, hol keressen az ember segítséget e földi életben, és mi vár reánk a síron túl?« És erre az eredményre jut: »Semmi sem bizonyos, csak a semmisége mind annak a mit megérték, s a nagysága annak, a mit nem értek, de a mi fontosabb amannál.«

Mikor az elveszettnek vélt Andrej egy viharos márcziusi éjszakán Liszija Goriban, apja házá-
nak ajtaján kopog, éppen akkor ad életet a her-
czegnö első gyermekének és kileheli a lelkét. Andrej elkeseredve húzódik vissza birtokára és ott azzal a szándékkal temetkezik el, hogy nem szolgál többet. Austerlitz kék egére nem gondol már.

Pierre barátjára is szerencsétlenséget hozott az élet. Olyan asszonynyal, mint Helén, nem tud boldog

lenni. Felesége kívánságára hosszú haját növesztett, letette a pápaszemét és divatosan öltözve, sötét és bosszús képpel jár-kei felesége szalonjaiban, hogy vendégeivel szemben lerójjá házigazdai kötelességét. Névtelen levelek figyelmeztetik Helén hűtlenségére; megverekszik egyik kedvesével, a kalandor Dolochovval, s egy rettentő jelenet után elválik feleségétől. Pétervárra utazik s éjjel, a torzsoki postamester szobájában, ahol váltott lovakra vár, egész élete elvonul lelki szemei előtt és rettentés gondolatai támadnak: »Mi a jó, mi a rossz? ... Mire való az élet, ki vagyok én? Micsoda erő kormányoz mindent?« A válasz: »Meg kell halnod és mindennek vége. Meghalsz és megtudsz mindent, vagy legalább is nem kérdezősködni tovább.« De a halál gondolata megrémíti. Ekkor egy öreg szabadkőműves fölfedi előtte rendjének titkát: Istent nem eszünkkel, de életünkkel fogjuk fel. Pierre lelke megkönnyebbül és felvidul; van hát czélja az életének. Szabadkőműves lesz, dolgozik saját tökéletesedésén és új embernek érzi magát. Birtokaira utazik, hogy jobbágyait felszabadítsa és jót tegyen velük. Visszatérőben meglátogatja a magányos Andrejt, a kit teljes elkeseredésben talál. De Pierre lángoló szavakkal prédikálja barátjának az ő új világfelfogását: »Élni, szeretni és hinni kell.« És Andrej először gondol ismét az austerlitz-i kék égre és először érzi megint, hogy örömet talál az életben.

De az életbe való visszatéréssel beköszönt a régi szenvedély, a becsvágy is. Andrej a Szperanszkij hálójába kerül és együtt dolgozik vele reformjain. Pierre is visszakerül a régi kerékvágásba. A rendben egyenetlenségek vannak, a felesége visszatér hozzá,

s naplójában keserűen vádolja magát gyengeségeért. Andrejre azonban mintha mosolyogna még egyszer a szerencse. Beleszeret a tizenhat éves Rosztova Natasába, a leányka első bálján — és viszonzásra talál. De az öreg herczeg kemény föltétele, hogy az esküvő csak egy év múlva lehet meg, végzetessé válik. Míg Andrej külföldön tartózkodik, és Natasa eped utána, közeledik a balsors. Marja hűvösen, az öreg herczeg sértően fogadja s ez mély sebet ejt Natasa lelkén. Ebben a hangulatban kerül Helén varázskörébe: »A hol te vagy, ott van a fékeveszettség, ott van a Gonosz!» — kiáltja egyszer Pierre a feleségének. A szép Anatol tudja a módját, hogyan kell a szegény Natasát tökéletesen befogni. A leány szakítólevelet ír Andrejnek és beleegyezik a szökésbe, a mit csak unokanővérének ébersége hiusít meg. Natasát a szégyen és a tette fölött érzett kétségbeesés súlyos beteggé teszi. Pierre lesz a megmentője. Mikor megsemmisítő szégyene és megaláztatása érzetében panaszodik neki, hogy számára minden elveszett, Pierre szíve mélyén érzi, hogy részvétéből szerelem kezd támadni. »Minden elveszett?» — kiáltja könnyes szemmel. »Ha más volnék, mint a ki vagyok, ha a legszebb, legokosabb legjobb ember lennék a világon és szabad volnék — ebben a perczen térdenállva könyörögnék a kezéért!» És Natasa újból bátorságra kap.

Beköszönt az 1812. év. A francziák feltarthatlanul nyomulnak be Oroszországba. Az öreg Bolkonszkij herczeg, a ki nem akarja elismerni, hogy a megvetett »Buonaparte« komolyan fenyegeti Oroszországot, s a ki csökönyösen Lengyelországban hiszi még a harcz színterét, gutaütött állapotban, csak nagy nehezen tudják a francziák elől fia bir-

tokára szöktetni. A halállal szemtől-szembe feltáruul előtte a valóság: »Oroszország elveszett!« — zokogja és meghal.

Andrej ezalatt a menekülő Anatolt üldözte, hogy boszút álljon rajta, de nem talált rá. Natasát megveti. »Egy férfi nem tud megbocsátani — nem is szabad neki.« Mint egy vadászezred parancsnokát találjuk Borodinónál, csata előtt való estén, mély gondolatokba merülve. Érti, hogy megsebesül, hogy meghal. E gondolatok közben hirtelen úgy tűnik fel előtte, mintha eddig csak bűvös lámpán keresztül nézte volna az életet; csak most látja valódi, ragyogó napfénynél. Sejtelve megvalósul: halálos sebet kap. Mialatt bekötözik, megismeri maga mellett egy folyvást síró és jajgató emberben, a kinek éppen egyik lábát vágják le, halálos ellenségét, Anatolt. Ámde gyűlölet nem él már a lelkében, csak szeretet, szeretet még ez iránt az ember iránt is. A meghatottság könnyeit sírja önmagáért, az emberekért és mindnyájuk tévelygéseieért. »Részvét, szeretet a testvérek iránt, a kik szeretnek, s az ellenségek iránt, a kik gyűlölnék; az a szeretet, a mit a földre szállott Isten prédikált, a mire engem Marja herczegnő tanított s a mit én nem értettem meg — ezért fáj itt hagynom ezt az életet, ez megmaradna még számomra, ha megélnék. De már késő.« Ezek a gondolatok nem hagyják el többé. »Az isteni szeretet nem szűnik meg, a halál maga sem rombolhatja le. Ez a lélek lényege.« — Andrejt a többi sebesülteel Moszkvába viszik; de innen is menekülnek a lakók. Rosztovék is birtokaikra készülnek. Natasa résztvevő szívével eléri, hogy szülei majd minden vagyonukat hátrahagyják és a felszabadult kocsikon a sebesülteket viszik magukkal. Éjjel, mialatt

Moszkva égése messziről vérvörösen dereng az égen, megrázó találkozást él át egykori jegyesével. Andrej haláláig tartó hűséges ápolással vezekli le vétkét. Marjával, a ki testvére betegágyához siet, benső barátságot köt.

Pierre életében is fordulópontot jelent a borodínoi ütközet. Mint néző vesz részt a csatában és ~~mélyen megrendíti az egyszerű orosz katonák halál-
megvetése.~~ Felocsúdik lomhaságából és visszatér Moszkvába. A Jelenések könyve egy versének kabbalisztikus magyarázata révén azt hiszi, őt választotta ki a sors, hogy »a világot megszabadítsa az Állat uralmától«. Álöltözetben Moszkvában marad, hogy Napoleont megölje. De a város égésekor gyujtogatóként elfogják és csak nagynehezen menekül meg a kivégzés elől. A francziák fogságában marad, a kik visszavonultukban magukkal hurcolják. Így kerül össze egy egyszerű orosz katonával, ~~Karatajev Platonnal, a ki nagyobb tanító-
mester lesz számára, mint egykor a szabadkőműves-~~

~~főttárja~~ előtte az élet igazi értelmét. Az egyszerű katona, a ki oly megható, igazán emberi részvétellel viseltetik iránta ; a ki minden bajban mindig elégedett marad, mert mindig tevékeny ; a ki megrendíthetetlen hittel tud imádkozni ; a ki olyan természetesen énekli dalait, mint az ég madarai ; a kinek szájából árad a népnek közmondásokban megnyilatkozó csodás bölcsessége ; a ki hosszú téli éjszakákon olyan épületes történeteket tud elmondani, — ez válik Pierre szemében az egyszerűség és igazság szellemének örök és utólérhetetlen megtestesülésévé.

Platont a visszavonuló francziák agyonlövik, mert nem tud tovább menni. De nem hal meg Pierre lelkében. Mikor minden veszélyből, a fogságból is

megmenekül és súlyos betegség után ismét magához tér, más emberré lett.

Nem keresi többé az élet czélját, mert hisz Istenben. De az Istent fogságában találta meg. Ott ismerte föl, hogy Isten nagyobb, végtelenebb, felfoghatatlanabb Karatajevben, mint a szabadkőművesek vallotta »nagy építőmesterében a világegyetemenek«. Most állandóan boldog mosoly játszadozik az ajkán, szemében minden ember iránt érzett részvét csillog és mindenki szereti őt. Tehát a sokszoros milliomost, a hatalmas »barin«-t megtisztítja a nép egyszerű sarjadékával való érintkezés, úgy hogy Natasa azt mondhatja róla barátnőjének : »Olyan tiszta, sima és üde lett, mintha fürdőből jönne. Érted ? Erkölcsei fürdőből«.

Pierre, a kit Helén halála szabaddá tett, elveszi Natasát, Rosztov Nikoláj Marja hercegnőt, akinek egyszer a háború folyamán lovagi szolgálatot tett. E két pár boldog családi életéről rajzolt képekkel végződik a nagy mű. De tartalma nincs kimerítve a főszemélyek sorsának vázlatos elmondásával. Realisztikus, megragadó képekben áll szemünk előtt a háború, a hadseregek élete. A braunauai hadiszemle, az austerlitzi és borodinói ütközet, Moszkva feladása, a mit a költő nagyszerűen megrajzolt képben hasonlít össze a méhek rajzásával, Moszkva égése, a visszavonuló francziák : mindezek gyöngyei az ábrázolás művészetének. Hiszen például olyan szigorú bíráló, mint Oroszország leghíresebb taktikusa, Dragomirov tábornok ezt mondja a braunaui hadiszemléről : »Odaadnók érte a legjobb mesternek tíz óriási csataképet. Bátran kimondhatjuk : minden katona, a ki ezt elolvassa, önkéntelenül is fel fog kiáltani : ezt a mi ezredünk után csinálta !«

A tábornokok közül különösen Kutuzovot szereti Tolsztoj. »Türelem és idő az én hőseim« — ez a jelszava. Igazi orosz, a ki mindenekelőtt nem vesztette el a néppel való együttérzést. Bízik a katonáiban rejlő erőben és nem kap bele ok nélkül a harciba. Lehajtott fejjel ül Borodinónál és nem ad parancsokat. Tudja, hogy »egyetlen ember nem képes százezreket irányítani, mikor azok a halállal küzködnek. Tudja, hogy nem a fővezér parancsai, nem a csapatok állása, nem az ágyúk és elesettek száma irányítja a csaták sorsát, hanem az a megfoghatatlan erő, a mit a sereg szellemének neveznek; erre a szellemre vigyáz, ezt kormányozza, ha képes rá.« Nincs ott nagyság, ahol egyszerűség, jóság és igazság nincs, mondja Tolsztoj. És így az ő Kutuzovja magasan felülmúlja a kegyetlen, szinpadias Rosztopcsint és a komédiás Napoleont, »a ki élete végéig sem tudta felfogni sem a jót, sem az igazságot, sem tettei értelmét«.

A *Háboru és békében* Tolsztoj sajátos háború- és történetfilozófiai nézeteket is helyezett el, mint már a Kutuzov fentebbi jellemzéséből is látszik. A szócziológia akkor még új tudományának buzgó híveként tűnik fel. E tudományról hitte, hogy megadja neki azt a kívánt lehetőséget, hogy a tömeget, vagyis az ő szeretett népét a nagy események hőseként szerepeltesse. Határozottan ellene fordul a nagyember-elméletnek: a tömegek hatnak, nem az egyesek. »Történeti eseményeknél az úgynevezett nagy emberek a jelzőcédulák, a melyek az eseményeket megnevezik, de éppen olyan kevés közülük van hozzájuk, mint a jelzőcéduláknak a tartalomhoz.« Ezt a felfogást már most Tolsztoj kiterjeszti a hadseregére. A bölcs Kutuzov, mint láttuk, nem

ad parancsokat, hiszen fölöslegések ; Napoleonnak sincs Tolsztoj szerint hatalma arra, hogy vezesse a serege visszavonulását ; sokkal inkább mondhatjuk, hogy ellenkezőleg, seregének nyomása alatt cselekszik. Annyira megy Tolsztoj, hogy mikor Napoleon egyszer parancsot ad, határozottan odateszi : »mint a történetírók mondják.« Ilyen nézetek mellett természetesen nem ismer el semmiféle hadászati elméletet : hiszen minden csata egészen másképpen folyik le a tömegek hatása alatt, mint a hogy a parancsnok előre kigondolta. Ezt különösen a borodinoi ütközet menetén mutatja még. És még egy lépést tesz tovább egyoldalú álláspontjáról : ha az, a mi történik, sohasem vezethető vissza az egyes ember tevékenységére, akkor nem is lehet egységes oka a történeti eseményeknek. Milliárd oka van mindegyiknek, egy ok sem lehet kizárólagos. »Az eseménynek meg kell történni, mert meg kell történni.« Tolsztojt tehát végletekig vitt és, meg kell vallani, eltorzított szociológiai elméletei teljesen fatalisztikus történet-felfogáshoz juttatták.

Ezek a filozófiai magyarázatok — különösen a harmadik és negyedik kötetben — bele vannak szőve az elbeszélésbe. Összefüggően egy végső fejezetben adja elő Tolsztoj az ő történet-filozófiáját, az epilógus egész második részében. Arra az eredményre jut, hogy a népek mozgalmi sem a hatalom, sem az ész működése, sem e kettő egyesülése útján nem jönnek létre, hanem minden ember tevékenysége útján, a ki csak részt vesz az eseményben. Ezek pedig mindig úgy egyesülnek, hogy azok, a kik legközvetlenebbül vesznek részt az eseményben, a legkisebb felelősséget viselik — és megfordítva. És így az egyes hatalma Tolsztoj

szemében fantommá oszlik a tömegek erejével összehasonlítva. Mély értelmű szemlélődések, sok ismétlés közben és kissé darabos nyelven előadva, az akarat szabadságának és a szükségességnek problémájáról — ezekkel végződik a *Háboru és béke*. Nem éppen művészi befejezés. A filozófiát szívesen élengedné az ember ebből a munkából.

De mint a hatalmas fa nagyszerű és szép marad, egy-két görcs és kinövés ellenére, Tolsztoj filozófiája is csak kevéssé zavarja művének nagyszerű hatását. Sikere óriási volt és ma is tart még. Orosz kritikusok azt állították, hogy komolyan csak az Iliászsal lehet összehasonlítani. Nos, ez túlzás. De az orosz irodalomnak tökéletes joga van hozzá, hogy büszke legyen erre a műre.

* * *

A *Háboru és béke* nagy sikere után szinte úgy látszott, mintha Tolsztoj a történeti regényben látná művészetének tulajdonképpeni feladatát. Nemcsak hogy megírta a *Dekabristák* néhány fejezetét, hanem nagy buzgalommal fogott új munkához Nagy Péter koráról. De ez az érdeklődés rövid ideig tartott. »A források tanulmányozása után egészen más véleményre jutottam I. Pétert illetőleg. Minden érdekességét elvesztette a szememben« — mondotta később Szergejenkónak. Ez elmondja azt is, hogy kapta Tolsztoj új regényének ötletét. Egyszer felnyitotta Puskin elbeszéléseit, melyekből fia éppen felolvasott az előbb s erre a helyre bukkant: »A vendégek összegyűltek a villában.« El volt ragadtatva: »Igy kéne mindig kezdeni, ez rögtön felkelt az olvasó érdeklődését.« Azonnal dolgozószobájába ment és leírta ezt a mondatot; »Oblonszkijék házá-

ban nagy sürgés-forgás volt. »Ebből a szerény kezdetből származott Tolsztoj második nagy regénye, Karenina Anna, mely őt 1873-tól 76-ig foglalkoztatta.

Két lazán összekötött szerelmi történet játszódik le egymás mellett a Karenina Annában. Az egyik a képzelhető legmindennapibb; Levin földbirtokos megkéri ifjúkori szerelmét, Scserbaczkája Kittyt: először elutasítják, aztán mégis boldogan egybekél vele, a legboldogabb házasságban élnek birtokukon és boldogságukat egy fiú születése tetőzi be. Komoran húzódik ez idyll mellett a másik szerelmi történet; Karenina Anna, egy előkelő petervari hivatalnok neje, beleszeret egy ifjú katonatisztbe, Vronszkij grófba, s elhagyja férje házat, hogy szerelmesével éljen. Rövid szerelmi mámor után helyzetének elviselhetetlen volta és a féltékenység állandó gyötrelmei a halálba kergetik, a mit a vonat kerekei alatt keres és talál meg. E két annyira különböző párnak történetéből még két más ellentét is lép elénk, melyek Tolsztojnál oly gyakran szerepelnek: a falusi élet, a természet kebelén, állandó érintkezésben a néppel — s a városi, a nagyvilág romlott köreibben. És Tolsztoj ismét nem fukarkodik az utóbbi iránt érzett ellenszenvének kifejezéseivel. Csupa negatív alakok a nagyvilág tagjai. Ilyen Vronszkij is, Anna kedvese. Szigorú kódexet állapít meg önmaga számára; mit kell tenni és mit nem szabad megtenni. »Egy kalandornak meg kell fizetni a játékbeli adósságunkat: a szabót nem kell kifizetni. Senkit sem szabad megcsalni, de a férjeket megcsalni szabad. Sértéseket nem szabad eltűrni, de sértegetni szabad.« Ha ezeket a szabályokat szigorúan követi, összhangban

erősen

érzi magát a *comme il faut* világ követeléseivel és magasan hordhatja a fejét. Ebben a világban egy olyan ember, mint Anna férje, Karenin, egy dolgozó gép, a kitől minden meleg érzés idegen, a ki csak hivatalának és becsvágyának él, még a rokonszenvesebb alakok közé tartozik.

Mert ezen a talajon nőtt fel, ebben a körben él : azért bukik el Anna. Nem szereti nála tizenhat évvel idősebb férjét, a kivel összeeskették, a nélkül, hogy tudta volna, mi a szerelem, s a ki talán maga sem tudja ezt. De anyai kötelességei sem tudják visszatartani Annát, olyan féktelen és erős hirtelen ébredt szenvedélye. Mikor aztán a Vronszkij oldalán folytatott törvénytelen élet közben fölbred benne a kétség ; szereti Vronszkijt, de vágyódik a fiú után ; kételkedik, vajjon »fehér karjaival« örökre le tudja-e lánczolni szerelmesét ; mikor a társaság, melyben eddig élt, elfordult tőle, — nem tudja, hol találhat támaszt, s a síneken való halál tűnik fel egyedüli kivezető utnak: Így teljesül be rajta a mottó, melyet Tolsztoj a regény elé tett : »Enyém a bosszúállás és én büntetek«. A nagyvilági emberekből mindből hiányzik az a tudat, hogy van magasabb, magasztosabb törvény, mint az ő hiú életük törvényei, melyeket ők maguk alkotnak és követnek. Néha megvillan életükben ez a sejtelem, de hamar elalszik megint. Karenin érzi idő multával, hogy helyzete türhetetlen, hogy azon a jó és szellemi erőn kívül, mely lelkét kormányozza, van még egy erősebb, féktelen erő, mely az életét irányítja és megfosztja őt az óhajtott, megadással teljes nyugalomtól. És Vronszkij, a kire a megbocsátó Karenin fényes, tiszta tekintetéből egy *Valami* sugárzik, a mit nem ért meg, — érzi egész mostanig való életének szánal-

mas voltát, annyira, hogy el akarja dobni magától. De a golyó rossz helyen éri s a régi élet folyik tovább. Vajjon megtisztul-e a török háborúban, a hová Anna rettentő halála után megy feledni és meghalni? Ezt már nem tudjuk meg...

Lássuk most az ellentétet, a falusi élet ragyogó világát. Lyovin falun nőtt fel: egynek érzi magát a természettel és a néppel. Nem tudja megérteni, mikor mostohatestvére, Kozmisev, a híres tudós azt mondja, hogy szereti a népet. »Nem tudta a népet szeretni vagy nem szeretni, mint különálló valamit, mert nemcsak a néppel élt, nemcsak hogy össze volt kötve minden érdeke a népével, hanem magát is a nép egy részének tekintette. És így sem magán, sem a népen nem vett észre különös jószágot vagy rossz tulajdonságokat és nem tudta ellentétbe állítani magát a néppel«. Látjuk Lyovint bizalmas érintkezésben parasztjaival s amint résztvesz munkájukban. Sőt néha Olenin gondolatai fogják el; le akar mondani régi életéről, a haszontalan műveltségről és új életet akar kezdeni a nép között. A város és a nagyvilági élet ellen a legnagyobb utálatot érzi. Gúnyolják, hogy egészen más, mint a többi emberek. De ez nem válik szégyenére. Lelke tiszta maradt, tud pirulni, nem úgy, mint a felnőttek, de ahogy gyermekek szoktak; hogy gyötrődik, hogy vallja meg bűneit Kittynek, pedig Oblonszkij ítélete szerint elég kevés bűne van! Mikor Kittyt hazavitte, a birtok békés csendjében harmónikus, boldog élet kezdődik kettőjük számára. S ha valami zavaró árnyékot küld a nagyvilág e ragyogó napfényt eltakarni, Lyovin energikusan tudja eltávolítani, mint például a gáláns Veszlovskijt.

Lyovin nemcsak sok nézetét képviseli Tolsztoj-

nak, de személyiségéből és életéből is sok vonást ruházott rá. Lyovin szélesvállú, szögletes, elfogódott, a milyennek az ifjú Tolsztojt rajzolják : szereti, mint Tolsztoj, a gazdasági munkákat és a tornát ; a szerelmeséhez intézett sorsdöntő kérdést ő is krétával írja a kártyaasztalra ; neki is meghal egy szeretett bátyja tudóvészben s ez a halál rá is mélyen megrázó hatást tesz. És a regény végén Lyovint is átviszi a szerző azon a lelki átalakuláson, a mi benne érlelődött, miközben ezt írta. ~~Lyovin hitetlen~~ : nem hisz abban, a mit az egyház tanít. Életét annyira betöltik a napi gondok, hogy nem gondolkozik az élet értelméről. Mikor aztán a halál bátyjának elhunytakor közelébe férkőzik, látja a haldokló arczkifejezésén, hogy előtte világossá lett valami, a mi neki még rejtelem. Szinte irigyli a halottat ezért a tudásért. Most már nem hagyja békén ez a kérdés : mi az élet ? mi a halál ? Gyötri magát, elolvas minden filozófust és teológiai munkát : hiába. A világ végtelen, én semmi vagyok, ez az egyedüli, a mit megtud belőlük. És el kell dugnia kötelet és puskát, hogy értelmetlennek látszó életének erőszakkal ne vessen véget. Akármit tegyen, ezek a kérdések : mi vagyok ? hol vagyok ? miért vagyok itt ? — szünetlenül üldözik. Egyszer csak hallja, a mint egy öreg paraszt így beszél : »Mityucha csak a mai napra gondol és azon töri a fejét, hogy tömje meg a hasát ; hanem Fokanics derék öreg ember : a lelkiért él s gondol az Istenre«. Lyovint mintha váratlan fény vakítaná el. Így gondolkozik : Fjodor azt mondja, hogy az egyik ember csak a maga szükségleteiért él, s ez rossz. Ezt teszszük mi mind, mert az ész így kívánja. De Fjodor és mi mind tudjuk, hogy ez rossz. Ez a tudat kívül van

az észen. Ki tárja elénk annak a tudatát, mi jó, mi rossz? Születésünk óta lelkünkbe van lerakva. És Lyovin örömkönnyek közt kiált fel: »Uram Isten, köszönöm neked, ez a hit!« Tehát Lyovin is, mint Pierre, belső átváltozását, az élet igaz értelmének fölismerését, a hitet — mind a nép egyszerű embe-
reinek köszöni.

X. Fordulat Tolsztoj ⁴/₂ bense életében.

Karenina Anna végét a legnagyobb kedvetlenséggel írta Tolsztoj. »Most azt az unalmas, izléstelen *Karenina Annát* írom és egyedüli kívánságom, hogy amilyen hamar csak lehet, nyugtot szerezzek magamnak más dolgokhoz, csak hogy nem a pedagógiai foglalkozáshoz, a mit szeretek ugyan, de mégis szívesen abbahagynék«, — írja Fetnek 1875 augusztusában.

Mire kellett Tolsztojnak a nyugalom, minden áron, még pedagógiai tevékenysége rovására is, a mi különben annyira szívéen feküdt? Arra, hogy átadja magát azoknak a gondolatoknak, melyek ez időben kezdtek szünetlenül üldözni: hogy kérdésekre feleljen meg, a melyek kínozták, türelmetlenül várták a választ és nem engedték elüzni magukat... ~~Uj, komoly hang üti meg fülünket Tolsztoj 70-es évekbeli leveleiben.~~ »On beteg és a halálra gondol — én egészséges vagyok és mégis folyvást rá kell gondolnom«. És kevéssel utóbb: »Először beszél nekem az istenségről, az Istenről. És én már régóta szünetlenül erre a nagy rejtvényre gondolok. Ne mondja, hogy az ember nem gondolhat rá; nemcsak gondolhat, de *kell* is gondolnia. Minden idők legjobb, vagyis igaz emberei gondolkoztak ezen. És ha mi nem tudjuk ezt úgy

megtenni, mint ők, hát más lehetőséget kell keresnünk. Olvasta Pascal gondolatait? »Ezt a könyvet akkor lelkesedéssel olvasta Tolsztoj; az embereknek ama második fajtájához kezdett tartozni, a kiket Pascal »okosoknak« nevez; azokhoz, a kik »egészen szívükből keresik Istent, mert még nem ismerik.«

Tolsztoj Gyónásában egyszerűen és az igazság-hoz híven adja elő azokat a lelki harcokat, melyeket ez években élt át. Sokat betegeskedett akkor-tájt és bizonyára gyakran fogta el a halál gondolata. És azzal együtt járt az a kérdés is, a mit már kedves Nikoláj bátyjának halálakor fölvetett: mi az értelme az életnek, miért kell kinlódni, fáradni, ha már holnap jöhet a halál és énünkből semmi sem marad meg? A tudományhoz fordul és nem talál feleletre, sem a természettudományban, sem a filozófiában, kérdezze bár Szokrateszt vagy Schopenhauert, Salamont vagy Buddhát. A vége mindennek egyforma; úgy van, a hogy Salamon mondja a Prédikátor könyvében: »Minden hiúság. Mit nyer az ember minden fáradságán, a mit elszenved a nap alatt? Egyik nemzedék elpusztul, jó a másik; a föld pedig megmarad örökkön.« Most tovább megy, a többi emberhez fordul kérdésével, legelőbb is a saját köréhez, a kik mégis ugyanabban a helyzetben vannak, mint ő. Találnak-e ezek kivezető utat? Egy részük tompultságban él s ez a kérdés sohasem ötlük eszébe; mások a nekik kényelmetlen gondolatokat az élet gyönyöreivel fojtják el. Egy harmadik rész, az erősek, energikusak elhatározottan végét vetik az életnek, melynek értéktelenségét fölismerték; a negyedik, melyhez Tolsztoj magát is, számítja, fölismeri ugyan az élet értéktelenségét, de gyöngeségében nem dobja el magától és vára-

kozik. A maga körében tehát nem talál választ Tolsztoj. Most távolabbra gondol: hiszen millió és millió ember él, az emberiség egész nagy tömege, melyben sohasem támad az a gondolat, hogy az életnek nincs értelme. Honnan merítik ezek azt az erőt, a mi az élethez szükséges? És most megtalálja Tolsztoj a választ: a hit az élet ereje. »A hit az a bizonyosság, hogy az emberi életnek van értelme: az a bizonyosság, a mely által él az ember.« Most hát ő is meg szeretné szerezni ezt a hitet. Legelőször is megint a köréhez tartozó műveltekhez fordul, -de nem találja meg, a mit keres. Van ugyan hitük, de ez semmi vonatkozásban sincs életükkel, teljesen önálló dolog és egészen különböző az életüktől. És Tolsztoj a néphez menekül. »Közeledni kezdtem a szegény, egyszerű, tanulatlan emberek között lévő hívókhöz, a zarándokokhoz, barátokhoz, szektáriusokhoz és parasztokhoz.« Kiáll a Jasznaja-Polyána mellett elvezető országútra, ahol zarándokok vonulnak szenthelyek felé. És most megtalálja, amit keresett: ezekben az egyszerű emberekben él az igazi hit, mely tökéletesen egy az életükkel, s erejét életben és halálban egyaránt nyilvánítja. »Nyugodt, rémület és kétségbeesés nélkül való halál ritka kivétel a mi köreinkben, éppen mint nyugtalan, kelletlen halál a nép között.« Ebből azt következteti Tolsztoj, hogy csak a dolgozó nép élete élet a szó igaz értelmében. Belátja most, hogy élete értelem nélkül való volt, mert parazita módjára élt. »Az embernek meg kell küzdenie az életéért, mint az állatnak; csak azzal a különbséggel, hogy ő tönkremegy, ha egyedül magáért küzd. Küzdenie kell, de nem magáért, hanem mindenkiért.«

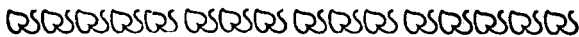
Mikor Tolsztoj megértette, hogy a hit az élet ereje, keresni kezdi Istent, hogy higgyen benne. ~~A filozófia azt tanítja, hogy Isten létét nem lehet bebizonyítani, s belátja, hogy éppen igaza van. De egy belső hang mondja neki, hogy van Isten.~~ Imádkozik ehhez az ismeretlen Istenhez, hogy nyilatkozzék meg előtte. Egy tavaszi napon Tolsztoj egyedül van az erdőben, hallgatja az erdő zsongását és keresi az Istent. Ekkor, mint valami kinyilatkoztatás villan meg a lelkében: »Csak akkor élek, mikor hiszek Istenben; mikor nem hiszek, szeretnék meghalni. Mit keresek hát még? Nélküle nem tudok élni. Istent ismerni és élni tehát ugyanaz. Isten az élet.« És világosság támad benne, meg van mentve az öngyilkosságtól és ismét hinni kezd egy magasabb akarattal. Az élet célja, hogy összhangzásban éljünk ez akarattal; mindig jobbak, mindig tökéletesebbek legyünk.

Vajjon olvasta-e Tolsztoj a *Tiszta ész kritikáját*? Kantban mindenestre támaszt talált volna a hitért folytatott súlyos lelki harcokban. Hiszen Kant nemcsak az Isten léte mellett szóló bizonyítékok lerombolója, a minnek Tolsztoj Gyónásában látszik. Kant azt is megmutatta, hogy a hit a gyakorlati észből, az ember akarati oldalából származik és ezért nem lehet alávetni az értelem kritikájának.

Most, miután Istenét megtalálta Tolsztoj, ismét egyháza felé fordul, hogy ott tisztelje őt. ~~Kendesen eljár az istentiszteletekre, imádkozik, böjtöl, gyónik és úrvacsorát vesz. De csalódottnak érzi magát, sok mindent nem ért az egyházban. Mire való a végtelen sok unnepe, a szentek tisztelete, mind az a sok külsőség? Hogy könyöröghet az~~

egyház az orosz csapatoknak a török háborúban való diadaláért, mikor pedig Krisztus megmondta: »Szeressétek ellenségeiteket?« És újabb kétség: annyi egyház támadt a krisztusi tanítás talaján: melyik az igazi? Egyházának tanításában talál igazat is, hamisat is. Honnan származik a hamis? Így jut arra a gondolatra, hogy vissza kell menni a szentíráshoz. Ott meg lehet majd találni az igazat és el kell választani az igazat a hamistól. Es elhagyja az egyházat, tanulmányozni kezdi az Evangéliumot, mint a keresztyén tanok forrását; e tanulmányok eredményeit következő munkáiban fejt ki.

Igy hát Tolsztoj számára új élet kezdetét jelentti az 1877. év. »1877 óta új ember lett belőlem. Innen kezdve számítom csak az időt. A mi előbb van, hiúság és önzés«, — mondta egyszer. Új élethez vezető, benső változások mindig kedves tárgyai voltak művészi ábrázolásának; csak Irtenyev Nikolájra, Nechlyudovra, Andrej herczegre, Pierre-re, Lyovinra és végül a Fellamadas Nechlyudovjára kell gondolnunk. Most ő maga ért meg ilyen változást és kezdett új életet. Rájött arra, hogy a dolgozó nép élete az igazi élet, s ezért életmódját közelebb hozza a népéhez. Fölveszi a parasztruhát, de nemcsak külső utánzasképen; a korlátozza szükségleteit és igyekszik azokat anélkül kielégíteni, hogy munkások és szolgák segítségét igénybe venné. Lemond művészetéről is, mely haszontalannak és hiúnak tűnik fel szemében; tollát ezután csak az igazság terjesztésének akarja szentelni. Ha föl is ébred még benne ismét a művészi szellem, művészete egészen új eszméinek szolgálatába lép.

XI. Tolsztoj tanításai.

Az első mű, melyben Tolsztoj napvilágra hozta az Evangéliummal, mint a tiszta keresztyén tanok forrásaival foglalkozó tanulmányainak eredményét, *Mi az en hitem?* czímen 1884-ben jelent meg külföldön. Az orosz cenzura, mint Tolsztoj minden vallásos munkáját, ezt is eltiltotta.

E munkában, mint maga mondja, nem akar tudományos kommentárokat adni, csak el akarja mondani, hogy jutott ő a hithez és hogy értette meg azt, ami Krisztus tanításaiban egyszerű, világos és kétségbevonhatatlan. Mikor ezt megértette, olyan átalakulás folyt le a lelkében, mely békét és boldogságot adott neki. »Ugy éreztem magam, mint az az ember, a ki ügyei miatt elindult valamerre és útközben hirtelen belátja, hogy az ügyei egészen fölöslegesek, hát megfordul és hazamegy. Most aztán minden, ami előbb jobbra volt tőle, balra van, s ami balra volt, jobbra. És ahelyett, hogy távolodni akarna otthonról, azt kívánja, hogy minél hamarább hazaérjen«.

A keresztyén tanok kvintesszenciáját a hegyi prédikációban látja Tolsztoj. Egyházától az a körülmény hidegíti el, hogy a hegyi prédikáció Krisztus tanításaival kevésbé fontos neki, mint dogmái, formákon való nyargalásai, böjtjei és ünnepei. Krisztus tanításainak velejét e szava kban találja

(Máté 5,39); »En pedig azt mondom néktek, ne szálljatok szembe a gonoszszal«. De ezek a szavak mintha el volnának feledve. Senki se forduljon erőszakhoz a gonoszszal szemben, még a felsőbbség sem; a gonoszt nem erőszakkal, hanem jósággal kell legyőzni. A hegyi prédikációban Jézus öt új parancsot mondott ki, ellentétben a régi mózesi törvény-nyel. Tolsztoj ezeket a következő alakban adja elő;

1. éljetekek békében mindenkiel és senkit se tartsatok kicsinynek vagy esztelennek; a testi szépséget ne tekintsétek gyönyörüségetek eszközeül; minden férfinak csak egy felesége legyen, minden asszony-
nak csak egy férje és ne hagyjátok el egymást semmi-
féle ürügy alatt; örizkedjetekek az eskütől és sohase kössétekek le magatokat előre ígerettel; ne álljatekek bosszút, ne büntessetekek azzal az ürügygyel, hogy megbántottatekek bennetekek; türjetekek el minden bán-
talmat és rosszat rosszal ne viszonozzatekek; ne feledjetekek, hogy az emberek mind testvérekek, egy atyának gyermekei s ne zavarjatekek meg a békét nemzetiségetekek nevében.

Ha ez az öt parancs mind teljesítődik, akkor jön el e földön Isten országa: az általános, örök, sérthetetlen béke. Erre azt mondjatekek, hogy Jézus tanítását követni nehéz és szenvedéssel jár. De gondoljon kiki saját életének szenvedéseire; kinek nevében türte el, Jézus vagy a világ nevében? Menjünk végig a városok utczáin és szemléljük a sápadt, elsovadt alakok rohanását, tülekedését, amint a mindennapi kenyérért küzdenek. Otthont, szülőt, gyermekeket elhagytatekek az élet kedvéért. És mégsem elégedetekek, sem a szegény ördög a maga száz rubelével, sem a gazdag százezerrel. Ezek az igazi martyrok. E szerencsétlenek meg vannak fosztva a

boldogság minden föltételétől. Elszakadt minden kötelék köztük és a természet között: sohasem látták fölkelni a napot, erdőt, mezőt csak kocsiról láttak, nem vetettek és nem arattak soha, nem neveltek föl egy állatot. Nem ismerik ember és ember szabad érintkezését: minél magasabban áll valaki a társadalmi ranglétrán, annál kevesebb ember van, akivel érintkezhetik, — míg a szegény ember millió meg millió magaformájút talál Archangeltől Asztrachánig, a kivel ismeretséget köthet »vizitek és bemutatás nélkül«. Végül nem ismerik az egészségnek s a betegség nélkül való csöndes halálnak boldogságát; valamennyien betegek esztelen életmódjuk miatt, korán és kinosan hálnak meg, elég gyakran a maguk kezétől. Ezeket a szenvedéseket a világ nevében viselik el s mégis követi mindenki a világ hívó szavát; egyik áldozat a másik után veti magát e bálvány kocsija elé, mely létezésüket tiporja szét. És ha Jézus szólít, nem követi senki?

A világ tanítványai nem jutnak az élethez, az életért való örökös gondjuk miatt. Krisztus pedig azt tanítja, hogy ne legyen gondunk arra, miből élünk. De hát nem leszünk akkor szegények? — Nos, kérdezi Tolsztoj, mit jelent a szegénység? A szegénység azt jelenti, hogy nem élünk a városban, hanem falún, nem vagyunk szobába zárva, hanem erdőn-mezőn dolgozunk, örülünk a napnak, az égnek, a földnek. A szegénység azt jelenti, hogy háromszor napjában éhesek vagyunk és hogy nyugodtan alszunk, a helyett, hogy álmatlanul fetrengenénk a párnán, hogy gyermekeink vannak, a kiktől nem kell elszakadnunk; hogy szabadon érintkezhetünk mindenkivel; jelenti főképen azt, hogy sohasem kell olyasmit tennünk, a mi ellenünk van s nem kell

félnünk attól, ami reánk vár. De ki fogja táplálni a szegényt? Megmondta az Ur; »méltó a munkás az ő bérére«; a ki dolgozik, annak meglesz a tápláléka s az ember nem azért van a világon, hogy érte dolgozzanak, hanem hogy ő dolgozzék másokért. Így hát boldogabban él majd az ember Jézus tanítása szerint, mint ha a világ tanítását követi. Teljesítse mindenki, akármilyen legyen is a hite és meggyőződése, Jézus öt parancsát, s az üdvösség nem marad el.

E bevezető irat után két theológiai mű következett; ~~*A dogmatikus theológia bírálatja*~~ (ezt a 80-as évek elején írta Tolsztoj, de csak 1891-ben jelent meg Genfben) és ~~*A négy Evangélium egyesítése és fordítása*~~ (csak tíz évvel elkészülte után jelent meg Genfben, 1892-ben). Az elsőben Tolsztoj élesen kritizálja a görög-katholikus egyház tanításait és dogmáit s megmutatja, mennyire eltérnek ezek a Krisztus igazi tanításaitól. A második munka előszavában elmondja, olyanformán, mint a *Gyónás*-ban, hogyan jutott odáig, hogy elhagyja az egyházat, és az igazi keresztyén tanokat az Evangéliumokban keresse. Itt a négy Evangélium egybeolvasztott fordítását adja. A legjobb külföldi és orosz forrásokat használja fel és vitatkozik velük. A görög szöveg után következik a régi fordítás, a mellett az övé, s ennek az eltéréseit megokolja. Minden egyes fejezet végén összefoglalás és tartalmának beható magyarázata következik. Ebből a nagy munkából később ő maga készített kivonatot: *Az Evangélium rövid magyarázata* címmel, mely 1890-ben jelent meg Genfben és azóta nagyon elterjedt. Tolsztoj itt tizenkét főrészben adja elő Krisztus tanításait saját értelmezése szerint; minden fejtegetés után következnek a négy Evangélium ama helyei, a melyekre támasz-

odik. A négy Evangéliumból csak azt adta Tolsztoj, a mit ő érhetőnek talált. Így a csodákat néhányak kivételével, általában elhagyta, abban a meggyőződésben, hogy: »Krisztus csodái olyanok, mint a gyertyák, melyeket a napra visznek ki, hogy azt világosabbá tegyék«. Fölveszi például a Bethezda-tó partján meggyógyított beteg történetét (János 5, 5), mely Tolsztoj szavai szerint így hangzik: »Jeruzsálemben volt egy tó, annak a partján feküdt egy beteg, anélkül, hogy tett volna valamit, csodától várva a gyógyulását. Jézus odalépett hozzá és így szólította meg: ne várd csodától a gyógyulásodat, élj a magad erejéből, ahogy tudsz s ne csalatkozzál az élet értelmében. A beteg engedelmeskedett Jézusnak, fölkelte és elment«. Ez egyszersmind példája lehet Tolsztoj magyarázási módjának is, mely néha kissé erőszakosnak látszik.

1884-től 95-ig írta Tolsztoj *Mit tegyünk tehát?* című munkáját, mely talán a legismertebb tanító iratai között. Oroszországban csak kevés fejezetét engedélyezte a cenzura és csak ezek vannak meg Tolsztoj művei közt. De külföldön sem jelent meg teljesen. Genfben adták ki az elejét *Milyen az én életem?* s a végét *Mit tegyünk tehát?* címmel. A közepéből csak részletek vannak kinyomatva *A pénz* külön címe alatt. E munkára Moszkvába történt átköltözése indította Tolsztojt 1881 telén. Tizen-nyolcz évig élt már rövid megszakításokkal falún s most végtelenül meglepte és megrázta az a rémitő szegénység, melyet a városban észrevett. Rikító színekben festi mindazt a szükséget és nyomort, amit Moszkvában az utcán, a szegényházakban és éjjeli szállásokon látott. Moszkvában éppen népszámlálás lévén, megbízatta magát a számlálással

a legszegényebb városrészek egyikében, hogy tapasztalatokat szerezzen a nyomoruságról s utatmódot keressen a szükség enyhítésére. A *Mit tegyünk tehát?*-ban leírja, hogy jelenik meg a legnyomorultabb és legutálatosabb helyek egyikén, a hol a szegénység meghúzódik, — a Rzsanov-féle éjjeli szálláson. És itt valami csodálatos dolog történik vele. Pénzt visz magával, hogy segítsen, de bármilyen különös ez: nem tud túladni a pénzén. Hallgassuk meg őt magát. »Egyrészt olyan embereket láttam ezekben a barlangokban, a kiken azért nem segíthettem, mert dolgoztak, hozzászokva fáradsághoz és nélkülözéshez s így sokkal szilárdabban álltak meg az életben, mint én. Másrészt láttam szerencsétleneket, a kiken azért nem segíthettem, mert éppen olyan emberek voltak, mint én. A szerencsétlenek legnagyobb része csak azért volt szerencsétlen, mert elvesztette képességét, kedvét, megszokását, hogy kenyerét megkeresse — vagyis éppen olyan volt, mint én«. Az igazi szükséget, mondja később, mindig enyhítették az éjjeli szállásokon a nyomoruság osztályos társai. Így hát ezeken a szegényeken pénzzel nem lehetett segíteni.

Hogy a szegénységet megszüntessük, ki kell húzni a talajt a lába alól. Csakhogy ez a talaj a mi egész mai társadalmi berendezkedésünk. Hogyan keletkezik a szegénység? A gazdagok, — mint Tolsztoj kifejti — a városba mennek, mert csak itt élhetnek gyönyörűségeiknek. Hogy ők élhessenek, kereskedők elveszik a paraszttól, ami megélhetésére szükséges és beviszik a városba. Így kényszerítik a parasztot, hogy a városba költözzék, ha fenn akarja magát tartani, s hagyja el a falut, minden táplálék igazi forrását. Itt pedig részben nem

talál munkát, részben elrontja a tétlen gazdagok példája és nyomorba jut. A gazdag viszont elveszít minden rokonérzést a szegény irányában, sőt arra használja a gazdagságát, hogy választófalat emeljen maga és amazok közé; ételben, ruhában, háztartásban, szolgálkban, finomabb műveltségben. Ha a gazdag ad valamit a szegénynek, az az ő pénzének mindig nevetségesen kis része. És mi egyáltalán a gazdag pénze? Azt mondják, a pénz munkát jelent. Igen, ameddig kényszer és erőszak nincsen. Ameddig lehetséges az, hogy valakit dolgoztassunk magunk helyett, anélkül, hogy magunk dolgoznánk, addig a pénz azt a lehetőséget jelenti, hogy mások munkáját vegyük igénybe, — annak a személynek a meghatározása nélkül, akit munkára kényszerítünk. És így Tolsztoj szemében a pénz a rabszolgaság egy újabb fajtáját jelenti, még rosszabbat a réginél, mert ez a rabszolgaság személytelen. A pénz idegen munkára való jog. Hogyan lehet hát a szegényeken pénzzel segíteni, ha a pénz csak »követelés a szegényeken?»

Mit tegyünk tehát? Jézus és Keresztelő János megtanítottak rá; adjuk oda, amink fölösleges, és ne vegyünk el semmi fölöslegeset másoktól. Tehát munkát sem kell mástól venni, lehetőleg keveset kell bérelni és vásárolni: meg kell tanulni a nélkülözést és azt, hogy az ember szerezze meg és készítse el maga, amire szüksége van.

A kiváltságos osztályoknak semmi joguk a tétlenségre, noha mindenféle eszközzel, még tudományosan is, bizonyítani akarják ezt. Különös szeretettel viszik harczba a munkafelosztás elvét. De ki mondja, — kérdi Tolsztoj, — hogy a mi munkafelosztásunk helyes? Arra hivatkoznak, hogy csak

a munkafelosztás tette lehetővé és virágoztatta föl a tudományt és művészetet. De hát a mi tudományunk és művészetünk az igazi-e vajjon? Tolsztoj határozott nemmel válaszol. Az igazi tudomány szerinte csak az, mely megtanít az ember üdvére és rendeltetésére; ezt azonban most megvetően »vallás«-nak nevezik. A művészet is csak addig volt igaz, míg ennek az igazi tudománynak kifejezési formája volt. Most azonban, — így gúnyolódik, — azt hiszik, az a tudomány feladata, hogy kiszámítsa, hány cserebogár van, vagy hogy a napfoltokat megfigyelje; azt hiszik, kész a tudomány, ha egy görög szóhoz -lógiát ragasztanak; a művészet pedig abból áll, hogy regényeket meg operákat írnak. Ez a tudomány, ez a művészet fölösleges és ezekre nem szabad hivatkozni, hogy a dolgozók és nem dolgozók kasztjának tovább való fennállását igazolják.

Mit tegyünk tehát? — kérdi legutólszor. Először is ne csaljuk önmagunkat; lássuk be, hogy rossz úton járunk és forduljunk vissza. Másodszor mondjunk le arról a hitünkről, hogy magasabbrendű lények vagyunk; harmadszor engedelmeskedjünk a természet amaz örök és megmásíthatatlan törvényének, hogy egész lényünk munkájával, semmiféle dolgot nem szégyelve, küzködjünk a természettel önmagunk és embertársaink fenntartásáért. Mindenki tanuljon meg fizikailag dolgozni és e mellett mindenki jól fogja magát érezni. Ha mindenki saját munkájával szerzi meg, amire szüksége van és nem akar ennél többet, ha nem kényszerít mást arra, hogy helyette dolgozzék, akkor nem lesz többé szegénység.

Enyhébb és békésebb hangon szól egy másik

munka, melyet Tolsztoj a nyolcvanas évek végén írt: *Az életről*. Itt ismét az a kérdés foglalkoztatja, hogy mi az életnek az értelme: s ugyanúgy válaszol rá, ahogy Pierre előtt megnyilvánult a megoldás Karatajev Platonnal való érintkezése után. Az ember élete saját javára való törekvés. Csak akkor tűnik el a jónak lehetetlensége, akkor látszik a jó elérhetőnek, ha az ember a saját java helyett a másokéra törekszik. Az emberi élet igazi értelme tehát az önfeláldozó szeretet embertársaink iránt.

1891-től 92-ig írta Tolsztoj főművét a vallásos iratok között, melynek címe: *Isten országa ti benne-tek, vagyis a keresztyénség, nem mint misztikus lanítás, hanem mint új életfelfogás*. Első ilyen munkájához, a *Mi az én hitem?* címűhöz, kapcsolódik és az ott kimondott tanításokat építi tovább. Mint maga mondja, e munka megjelenése óta sok helyeslésben, de sok kritizálásban is volt része: most hát még egyszer részletesen kifejti és megokolja tanításait.

Az első keresztyének megértették Jézus tanításait. Fölléptek azonban olyan emberek, akik elhitték magukról, hogy csak ők értik, csak ők tudják helyesen magyarázni ezeket a tanításokat. Pártok alakultak, melyeknek mindegyike csalhatatlanságot tulajdonított magának; így keletkeztek az egyházak, melyek mind jobban kiépítették tanításaikat, míg végre addig az állításig jutottak el, hogy Krisztus tanításait nem kapták az emberek minden más igazság módjára közvetlenül, hanem természetfölötti úton. Az igazi keresztyénség Krisztus tanainak örök, mindig tökéletesbedő beteljesülése, állandó haladás az ideál felé; Krisztus minden tanítványának éreznie kell értelme gyöngye voltát. Azt állítani, hogy valaki a tökéletes értelem birtokában van,

annyi, mint Krisztus tanításainak szellemét megtagadni. Tehát az egyház, mely ezt állítja magáról, ellensége Krisztus igazi tanításának. Az orosz egyház dogmáit és formuláit használva például, tüzes szavakkal mutatja ki Tolsztoj, mennyire eltérnek az egyház tanai az igazi keresztyénségtől.

Nem szabad tehát az egyház keresztyénségéhez ragaszkodnunk, hanem az igazi keresztyénségre kell törekednünk. Tolsztoj szerint háromféle életfelfogás van : az egyéni vagy állati, mely az élet céljául csak a személyes akarat kielégítését ismeri el ; a szociális vagy pogány, mely az élet célját az egyének valamely összesége akaratának kielégítésében látja, legyen az törzs vagy család, nemzetség vagy állam. Végül a harmadik, az általános vagy isteni : ez belátja, hogy az élet nem az egyéniségben, nem is az egyének valamiféle összességében van, hanem az örök, halhatatlan élet forrásában, Istenben. Hogy Isten akaratát teljesítse, feláldozza személyes, családi és szociális javát. Az első életfelfogásnak a gyönyör, a másodiknak a hírnév, a harmadiknak a szeretet a rugója. Az élet két ilyen fokozatát az emberiség átélte már ; most kell megtörténni az átmenetnek a harmadikra, mely Krisztus tanításának elfogadásával kezdődik. Ne mondja senki, hogy ez a tanítás teljesíthetetlen. Krisztus tudja, hogy nem angyalokat tanít, hanem embereket. Őt parancsa élénk állítja az ideált, mely felé mindenkinek törekednie kell, bármilyen fokán legyen is a tökéletlenségnek : már ez a törekvés is növelni fogja az emberiség jólétét. Krisztus megmutatja a fenséges, örök ideált ; de megmutatja a legalacsonyabb fokot is, melynél mélyebbre nem szabad süllyedni. Így például, a negyedik parancsban az ideál : sohase éljünk

erőszakkal semmiféle célból ; a legalacsonyabb fok : ne viszonzunk rosszat rosszal, tűrjük el a sértést, adjuk oda a köpönyegünket.

Eljön majd az idő, mondja Tolsztoj, mikor majd az élet keresztyén alapjai : minden ember egyenlősége és testvérisége, vagyonközösség, a gonoszoknak való engedés, olyan természetesnek és egyszerűnek tűnnek fel, mint most szociális és állami életünk alapjai, melyeknek pedig szintén ki kellett előbb fejlődniök az egyéni életfelfogásból. Most az élet és lelkiismeret küzdelmei miatt szenved az emberiség. Vannak urak és szolgák, bár a lelkiismeret minden ember egyenlőségét követeli ; az emberek olyan törvényeknek hódolnak, melyeket nem tekintenek szentnek, sőt tökéletlennek tartanak ; rémes háborúkat viselnek, bár a lelkiismeret azt mondja, hogy nem szabad ölni. Hogy az élet és lelkiismeret e belső egyenetlenségét ne érezzék, mindenféle eszközökkel kábítják el magukat ; ilyenek a színház, a szórakozások, utazások s a mérgek, mint az alkohol, dohány, ópium. Ettől az egyenetlenségtől azonban csak a keresztyén életfelfogás elfogadása szabadíthat meg. Mindenkinek megmondja a lelkiismerete, hogy mit kell tennie : kövesse ezt a szót. Az emberiség most rajzó méhekhez hasonlít, melyek egy fára kapaszkodtak. Csak akkor szabadulnak el onnét, ha egy-egy méh megmozdítja a szárnyát és az egész raj követi. Így lesz az emberiséggel is : egy-egy ember elől jár s példája erejével hat a többire.

A földön minden rossz a hatalomból származik. De Tolsztoj felfogása szerint a hatalom bizonyos tekintetben önmagát bomlasztja fel. Az egyesek hatalomra törnek. Mihelyt azonban birtokába ju-

tottak, elkövetkezik a kiábrándulás. Látják, hogy a hatalom nem ad boldogságot: ellágyulnak, lemondanak róla és helyet csinálnak mások számára, akiken ismét végbe megy ez az elkeresztyénülés. S ez a folyamat mind gyorsabb és feltarthatatlanabb lesz; nem úgy, mint ahogy a homokórában egyik homokszem a másik után pereg le, hanem, mint mikor egy edényt vízbe merítenek; először egyes csöppek folynak bele, aztán nagy áradatban ömlik a víz, úgy, hogy az edény egészen megtelik. Így jön el az Isten országa, ahol az emberek nemzeti különbségek nélkül testvérként élnek, ahol nem lesz birtok-egyenlőtlenség, hatalom, háború.

Foglaljuk befejezésül röviden össze Tolsztoj tanításainak fővonásait, melyeket ő itt tárgyalt főművein kívül kisebb iratok és levelek pazar tömegében, néhol új alakban, de lényegileg ugyanígy fejtett ki.

Tolsztoj mélyen és fájdalmasan érzi az éles szociális ellentétet, melyek bajosan tolakodnak ennyire durván és metszően szemünk elé máshol, mint az orosz városokban: gazdagság az egyik oldalon és kimondhatatlan szegénység, szükség és nyomor a másikon. Szereti az egyszerű orosz népet, a muzsikot, akit hosszú, évekig tartó bizalmas együttélésben ismert meg; — szereti egész lelkéből, de úgy, hogy idealizálja. Csak jó oldalait látja a munkás, megelégedett természetet, a mély vallássosságot s az isteni akarat előtt való alázatos meghódolást. Már elbeszéléseiben is folyton mintaképül állítja az egyszerű népet a túlságosan finom, felfogása szerint túlságosan művelt társadalom elé. Most a dolgozó nép életéhez, a szántás-vetéshez való visszatérést tanítja: így szünik meg majd úr és szolgál, gazdag és szegény ellentét.

Minden ember egyenlőségét és testvériségét követeli a krisztusi tanítás is, melynek követésében Tolsztoj az emberiség egyedüli üdvét látja. Ellenében a görög-katholikus egyházzal, melynek szemében a ritualizmus lett a lényeg, Tolsztoj a keresztyén tanok forrásához, az Evangéliumhoz tér vissza és helyre akarja állítani a keresztyénséget, mint személyes meggyőződést s a cselekvés zsinórmértékét. Senki sem tagadhatja, hogy a keresztyénségről alkotott felfogása nemes, magasztos és sok vonásában követésre méltó. De másrészt be kell vallani, hogy némely dolgokban túlságba megy. A keresztyénség lényege szerinte a gonosznak való engedérről szóló parancs. De szabad ezt valóban annyira kiterjeszteni, mint Tolsztoj teszi? Legfőbb parancsként Krisztus mégis csak a felebaráti szeretet parancsát jelölte meg. Ha Tolsztoj ezt a parancsot: »ne álljatok ellen a gonoszoknak« — a legvégső határig ki akarja terjeszteni, észrevétlenül abba a veszélybe jut, hogy olyan *Isten országáról* tanít, melyről nem lehet már elmondani: »Lássátok, az Isten országa bennetek vagyon.«

XII. Az utolsó évek költői alkotásai.

A jóbarátok megütközéssel és fájdalommal látták, hogyan tér le Tolsztoj a művészet útjáról. Különösen bántotta ez Turgenyevet, a kivel Tolsztoj vallásos hangulatának hatása alatt újra kibékült. Megható, amint még halálos ágyán is, néhány héttel halála előtt (1883-ban) könyörög barátjának, hogy térjen vissza a művészi alkotáshoz. »Régen nem írtam már önnek« — írja reszkető kézzel — »mert hogy az igazat megvalljam, a halálos ágyon feküdtem és fekszem. Föl nem épülhetek már, arra gondolni sem lehet. Csak azért írok önnek, hogy megmondjam, mennyire örülök, hogy kortársam voltam és hogy egy utolsó, őszinte kérést intézsek önhöz. Barátom, térjen vissza a művészi tevékenységhez. Ez az adomány is onnan származik, a honnan a többi mind. Ó, milyen boldog lennék, ha azt hihetném, hogy hat önre a kérésem!!... Barátom, legnagyobb írója Oroszországnak, hallgassa meg a kérésemet! — Tudassa velem, ha megkapta e sorokat, s engedje, hogy még egyszer igaz szívvel átöleljem önt, feleségét és családját... nem bírom tovább — fáradt vagyok.«

Turgenyev meghalt, a nélkül, hogy kérése teljesülését megérte volna. De mégis csak teljesült: Tolsztoj visszatért még egyszer a művészethez. Csakhogy a művészete, mint már említettük, más

lett, mint eddig volt; mostantól kezdve többé-kevésbé szolgálatában áll mindig az ő ujonnan szerzett életfelfogásának. Világosan látszik ez a nyolczvanas évek elején írott népies elbeszélésekben. Pompás, a nép ajkáról közvetlenül ellesett nyelven vannak írva ezek az egyszerű, gyakran népies tárgyú elbeszélések, melyekben Tolsztoj költői formában iparkodik a néppel új eszméit megértetni. A Mi élteti az embereket? címűben rájön az angyal, hogy az embereket nem a mindennapiról való gondoskodás, hanem a szeretet élteti; Avdeics varga, a ki perpatvart szüntet, szegényeket táplál, ruház és tanít, rájön, hogy igazán az Ur maga volt a vendége; a keresztapa megtudja, hogy a gonoszt nem gonoszszal, hanem jósággal lehet csak elüzni. A földéhes Pachom, aki a baskiroktól annyi földet akar megszerezni, a mennyit egy nap körül tud szaladni, kapzsisága miatt életét veszti. Példája arra tanít, hogy az ember ne küzködjék nagy birtokért, fölemésztve e közben az életét is, hiszen végül is csak annyi földre lesz szüksége, a milyen hosszú fejtől a lábáig. A Bolond Iván saját birodalmában Tolsztoj rendszerét alkalmazza: mindenki ehetik, aki dolgozik. »A kinek kéréses a tenyere, üljön asztalhoz; a kinek nem az, annak a maradék is jó lesz.« Végül egyik legszebb elbeszélése, A három öreg, azt tanítja, hogy nem fontos, milyen szóval imádkozik az ember, ha bensőleg és hívő lélekkel teszi. (L. Magy. Könyvtár 126. sz.)

1886-ban jelent meg Ilyics Iván halála. Ilyics Iván élettörténete a lehető legegyszerűbb, legközségesebb és a mellett a legborzasztóbb volt. »Ugy élt, mint mindenki a *comme il faut* birodalmában. De a legkellemesebb körülmények között egyszer

csak megbetegszik és lassankint úgy érzi, hogy meg kell halnia. A halála előtt való éjszakán elvonul szeme előtt egész élete. Most először fogja el a ketelkedés: jól volt-e ez így? Csak a mikor rájön, hogy nem volt jól, s vágy ébred benne, hogy helyesen éljen — akkor lesz neki könnyüvé a halál. Keresi a régebbi halálfélelmet, de nem találja — hiszen számára nincs többé halál. »A halál helyén világosság volt.«

Egy évvel később keletkezett Járjatok a világosságban, a mig van világosságotok, elbeszélés a Traján uralkodása alatt élt első keresztyének korából. Két barátnak nagyon különböző életét rajzolja. Pamphilius keresztyénné lesz és a még egészen Krisztus tanításai szerint élő gyülekezetben megtalálja az igazi boldogságot. Julius világi életét folytat és csalódás csalódás után a nyilvánosság szereplésben, a családi életben, fiában gyarogtat. Az élettől összetörve jut arra a gondolatra, hogy Pamphilius barátjánál keressen békességet. Keresztyénné lesz és megtalálja, amit keres.

Míg ez az elbeszélés jóformán észrevétlen maradt a nagyközönség körében, a következő, a Kreutzer-szonáta, rendkívüli mértékben fölizgatta a lelkeket. Ujra meg újra lefordították minden nyelvre és kritikák, pártoló és ellene irányuló művek egész áradatát idézte elő. Tolsztoj egy utószóban magyarázza meg, mit akart bebizonyítani ezzel az elbeszélésével. Máté Evangéliuma 5. részének 28. és 19. részének 11—12. versére hivatkozva azt tanítja Tolsztoj, hogy a keresztyének ideálja, mely felé törekednie kell, a házasság nélküli élet. Ha így kihalna is az emberiség, mégis csak az ideálnak kell minket irányítani. »Az ideál csak

akkor ideál, ha elérhetetlen, s a lehetőség, hogy közeledjünk hozzá, végtelen.« Emlékszünk az ideálnak ugyanilyen fejtegetésére az *Isten országában* s az ideál és a legalacsonyabb fok szembehelyezésére is. Már most az utószóban kifejti Tolsztoj a házasság nélküli élet ideáljának legalacsonyabb fokát is, a mire minden keresztyén már most is törekedhetik. Ez a legalacsonyabb fok szüzességet követel a házasság előtt, a férfiak részéről is; követeli a házasság sérthetetlenségét; a házasság igazolásául és céljául a gyermekeket kell tekinteni és azokat helyesen és gondosan is kell nevelni; az asszony ne akarja férjét minden áron, érzékiségének fölkeltésével magához lánczolni.

E tanítások illusztrálására való az elbeszélés. Pozdnisev a vasúti kocsiban elbeszéli egy útitársának házassága szomorú történetét. Elte a világot, míg egy fiatal lány bájaival hálóba nem kerítette. A házasságuk szerencsétlen lett. A szulók nem törődnek gyermekeikkel, s a házasság ezzel elvesztette a Tolsztoj követelte célját. Egy zenész kerül a házhoz, szép ember, a ki elbolondítja Pozdnisev feleségét hegedűjátékával és szerelmi ostromával. Tolsztoj megrázoan rajzolja a féltékenység növekedését Pozdnisev lelkében, az első gyanutól a félőrültségig. Mikor Pozdnisev, készakarva korábban érkezvén haza egy útból, meglepi feleségét a zenészszel, örült duheben kést, dőf az asszony szívébe. Levezeke a bűnét és most zokogva beszél útitársainak bűnbánatáról. Ha tudtam volna azt, amit ma tudok, minden másképpen történt volna. Nem vettem volna feleségül . . . Igen, meg kell érteni, hogy Máté Evangéliuma 5. részének 28. verse: *A ki asszonyi állatra tekint, hogy megkívánja . . .* nemcsak idegen asszonyra

százalékosan

vonatkozik, hanem mindenekelőtt a saját asszonyunkra».

Az ember elképed, mikor ezt a következtetést Pozdnisev szájából hallja. Hogy akarja ő mindjárt az ideált elérni, mikor a legalacsonyabb fokig sem jutott el? Hiszen hogyha a házassága csak a legcsekélyebb követeléseknek megfelelt volna, melyeket Tolsztoj utószavában állít fel, bizonyára boldog lesz. Hiába tekinti Tolsztoj a házasság nélküli életet a keresztyén ember ideáljának; elbeszélése semmit sem bizonyít a házasság ellen. Pozdnisev házassága nem azért végződik rosszul, mert a házasság önmagában véve elvetendő, hanem mert ő és felesége erkölcsi alap nélkül szükölködnek és házasságuk nem volt igazi házasság.

1886-ból és 87-ből származik Tolsztoj két színdarabja, *A sötétség hatalma* és *A művelődés gyümölcsei*. Tolsztoj regén foglalkozott már a drámaírás gondolatával, de másfél évtizedig tartott, míg tervét végrehajtotta. 1886-ban sérült lába miatt hetekig nyomta az ágyat s e kényszerű nyugalom idején keletkezett néhány hét alatt a *Sötétség hatalma*, melynek anyagát egy tulai törvényszéki tárgyalásból merítette; a darab falun játszódik, parasztok között. »Ha egy karma hálóra jutott, oda az egész madár« — ez a darab alcíme, ezeket a szavakat kiáltja az öreg, becsületes Akim Nikita fiának; a darab maga megrázó bizonyíték e közmondás igaz volta mellett. Nikita a bűnök egész láncolatába keveredik bele. Elcsábította és elhagyta az árva Marinát; apja előtt hamis esküvel tagadja ezt. Megcsalja gazdáját, a gazdag, beteg parasztot, Pjotr-t, Aniszja nevű feleségével és segít neki méreggel eltenni az urát láb alól. Mikor aztán háznak,

birtoknak ura és Aniszja férje lett, gyalázatos életet kezd élni, elhanyagolja feleségét és saját mostoha nővérével, Akulinával él. Mikor kérők jönnek érte a másik faluból, Akulina éppen vajúdik a csürben. Az újszülöttet Nikita a pinczében agyonnyomja egy deszkával és elássa. Mind e gatzettekben Aniszja és a Nikita anyja, Matrjona, két valóságos megaera, segít neki. Bennük látszik meg igazán a sötétség hatalma; milyen rémületes az, mikor az újszülöttre keresztet vetnek, mielőtt megolnék, hogy el ne kárhozzék! De az utolsó szörnyű tett után megmozdul Nikitában a lelkiismeret. Anyja és felesége érte jönnek, mert Akulina nászmenete készül már a templomba. Az egész társaság előtt kézenfogja öreg atyját, térdrehull és megvallja bűneit atyja, Marina, Akulina és a gyülekezet füle hallatára. »Beszélj, fiam, mondj el mindent, megkönnyebbülsz. Vezekelj Isten előtt, ne félj az emberektől!« — így biztatja az öreg Ákim. A zsandárok megkötözik, örömmel követi őket, miután a lelkén könnyített már. Tehát végül mégis csak hull felülről egy fény-sugár a sötétség birodalmába és kibékít ezzel a világgal, mely szinte túlságosan sok szörnyűséget tár elénk. A darabban testestől-lelkestől igazi orosz nép mozog a színpadon; különösen beszédmódját leste el híven a szerző.

A művelődés gyümölcsei egy évvel később, 1887-ben íródott. E négyfelvonásos vígjáték a nép és a művelt társaság ellentétét teszi komikussá. A vidám darabot ma is szívesen adják még orosz színpadokon és még mindig nagy kaczagásokat kelt. De a tendenciája kissé tolakodóan előrenyomul s a művelt emberek típusai sokkal torzabbak, semhogy a darab igazi művészi élvezetet okozhatna.

1895-ben írta Tolsztoj, hosszú művészi szünetelés után, Ur és szolga című elbeszélését. Az elbeszélés, melyben egy úr életét áldozza szolgáláért, közel rokonságban van az *Ilyics Iván halálával*. Itt is könnyű lesz a halál egy embernek; mikor rájött; hogy eddigi élete nem volt helyes, s azon igyekszik; hogy helyeset tegyen.

1899-ben végre a Feltámadás megjelenése lepte meg a világot; egy-új, nagy regényé; melynek tárgyát már régen kigondolta Tolsztoj, de csak most fejezte be számos változtatás után.

A Feltámadásban Tolsztoj ismét ifjúságának kedves hőstét, Nechlyudov Dimitrij herceget szerepelteti. Az ifjú Nechlyudov nagynénjénél megismerkedik a bájos Katjusával, egy cseléd leányával, akit a nagynénik magukhoz fogadtak és félig mint cseléd, félig mint társalkodónő el a házukban. Az ifjúban ártatlan, tiszta szerelem ebred iránta. De mikor másodszer katonatisztként jó nagynénjéhez, már bevégezte rajta gonosz művét a nagyvilág, megromlott a lelke. Elcsábítja Katjusát, másnap háborúba megy, és teljesen megfeledkezik róla. Katjusanya lesz, el kell hagynia a nagynénik házat és fokról-fokra süllyed, míg végre egy rossz hírű házba jut. Itt gyanuba fogják, hogy megmérgezett egy gazdag kereskedőt. Hosszú évek elmúltával a vádlottak padján látja őt viszont Nechlyudov, mint esküdt. A lány ártatlan ugyan, de az esküdtek formális tévedése miatt négyévi szibériai kényszermunkára ítélik. Most nagy fordulat megy végbe Nechlyudov lelkében: bevallja, szánja-bánja bűnét a lány előtt és mindenáron jóvá akarja tenni azzal, hogy felajánlja neki a kezét és még Szibériába is követni akarja. Meglátogatja fogságá-

ban és enyhíteni próbál a helyzetén. Beszél neki szándékáról, de a lány mereven visszautasítja. Rémülten veszi észre, milyen mélyre süllyedt. Csak Tassan-lassan sikerül neki ismét föléleszteni a lelkében a jónak egy szikráját. Nechlyudov jóangyala védelmezője lesz sok rabnak; látogatásai közben megismeri az orosz börtönök minden borzalmát. Egyidejűleg minden úton-módon azon van, hogy kivívja az ítélet megsemmisítését; szomorú zarándok-utat tesz a pétervári nagyrangú hivatalnokok és befolyásos személyiségek hivatalos szobáin és szalonjain keresztül. De hiába minden, a szenátus helybenhagyja az ítéletet és Nechlyudov felkészül a szibériai útra. Birtokait felosztja a parasztok között és jövedelmének csak egy kis részét tartja meg. A rabokat vivő vonaton, harmadik osztályon, parasztok között utazik és egy új világ tárul fel előtte. Állomásról állomásra követi a rabokat, míg végre a kormányzósági székhelyen megkapja a czár megkegyelmező írást Katyusa számára. Katyusába útközben beleszeretett egy Simonson nevű politikai fogoly, rendkívüli, jelentékeny ember, s el is akarja venni Szibériában. Közlik ezt a szándékát Nechlyudovval; Katyusa is beleegyezett, mert azt hiszi, hogy Nechlyudov csak nagylelkűségből ajánlja fel neki a házasságot, Simonson azonban szereti őt úgy, amilyennek most látja. Nechlyudov átadja neki a kegyelem hírét és elbúcsúzik tőle; ekkor megérzi, hogy a lány voltaképen mégis csak őt szereti és csak áldozatot hoz, mert azt hiszi, hogy nem szabad az életét az övéhez kötnie. »Mi leszámolásunk volna nekünk? Isten vezeti a mi számadásunkat« — mondja Katyusa a válás percében. Nechlyudov visszatér szállójába. Fáradtnak, sivárnak érzi a

elkét. Katjusával elintézte a dolgát. De kínozza annak a rémes nyomornak és szenvedésnek emléke; amit a börtönökben és a Szibéria felé vivő úton látott. Felnyitja az Evangéliumot, melyet egy, a börtönöket megszemlélő angol ajándékozott neki emlékül, s azt olvassa benne, hogy a testvérnek meg kell bocsátani és nem szabad ítélkezni fölötte. Ez a gondolat belevilágít lelke sötétségébe; tovább olvas és a hegyi prédikációra bukkan. Itt feltárul előtte, mint egykor Tolsztoj előtt, Jézus öt parancsa. »Legelőször is az Isten országa s az ő igazsága felé törekedjétek, akkor megnyertek minden egyebet. Mi pedig minden egyéb felé törekszünk és nem találhatunk rá« — gondolja Nechlyudov. S ezen az éjszakán egészen új élet kezdődik számára: »nem mert egészen új életföltételek közé került, de mert minden, ami ez időtől kezdve történt vele, egészen más jelentőségű volt rá nézve, mint azelőtt. Hogyan végződik ez az új korszaka életének, azt majd a jövő mutatja meg«.

Ezzel az ígérettel végzi Tolsztoj nagy művét. A *Feltámadás* hatása óriási. Vannak benne olyan helyek, amik Tolsztoj legjobb alkotásai közé tartoznak: húsvét ünnepe a nagynénik házában, a törvényszéki tárgyalás, a börtönbeli élet sok jelenete, meg annak elbeszélése, mikor Katyusa a Nechlyudovval távozó vonat után szalad... és a többi. Tolsztoj szinte valamennyi tanítását megismétli a *Feltámadásban*, a mesébe belolvasztva. Ebben a művében is zavarólag hat néha a tolakodó tendenzia: a nagyvilági embereknek csak a rossz oldalait rajzolja, a népet és különösen a rabokat idealizálja. De azért senki sem teheti le ezt a könyvet mély lelki rázkódás és komoly gondolatok nélkül.

XIII. Tolsztoj mai életéből.

Az Evangéliumok tanulmányozása és a keresztén tanok elfogadása, nehéz benső küzdelmek után megadta Tolsztojnak a lelki békét és boldogságot, s e legszebb kísérői az emberi életnek mind máig hívek maradtak hozzá. Még egy harmadik is szegődött hozzájuk: a hírnév. De Tolsztoj csak egy szempontból örül ennek: »Örvendetes tudni, hogy az ember hatással van másokra — mert csak akkor győződhetik meg, hogy igazi tűz ég benne, ha az a tűz gyújt is«.

A kétemeletes, barnára mázolt faház a moszkvai Chamovnicseszkáján, melyben Tolsztoj 1881 óta lakik, búcsújáráshelylyé lett; de még inkább az a jasznája-polyánai hajlék, ahol az év legnagyobb részét tölti. Hányszor leírták már azt a két középkori tornyot a park bejáratánál, az ősi szilfák hatalmas sorát, s a csinos, kedves lakóházat! Tolsztoj moszkvai dolgozószobája is elég szerény, de a jasznája-polyánai bámulatot kelt az egyszerűségével. Egy egykori éléskamra, fehérre meszelt boltozatos tető; földműves-munkához való eszközök, kasza, fűrész, harapófogók a falakon; a legszükösebb fölszerelés, íróasztalul szolgáló közönséges asztal: íme, ilyen az a hely, ahol annyi halhatatlan mű keletkezett.

Kilencz órától háromig van Tolsztoj legjobb munkaideje. Aztán szívesen végez testmozgást. Moszkvában néha kijárt a környékre és együtt fűrészelt egyszerű munkásokkal; most megelégszik azzal, hogy egy kerti kútból vizet merít és hord a ház szükségleteire. Jasznája-Polyánán örömmel vesz részt földműves-munkában: szánt, vet, s a kaszálás kedves foglalkozása. Kerékpározás, lawn-tennis, fürdés, úszás a földjeit átszelő folyócskában, az ifjúság testgyakorló játécai — mindezt kedvvel, odaadással űzi. Vendégeivel szeret hosszú sétákat tenni. Ez a sokféle testmozgás egészségben és korához képest szokatlan erőben tartotta meg. De ezt ő maga jórészt vegetáriánus életmódjának tulajdonítja, melyet erkölcsi és fiziológiai okokból folytat: 1889 óta se húst, se halat nem eszik. Teát és kávé a zableves helyettesít nála. Olyan egyszerű a ruházata is, mint az étele: nyáron a vászonból való orosz paraszt-ing bőrvövel, télen fél-prém, a minőt a parasztok hordanak, nemez-sipka és gyapju shawl. Csizmáit nagyobbára maga készítette.

A parasztokhoz, kiknek ruháját felöltötte, különösen jó szívvel van s ha egyáltalában lehet, örömmel teljesíti sokféle kérésüket. Jó könyveket ad nekik, okiratokat szerkeszt meg helyettük, segít egy-egy szegény özvegyasszonynak az aratásban, vagy egy parasztnak akár a kemenczerakásban is. Semmit sem tud megtagadni tőlük és részelteti őket mindenben, amije csak van. Legszebb fényben mutatkozott emberszeretete az 1891/92. évi rettenetes éhínség alkalmával. Abbahagyott egy munkát, mely nagyon érdekelte és családjával együtt odautazott, ahol az éhség legjobban pusztított. A hatvanhároméves ember nem riadt vissza semmi fáradságtól; der-

mesztő hidegben, hóviharban járt faluról-falura és szervezte a segélyezést. A maga és mások pénzén étkezőházakat rendezett be és ezreket mentett meg a haláltól. Így bizonyította be a saját, messzefénylő példájával, hogy az embert »a szeretet élte«. Évek hosszú sora óta nem fogad el tiszteletdíjat ; csak egyszer tette meg, a *Feltámadás* megjelenésekor : de akkor sem a maga számára, hanem a duchoborczok javára, hogy e szerencsétlen, hite miatt üldözött szektának megkönnyítse a Kanadába való kívándorlást. Így diadalmaskodik az ő melegen érző szíve a saját nagy éleselméjűséggel kifejtett szürke theóriáján, hogy nem szabad pénzzel segíteni, mert a pénz a gonoszt jelenti.

És hány embernek adott, ha nem is testi, de szellemi táplálékot ! Lehangolja ugyan, — mint Szergejenko beszéli, — ha exaltált hölgyek jönnek hozzá és felkiáltanak : »Nikolajevics Leó, tanítson meg bennünket élni !« De aki ezt a kérdést komoly kívánságból intézi hozzá, annak nem marad adósa a válaszszal és gyakran hosszú oldalakra terjedő tanító, intő leveleket ír. Sokan távoztak tőle emelt fővel, a kik gondtól görnyedve jöttek el hozzá, mert mintha könnyebbé vált volna vállukon az élet terhe. Sok követőjére és tisztelőjére úgy hat Tolsztoj, mint a szokrateszi *daimonion*, — a hogy ezt egy Volganov nevű kereskedő oly egyszerűen és szépen mondja el : »Mióta őt megismertem, azóta, ha szabad magamat így kifejeznem, mindig velem van, tanácsot ad az élet minden kérdésében ; erősebb lelki felindulások óráiban úgy érzem, mintha valósággal előttem állna és mondaná, hogy mit tegyek — s bízom abban, hogy mindig jól cselekszem, ha az ő sugallatát követem.«

XIV. Tolsztoj mint író és gondolkozó.

Művészi nézeteit egy 1898-ban megjelent, *Mi a művészet?* című munkájában fejezte ki Tolsztoj. Tizenöt évig elmélkedett ezen a problémán, mielőtt papírra vetette volna rávonatkozó gondolatait; s ezek megint újak és érdekeseek. *Mi legyen a művészet?* — ez talán megfelelőbb cím lett volna. Mert Tolsztojt mindenekelőtt a jövő művészete foglalkoztatja. Bizonyos mértékben kijelöli a művészetnek azt a szerepet, melyet az általa ígért és tanított »Isten földi országában« játszani fog, s mostanra nézve feladatául rója ki, hogy ezt az országot eljönni segítse.

Tolsztoj eltávolítja a szépnek »mindent összezavaró« fogalmát a művészet meghatározásából. Az ő magyarázata így hangzik; »Művészi tevékenység az, ha az ember egy benne valaha élt érzelmét ismét föléleszt és ezt az érzelmét mozdulatok, vonalak, színek, hangok vagy szavak segítségével úgy fejezi ki, hogy másokban is fel tudja kelteni. A művészet az az emberi tevékenység, ha bizonyos jelekkel tudatosan felkeltjük másokban a magunk érzelmeit és ezek az érzelmek megfogannak az illetőkben s életük részévé lesznek«. Ez érzelmek értékét csak egy bizonyos közösség vallásos öntudata állapíthatja meg, — a mint ez eleinte történt is, pl. az első

keresztyének idejében. De az egyház révén végbenment a krisztusi tanok amaz elváltozása, melyet Tolsztoj az *Isten országában* rajzolt s így a későbbi idők művelt és hatalmas emberei megszűntek hinni az egyház által hirdetett keresztyénségben, persze anélkül, hogy azért képesek lettek volna visszatérni az igazi keresztyénséghez, amely egész életükkel ellentétes volt. És eljött a renaissance, vagyis a pogány világfelfogáshoz való visszatérés, mely az élet értelmét az egyesek gyönyörűségében találja; visszatérés egyszersmind a »durva pogány művészet-felfogáshoz«, azzal az elmélettel, hogy a művészet a szép ábrázolására való. Ugyanekkor alakult ki az a felfogás, hogy a művészet nem való a népnek, csak a széplelkeknek. »És így az európai világ legfelsőbb osztályainak hitetlensége azt eredményezte, hogy annak a művészetnek a helyébe, melynek célja az volt, hogy a legmagasztosabb, a vallásos öntudatból származó érzelmeket az egész emberiség számára hozzáférhetővé tegye, — olyan művészet lépett, melynek az a célja, hogy az emberek bizonyos körének a lehető legnagyobb élvezetet szerezze«. Ennek következménye, hogy a művészet tartalomban szegényedett, egyre exkluzivabb és nehezebben érthető lett; hogy kölcsönzésekhez, utánzásokhoz és hatásvadászathoz nyúl; s hogy végül iskolák alakultak, ahol ezt a művészetet, mint valami mesterséget tanítják. A művészet egyetlen mentsvára, igazi feladatához való visszatérése csak az lehet, ha ismét érintkezni fog a vallásos öntudattal. A mi korunk vallásos öntudata pedig, mely csak az igazi keresztyén tanok elfogadásában gyökerezhetik, megtanít arra, hogy szellemi és anyagi, egyéni és általános, mulandó és örök javunk annak elismerése,

hogy mindnyájan Isten gyermekei vagyunk s következőleg egyik is vagyunk Istenben. És így a mi korunk igazi, t. i. keresztyén művészete csak két-féle lehet: először olyan művészet, mely azokat az érzelmeket közvetíti, a mik az embernek a világban elfoglalt helyéről és Istenhez való viszonyáról alkotott vallásos öntudatából származnak — vagyis a vallásos művészet; másodsor olyan, mely az élet egyszerű érzelmeit közvetíti, azokat az érzelmeket, a mik az egész világ számára érthetők; vagyis az élet művészete, nemzetközi általános művészet.

E szempontból nézve Tolsztoj a Wagner Nibelungjait, Goethe Faustját és Beethoven kilenczedik szimfóniáját túlságos könnyűnek, a nép dalait, József és testvéreinek történetét, Schiller Ráuberjét, Hugo Misérables-jét, Dickens regényeit és a Tamás bátya gunyhóját valódi, súlyos művészetnek találja a saját értékelő mérlegén.

Mint látjuk, Tolsztoj művészi nézetei nagyon szorosan összefüggnek vallásos tanításaival. Természetesen saját műveit is elítéli, mint helytelen művészetet; csak két kis elbeszélésnek ad kegyelmet, ezek; *Isten látja az igazságot...* és *A kaukázusi fogoly* (gyermekek számára írott művei között) — szerinte egyik a vallásos, másik az általános művészet alkotása.

Nos, mi nem mérhetünk az ő mértékével. Számunkra valamennyi műve az igazi művészetet jelenti, amint ezt korábbi éveiben maga is hitte.

Ha Tolsztoj művészetét röviden jellemezni akarjuk, azt mondhatjuk róla, hogy alaptulajdonsága az igazságra való törekvés. Maga mondja második szebasztopoli vázлата végén: »Elbeszélésem hőse, a kit lelkem egész erejéből szeretek, a kit mindig

teljes szépségében iparkodtam ábrázolni és a ki mindig szép volt, az is maradt és fog is maradni, ez az igazság». Rendkívül jellemző e törekvésére az a nyilatkozata, melyet egy alkalommal Szergejenko előtt tett: »Néha tollat fog az ember és ilyenfélét ír: Nikitics Iván korán reggel fölkel és magához hívta a fiát... s egyszerre elszégyelli magát az ember és eldobja a tollat. Minek hazudozol, öregem? Hiszen ez sohasem történt meg és te nem is ismersz semmiféle Nikitics Ivánt. Irj arról, a mi megtörtént, a mit igazán láttál és átéltél. Ne hazudj, hazugság a nélkül is van elég». Majdnem minden elbeszélésének saját vagy hozzá közelálló emberek személyes élménye az alapja. A *Háboru és béke* modelljei családjához tartoztak; *Ilyics Ivánt* egy bíró elbeszélése nyomán írta; Lyovin oly lelki átváltozásokon megy keresztül, mint ő maga: Karenina Anna eredetileg méreg által halt volna meg, csak mikor birtoka közelében egy hölgy a vonat alá vetette magát, akkor választotta Tolsztoj ezt a halálnemet. Tolsztoj minden alakjába életet önt; éppen ezért keveset időzik külsejüknél, főgondja a lelki életük ábrázolása: segítségével úgy nézünk bele alakjai telkébe, mint egy ablakon keresztül. Mint már megjegyeztük, kedves problémája a benső változások rajza. De a legkisebb, legmulékonyabb lelki eseményt is meg tudja ragadni. Finoman figyel meg látszólag mellékes külső változásokat is, s a mit az egyeseken megfigyelt, páratlanul tudja nagy képpé összefoglalni és így utólréhetetlen ábrázolója tömegeknek, seregeknek egész korszakoknak.

Igazságra való törekvése végül abból is kitűnik, hogy nem szereti a bonyodalmakat, Elbeszéléseinek meséje a képzelhető legegyszerűbb; sohasem állítja

elénk alakjait különös, keresett helyzetekben és csaknem teljesen lemond az »érdekfeszítés» művészi eszközéről.

A forma nála teljesen háttérbe szorul a tartalom mellett. Azért oly egyszerű és mesterkéletlen a stílusa, azért nincs különös gondja a szerkezetre: művei néha akkorára terjednek, mint a *Háború és béke*; naplókat, leveleket és a főcselekménynyel gyakran nagyon lazán összefüggő epizódokat sző közbe. És mégis minden sora érdekes, mert látszik rajta, hogy lelke munkájának egy darabja. Maga mondja egyszer Amiel Henri naplójának utószavában: »Az író csak annyira szükséges és értékes nekünk, a mennyire lelke benső munkáját feltárja előttünk, — természetesen csak akkor, ha ez a munka új és nem végezte el már más valaki.«

E vallomás tanuskodik arról, hogy értelmezi Tolsztoj saját művészetét s egyben azt is megmondja, miért drága ő nekünk mint író. Mindenekelőtt új a lelki munka azokban a műveiben, a hol mint gondolkozó lép elénk. A mit Panajev barátja egyszer kómikus kétségbeeséssel hirdetett róla: »Nem ismer el semmi tekintélyt!« — komolyan is illik reá. Gondolkozásában a tudomány tekintélye előtt sem hátrál meg. A tudomány szerinte nem tud választ adni az ő kérdéseire. Ebből jogot formál arra, hogy ha ilyen kérdésekről van szó, a tudománytól eltérve, saját útján járjon — s ekkor diadalmaskodik benne a költő a tudóson. De, ha nem követjük is talán, mindig bámuljuk azt az erőt, a melylyel őszinte meggyőződésből fakadó tanításait előadja. Itt is az igazság az irányadója. Azt mondja, a mi a szívében van, sohasem áll meg félúton, még akkor sem, ha mondani valója »a gonosz igazságok közé tartozik, a mik

mélyen, öntudatlanul alusznak a lélekben és nem szabad kimondani őket, hogy ártalmassá ne legyenek — mint a hogy a seprőt nem szabad a borban felzavarni, ha el nem akarjuk rontani». Félelem és tartózkodás nélkül emeli fel szavát mindenütt, a hol rosszat és igaztalanságot lát, híven Goethe szavához :

»Erős ember, csöndes ne légy,
Bár mások elriadnak :
Ha ördögöt kiűzni mégy,
Harsogni kell szavadnak.«

Az igazság, a természet, az emberiség szeretete : ezek Tolsztoj lényének alaptulajdonságai. »Nincsen nagyság igazság, egyszerűség és jóság nélkül.« Így hát Tolsztojt még abban a szigorú értelemben is nagyoknak nevezhetjük, amit ő ad ennek a szónak.

TARTALOM :

	oldal
Bövezetés	3
I. Tolsztoj ifjúsága	5
II. Falun	15
III. A Kaukázusban	20
IV. Háborúban	26
V. Pétervárott	32
VI. A házasságig tartó évek	37
VII. Házasság és családi élet	51
VIII. Tolsztoj pedagógiai tevékenysége	58
IX. A nagy regények : Háború és béke ; Karenina Anna	66
X. Fordulat Tolsztoj benső életében	85
XI. Tolsztoj tanításai	90
XII. Az utolsó évek költői alkotásai	101
XIII. Tolsztoj mai életéből	112
XIV. Tolsztoj mint író és gondolkozó	115

